

Nosyon

Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi

International Journal of Society and Culture Studies

ISSN 2667-5951

2023 Yaz
Sayı 11
Summer / Issue 11

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi
Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies

Hakemli Elektronik Dergi
Refereed Electronic Journal

Dizinlenme Bilgileri / Indexed by: İdeal Online, ROAD, CiteFactor, ASOS İndeks,
ResearchBib, DRJI, EuroPub

Yaz / Summer 2023

Sayı 11 / Issue 11

ISSN: 2667-5951

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Barış Çağırkan, bcagirkan@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Bircan, ufuk.bircan@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

YÖK 100-2000 Bursiyeri Hasan Yurdakul, hasanyurdakull@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Alan Editörleri / Section Editors

Doç. Dr. Bahar Kayıhan, bahar.kayihan@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Doç. Dr. Bilge Narin, bilge.narin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Dr. Arda Umut Saygın, ardaumutsaygin@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Dr. Zafer Demir, zaferdemir1919@hotmail.com, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Ayşe Kübra Birey, ayse.birey@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Demet Fırat, demetfirat14@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Elçin Akçora As, elcin.akcora.as@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Arş. Gör. Feyyaz Fırat, feyyazfiratt@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Nurgül Akdoğan, nakdogan@cumhuriyet.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Teknik Editör / Technical Editor

Öğr. Gör. Oğuzhan Şenel, oguzhansenel@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Günal Bilek, gunalbilek@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Hüseyin Kürşat Durmaz, hkursat85@hotmail.com, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Özkan, abduallahozkan@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alev Fatoş Parsa, alev.parsa@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan, bayhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Cem Yaşın, cem.yasin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Enderhan Karakoç, enderhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Aksoy, eaksoy@ahbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz Anık, cengizanik61@gmail.com, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Giray Saynur Derman, saynurb@marmara.edu.tr, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamit Coşkun, hamitcoskun2000@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Köse, huseyink180@yahoo.com, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Sezgül, ibrahimsezgul@ybu.edu.tr, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Luís Xabier Martínez Rolán, xabier.rolan@uvigo.es, Universidade de Vigo

Prof. Dr. Metin Kasım, mkasim@comu.edu.tr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir, dknesrin@aku.edu.tr, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Nahide Konak, nahide.konak@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kalyoncu, kalyoncu_n@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Nezhin Orhon, enorhon@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Sema Yıldırım Becerikli, becerikli@ankara.edu.tr, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Sağlam, serdar.saglam@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamilla Abbashanlı-Aliyeva, t.aliyeva@alparslan.edu.tr, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Banu ALAN SÜMER, banu.alansumer@idu.edu.tr, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Cem Koray Olgun, colgun@adiyaman.edu.tr, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz, cagri.eryilmaz@bakircay.edu.tr, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Doç. Dr. Gürcan Şevket Avcıoğlu, gsavcioglu@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal Avcı, kavci@kastamonu.edu.tr, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Kerem Özbey, ozbey-kerem@artvin.edu.tr, Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Morano Fuduric, mfuduric@efzg.hr, Zagreb Üniversitesi

Doç. Dr. Natalija Konovalova, natalija.konovalova@riseba.lv, Riga Uluslararası Ekonomi ve İşletme Yönetimi Okulu

Doç. Dr. Yener Lütfi Mert, ylmert@hotmail.com, Üsküdar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Anzavur Demirpolat, ademirpolat@gmail.com, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif P. Devrani, posos@tau.edu.tr, Türk-Alman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Aktaş, zaktas@beu.edu.tr, Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zuhale Güler, zuhaleguler69@hotmail.com, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Fritz Kohle, fritz@fritzkohle.com, University of Edinburgh

Yayıncı (Publisher): Prof. Dr. Himmet Hülür

İçindekiler / Contents

Editörden / From the editor

i-ii

Araştırma makaleleri / Research articles

Sosyolojik teorilerde sınırlar: Sınır sosyolojisinin imkânı ve inşası
Borders in sociological theories: The possibility and construction of border
sociology

1-18

Kerem Özbey

Husserl fenomenolojisinin imkanı

19-32

The possibility of Husserl's phenomenology

Deniz Hasançebi

Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim'a eleştirisi

33-46

Norbert Elias's sociology of knowledge and Karl Mannheim's critique

Mustafa İsmail Kutay & Seçil Özdemir Metlioğlu

Federico Fellini Sineması'nın David Lynch Filmleri'ne metinlerarasılık

47-63

bağlamında etkileri: 8½ ve Wild at Heart Filmlerine dair karşılaştırmalı bir analiz

The Effects of Federico Fellini cinema on David Lynch Films in the context
of intertextuality: A comparative analysis of the films 8½ and Wild at Heart

Mustafa Özer Özkantar & Ömer Yavuz Özaslan

Mohamed Nedali'nin La Maison de Cicine adlı eserinde disiplin mekanı ve yer
olmayan mekan

64-74

Disciplinary space and non-place in La Maison de Cicine by Mohamed Nedali

Hafid Abouelkacem

Kitap incelemeleri / Book Reviews

Edebiyat sosyolojisi

75-81

Sociology of literature

Hamit Ölçer

Editörden

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi olarak her sayıda içimizde taşıdığımız yayın heyecanımızı 11. sayımızla birlikte daha da arttırıyoruz. Nosyon dergisi her yeni sayı ile akademik yayın yolculuğuna tecrübelenerek devam etmektedir. Nosyon dergisi olarak toplum ve kültür alanında farklı alanlardan çalışmaları okuyucularımızla buluşturmak için her zaman daha iyiyi hedeflemekteyiz. Bu sayımızda on farklı bilimsel çalışma ile siz değerli okuyucularımızın karşına çıkmış bulunuyoruz. Nosyon dergisine kabul edilen bütün çalışmalar kör hakem uygulamasına tabi tutularak ve en az iki hakemden olumlu değerlendirme raporu alınarak yayına hazır hale getirilmiştir.

Nosyon dergisi olarak 2018 yılında başladığımız akademik yayın yolculuğumuzda sosyal bilimler alanında özgün çalışmaları okuyucularımızla buluşturmayı temel amaç edindik. Bu sayımızda öncelikle çalışmalarını değerlendirmek üzere dergimize gönderen yazarlarımıza, kıymetli zamanlarını ayırarak dergimizde hakemlik yaparak katkı sunan hocalarımıza ve büyük bir özveri ile çalışmaları inceleyen ve diğer bütün yayın süreçlerini yöneten hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür ederiz. Belirtmek isteriz ki Nosyon Dergisi Haziran 2021 7. Sayısı ile birlikte kör hakemlik uygulamasına zarar vereceği nedeniyle hakem listesi yayınlamamaktadır. İlgili sayının hakemleri diledikleri taktide hakemlik belgelerini editörler aracılığı ile temin edebilirler. Son olarak, her sayımızda olduğu gibi gelecek sayılarımızda da bilim hayatına katkı sağlayacak özgün çalışmaları Nosyon dergisine beklemekteyiz. Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle...

Barış Çağırkan – Baş Editör

From the editor

As Nosyon: The International Journal of Social and Cultural Studies, we are increasing the excitement of publication that we carry in every issue with our 11th issue. Nosyon journal continues its academic publication journey with each new issue. As Nosyon journal, we always aim for the better in order to bring together studies from different fields in the field of society and culture with our readers. In this issue, we have appeared before you, our esteemed readers, with ten different scientific studies. We have presented you, our esteemed readers, with ten different scientific studies in this issue. All studies have been subjected to blind review, and positive evaluation reports have been obtained from at least two referees.

In our academic publication journey, which we started in 2018 as the Journal of Nosyon, we aimed to bring together original studies in the field of social sciences with our readers. In this issue, we would like to thank our authors who submitted their work to our journal for evaluation, our professors who contributed by being a referee in our journal, and our editors who examined the studies with great devotion and managed all other publication processes. We would like to point out that, with the 7th issue of June 2021, the Journal of Nosyon does not publish a list of referees as it will harm the blind review procedure. The referees in this issue can have the referee documents through the editors whenever they wish. Finally, as in every issue, we expect original studies that will contribute to the scientific life in our future issues of the Journal of Nosyon. Hope to meet you all in our next issue...

Baris Cagirkan – Editor-in-Chief

Sosyolojik teorilerde sınırlar: Sınır sosyolojisinin imkânı ve inşası

Kerem ÖZBEY*

Öz

Sosyolojinin temel inceleme ünitelerinden biri olan sınırlar, toplumların, kültürlerin, kimliklerin, bireylerin ve grupların benzeşmesini ve farklılaşmasını belirten hatlardır. Sınırların toplumların birbirleriyle karşılaştıkları, temas kurdukları, iç içe geçtikleri ve çatıştıkları bir saha olması, sosyolojinin sınırları kendisine konu edinmesindeki temel motivasyonu oluşturmaktadır. Sınırlarla toplum arasında sözü edilen karşılıklı ilişki ve etkileşimler, sınır sosyolojisinin temellerini anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma, sosyolojinin alt dallarından biri olan sınır sosyolojisinin imkânı ve inşası amacıyla sosyolojik teorilerde sınırları anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, sosyolojik teorilerde sınırların nerede yer aldığı ve ne tür anlamları içerdiği bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal bağlamında bu çalışmada klasik sosyoloji teorilerinde Comte, Durkheim, Marx, Weber ve Simmel; modern sosyoloji teorilerinde Parsons, Merton, Coser, Dahrendorf, Mead, Shutz, Garfinkel ve Goffman; çağdaş sosyoloji teorilerinde Giddens, Bauman, Habermas, Wallerstein, Foucault, Baudrillard, Beck ve Lefebvre gibi teorisyenlerin düşüncesinde sınırlar anlaşılma çabı yapılmıştır. Bu teorisyenlerin sınırlarla ilgili doğrudan bir çalışması bulunmasa da, ortaya koydukları yaklaşımlar sınırlar anlamada önemli dinamikler içermektedir. Klasik sosyoloji teorilerinde sınırların modern toplumun inşasında işlevsel hale geldiği görülmüştür. Modern sosyoloji teorilerinde bir taraftan toplumsal sistem, çatışma ve otoritenin işlevselliğinde sınırların etkili olduğu, diğer taraftan da toplumun gündelik yaşam pratikleri üzerinden ilişki bir analizi olanaklı kıldığı anlaşılmıştır. Çağdaş sosyolojik teorilerde ise, sınırların, bir taraftan küreselleşme tartışmaları ışığında öne çıktığı, diğer taraftan da modernliği dönüşümü, güç ilişkileri ve toplumsalın yeniden yapılanması süreçlerinin bir ürünü olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu teorilerin sınır sosyolojisi için hem bir imkân oluşturduğu hem de bu alanın inşasını da sağlayacak dinamikler içerdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınırlar, sınır sosyolojisi, sosyolojik teori, modernlik, küreselleşme

Borders in sociological theories: The possibility and construction of border sociology

Abstract

Borders, one of the basic units of sociology, are the lines that indicate the similarity and differentiation of societies, cultures, identities, individuals and groups. The fact that borders are a field where societies encounter, contact, intertwine and conflict with each other constitutes the main motivation for sociology to make borders its subject. The mutual relations and interactions between borders and society have an important place in understanding the foundations of border sociology. This study aims to understand borders in sociological theories for the purpose of the possibility and construction of border sociology, one of the sub-branches of sociology. For this purpose, where borders are located in sociological theories and what kind of meanings they contain constitute the main problematic of this study. In the context of this problematic, this study tries to understand boundaries in the thought of theorists such as Comte, Durkheim, Marx, Weber and Simmel in classical sociological theories; Parsons, Merton, Coser, Dahrendorf, Mead, Shutz, Garfinkel and Goffman in modern sociological theories; Giddens, Bauman, Habermas, Wallerstein, Foucault, Baudrillard, Beck and Lefebvre in contemporary sociological theories. Although these theorists do not have a direct study of borders, their approaches include important dynamics in understanding borders. In classical sociological theories, it has been seen that borders have become functional in the construction of modern society. In modern sociological theories, it has been understood that borders are effective in the

*Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
E-posta: ozbey-kerem@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8824-359X

functionality of the social system, conflict and authority, on the one hand, and on the other hand, it enables a relational analysis through the daily life practices of the society. In contemporary sociological theories, on the one hand, it has been observed that borders come to the fore in the light of globalization debates, and on the other hand, they are a product of the processes of transformation of modernity, power relations and social restructuring. In this context, it has been understood that these theories both create an opportunity for frontier sociology and contain dynamics that will enable the construction of this field.

Keywords: Borders, border sociology, sociological theory, modernity, globalization

Giriş

İnsan ve toplum yaşamının belirli bir coğrafyada sürmek zorunda olması ve sınırların bu yaşam alanını çevrelemesi, sınırların toplumların örgütlenmesinde temel unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Sosyolojinin ortaya çıkmasında etkili olan sanayileşme, kentleşme, ulus-devlet, kapitalizm gibi geniş hacimli toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler aynı zamanda sınırların da inşasında etkili olan gelişmelerdir. Nasıl ki Fransız ve Sanayi Devrimleri sonrasında meydana gelen çalkantılı süreçler sosyal teorinin oluşumunda etkili olmuşsa, benzer şekilde sınırların da karmaşık, dinamik ve çalkantılı yapılar olması, sosyal teorinin üretilmesinde sınırların doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Sınır sosyolojisinin imkanı ve inşası açısından sosyolojik teoriler önemli bir kaynak konumundadır. Sosyolojik teorilerde sınırları anlamak, sınır sosyolojisinin sahip olduğu imkânları ortaya çıkaracağı gibi, bu bilim dalının inşasını da olanaklı kılacaktır. Klasik, modern ve çağdaş sosyoloji teorilerinde sınırların izini sürmek, bu alanın teorik alt yapısını oluşturmanın yanı sıra sosyolojide yeni bir alt alanın inşasına da katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede, sınırların sosyolojik teorilerde nerede yer aldığı, hangi anlamları içerdiği ve ne tür yaklaşımlara kaynaklık ettiği bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal ekseninde, bu çalışmada, sınırlar, sosyolojinin kuruluşundan günümüze dek öne çıkan sosyologların teorik yaklaşımları üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Klasik sosyolojide Auguste Comte, Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber ve Georg Simmel'in; modern sosyolojide Talcott Parsons, Robert Merton, Lewis Coser, Ralf Dahrendorf, George Herbert Mead, Alfred Shutz, Harold Garfinkel ve Erving Goffman'ın ve çağdaş sosyolojide Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Jürgen Habermas, Immanuel Wallerstein, Michel Foucault, Jean Baudrillard, Ulrich Beck ve Henri Lefebvre'nin düşüncesinde sınırlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bahsi geçen sosyologların doğrudan doğruya sınırlarla ilgili çalışmaları bulunmamaktadır, ancak sınırlarla ilişkili konulardaki yaklaşımları üzerinden sınırların nelere karşılık geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, sınırlar konusunda sosyolojik teoriler bize ne söylemektedir sorusundan hareketle, sınırların söz konusu sosyologların düşüncelerindeki izdüşümlerine odaklanılmıştır. Konuyla ilişkili çok sayıda sosyolog olduğu için bu çalışma söz konusu sosyologların sınırlarla ilişkili yaklaşımlarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında sözü edilen sosyologların birincil kaynaklarına başvurulmaya gayret edilmiş ve daha sonra konuyla ilişkili çalışmalardan da faydalanılmıştır. Çalışmada, sınır sosyolojisi devletin sınırlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal, ekonomik, kültürel sınırlarına da yer verilmiştir. Bu bağlamda sınır sosyolojisi, temelde devlet sınırları ile toplumsalın sınırlarını, diğer bir deyişle, politik sınırlar ile kültürel sınırları içerdiğinden, çalışmada sosyologların düşüncelerinde sınırlar bahsi geçen yönleriyle ele alınmıştır.

1. Modern toplumun inşasında sınırlar: Comte, Durkheim, Marx, Weber ve Simmel

Modern toplum, Batı Avrupa'da temelleri Aydınlanma çağına, Rönesans ve reformasyon hareketlerine dayanan, Fransız ve Sanayi Devrimleriyle birlikte örgütlenmesini sürdüren ve günümüze değin farklı evrelerden geçerek bütün toplumları etkisi altına alan bir toplum modelidir. Sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, bürokratikleşme, bireyselleşme,

demokratikleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ulus-devlet ve milliyetçilik gibi dinamikler modern toplumun temel bileşenlerini oluşturmuştur. Modern toplumu oluşturan söz konusu bileşenler doğrudan doğruya sınırlarla ilişkilidir. Modern toplum bir bakıma sınırları olan, sınırlarla örgütlenmiş ve sınırlara dayanan bir toplumdur. Bu açıdan modern toplumun kurucu teorisyenlerinin düşüncelerinde sınırların izini sürmek olanaklıdır. Comte, Durkheim, Marx, Weber ve Simmel'in ortaya koydukları yaklaşımlarda sınırlar en önemli temalardan biri olmuştur.

Sosyolojinin isim babası olarak bilinen Auguste Comte, Fransız Devriminin gerçekleştiği süreçte yaşamış ve yazmıştır. Devrimle birlikte oluşan düzensizlik hali karşısında Comte bu süreci düzen içinde ilerleme olarak belirlediği pozitivist düşünceyle desteklemiştir. Pozitivist düşünce, toplumları bütünsel açıdan belirli bir düzen içerisine dahil eden, toplumda çatışmanın geçici olduğunu öne süren, bireyi değil toplumu önceleyen ve toplumların da belirli bir düzen içerisinde ilerlemesi gerektiği belirten bir anlayışı ifade etmektedir. Comte'a göre sosyal olayları inceleyerek pozitif felsefe tamamlandığında pozitif felsefe kendiliğinden muzaffer olacak ve toplum bir düzene kavuşacaktır (Comte, 1964, s. 233-234). İstikrarın ve toplumun yeniden inşasının bilimi olan Comte'un pozitivismi, bir düzeyde, düzen ve ilerleme nosyonlarını birleştirme çabasıyla, Aydınlanma felsefesinin negatif ve eleştirel geleneklerine bir karşılık olarak görülebilir (Swingewood, 1998, s. 62). Comte'un pozitivist düşüncesinde sınırlar, toplumsal ve siyasal düzeni sağlamanın temel araçlarındandır. Diğer bir ifadeyle, sınırlar, pozitivist düşüncenin düzen nosyonunun gerçekleştiği zemini ve çerçeveyi sembolize etmektedir. Batı'da devrimler neticesinde modern toplumların ulus-devlet sistemi şeklinde örgütlenmesi, ulus-devletlerin de sınırlar üzerinden bir egemenlik sahası oluşturması, sınırların bu süreçte öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu nedenle Comte'un pozitivist düşüncesinde sınırlar, düzen içerisinde ilerlemenin temel hatlarından biri olmuştur. Pozitivism Batı'da olduğu kadar hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyet'in erken döneminde de toplumsal ve siyasal düzeni inşa etmenin ve modernleşmeci anlayışla toplumu dönüştürmenin temelini oluşturmuştur (Sayın, 2007; Kabakçı, 2008; Karaca, 2008). Söz konusu dönemlerde sınırların korunması ve inşası pozitivist bir anlayışla şekillenmiştir.

Sosyolojinin kurucusu olan Emile Durkheim'in düşüncesinde sınır kavramını anlamada toplumsal olgu önemli bir yere sahiptir. Durkheim'a göre toplumsal olgu, bireylerin üzerinde dışsal ve zorlayıcı özellikleriyle görülmektedir (Durkheim, 2006a, s. 62). Herhangi bir toplumsal olgu, diğer toplumsal olgular vasıtasıyla açıklanır (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 78). Durkheimci açıdan bakıldığında, toplumsal bir olgu olarak sınırlar, kapsadığı alan içerisindeki bireylerin dışındadır, onlar üzerinde kısıtlayıcı ve zorlayıcı işlevlere sahiptir. Sınırlar, bireyler, gruplar ve bir bütün olarak toplum üzerinde mutlak bir güç oluşturur. Durkheim düşüncesinde sınırlar siyasal toplumla da doğrudan ilişkilidir. Devlet siyasal toplumun örgütlenmiş halidir. Durkheim, devlet siyasal toplumun bütününün tabi olduğu en yüksek otorite değil midir? (Durkheim, 2006b, s. 97) sorusuyla, devletin siyasal otoritenin cisimleşmiş hali olduğunu belirtir. Marx ve Weber'den farklı olarak Durkheim, devleti başlı başına baskıcı bir kurum olarak görmez. Dolayısıyla devlet kolektif bilincin en üst ifadesidir (Callinicos, 2015, s. 214). Durkheim sosyolojisinde devletin en üst kolektif bilinci ifade etmesi, devletin temel unsurlarından olan sınırların da kolektif bilincin yansıdığı alanlar olduğunu göstermektedir. Kolektif bilinç, devletin ulusal sınırlar içerisinde yaşayanlarda ortak bir bilinç oluşturmasıyla olanaklı hale gelmektedir. Bu anlamda sınırlar, kolektif bilincin temel bileşenlerinden biridir.

Klasik sosyolojinin teorisyenlerinden biri olan Karl Marx'ın düşüncesinde sınırlar kapitalist sistemin örgütlenme biçimine göre çeşitli anlamlar kazanmıştır. Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan burjuva sınıfı ile bu mülkiyetten yoksun olan proletarya arasındaki mücadelenin yer aldığı, çok sayıda işçinin az sayıda kapitalistin kar elde etmesi için çalıştırıldığı ve sermayenin emeği sömürerek kendi iktidarını oluşturduğu bir ekonomi politik sistemdir. Bu sistemde toplumsal ilişkiler aynı zamanda ekonomik ilişkilerdir. Hans Freyer'ın

da belirttiği gibi, üretim güçlerindeki değişimler, toplum yapısındaki değişmelerin yürütücü etkenleridir. Tarihsel materyalizm her bir kültür içeriğinin bu maddi üretim güçlerince belirlendiğini ileri sürer (Freyer, 2015, s. 84). Marx'ta alt yapı ve üst yapı olarak temayüz eden bu anlayışa göre, kapitalist toplumda alt yapı üretici güçlerin ve üretim araçlarının yer aldığı ekonomik ilişkilerden oluşurken, üst yapı ekonominin dışında kalan diğer toplumsal kurumlar ve ilişkilerdir. Marx'ın düşüncesinde sınır kavramı da bu ilişkide bir anlam kazanmaktadır. Marx'ın alt yapı - üst yapı denklemine sınırlar alt yapının belirlediği üst yapısal araçlardan biridir. Alt yapı salt üretim araçları ve üretim güçlerden oluştuğu için ve ekonominin dışındaki her şey üst yapı olarak görüldüğü için, sınırlar da ekonominin tayin ettiği üst yapıya dâhil olan araçlardandır. Diğer bir ifadeyle, sınırlar, kapitalist toplumsal ilişkilerde belirleyen değil, ekonominin belirlediği bir alanı oluşturmaktadır. Sınırlar, devletlerin temel unsurlarından biri olmaları nedeniyle Marx'ın devlet anlayışı sınırları anlamada önemli bir yere sahiptir. Kapitalist sistemde devlet, burjuvazinin devletidir. Burjuvazinin çıkarları egemen çıkarlar olup, devlet iktidarının politikasını da belirler. Marx'ın devleti egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak görmesi nedeniyle, devletin temel unsurlarından biri olan sınırlar da yine kapitalist toplumda egemen sınıf olan sermayenin çıkarlarına hizmet etmektedir. Marx'ın düşüncesinde sınır kavramı, ulusallıktan küreselliğe geçişte işlevsel hale gelmektedir. Sınırların ulusallığı Marx'ın Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldıkları komünist parti manifestosundaki çözümlerinden anlaşılmaktadır: proletaryanın burjuvaziye karşı verdiği mücadele, biçimsel olarak öncelikle ulusal bir mücadeledir. Bundan çıkan sonuç, her ülkenin proletaryasının her şeyden önce kendi burjuvazisi ile hesaplaşması gerektiğidir (Marx & Engels, 2008, s. 31). Bununla birlikte Marx ve Engels kapitalizmin ulusal olduğu konusunda şunları belirtmektedir: işçilerin vatanı yoktur. Sahip olmadıkları bir şey ellerinden alınamaz. Her ülkenin proletaryasının ilk olarak siyasal iktidarı ele geçirmesi, halkı yöneten sınıf durumuna yükselmesi, kendisini ulus kılması gerektiği için, burjuvazinin anladığı anlamda olmasa bile, proletarya zaten ulusaldır (Marx & Engels, 2008, s. 45). Bu bağlamda, Marx'ın düşüncesinde sınır kavramının ulusallığın bir parçası olduğu ve ulusal mücadelenin yapıldığı sahayı işaret ettiği görülmüştür. Kapitalizmin ulus-devletler şeklinde örgütlenmesi nedeniyle sınırlar hem ulus-devletin hem de kapitalizmin çerçevesini oluşturmuştur. Ancak Marx'ta sınırlar ulusal olduğu kadar küreseldir de. Çünkü kapitalist sistemde proletaryanın burjuvaziye karşı verdiği mücadelede her ne kadar ulusal bir mücadele biçiminde gerçekleşse de, son kertede bu mücadelenin ulusal sınırları aşarak küresel ölçekte yapılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Nitekim Marx ve Engels bu hususta işçilerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şeylerinin olmadığını, bilakis kazanacakları bir dünyaları olduğu, bu nedenle de bütün ülkelerin işçilerine birleşin! demiştir (Marx & Engels, 2008, s. 71). Bu devrimsel nitelikteki çağrıya binaen proletaryanın mücadelesinin küresel ölçekte bir mücadele olarak düşünülmesi gereklidir. Bu anlamda, Marx'ın düşüncesinde sınırlar, ulusallıktan küreselliğe geçişin temel hatlarından biri olmuştur.

Klasik sosyoloji kuramcıları arasında yer alan Max Weber, modern toplumların inşası sürecini bir tür modern devletin, bürokrasinin, rasyonelitenin ve kapitalizmin inşası üzerinden çözümlenmiştir. Sınırlarla ilişkisi açısından bakıldığında, Weber, modernliği siyasal örgütlenme ve rasyonelleşme süreçleri üzerinden çözümlenmiştir. Weber'in modern devlet tanımı ve rasyoneliteye yüklediği anlamlar, sınırlarla ilişkisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Weber'e göre, modern devlet, bütün siyasal birlikler gibi sosyolojik olarak ancak kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabilir. Modern devlet, belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde başarıyla bulduran insan topluluğudur. Arazinin devletin özelliklerinden biri olduğuna dikkat edilmelidir (Weber, 2005, s. 132). Bu açıdan Weberyen anlamda modern devletler, belirli bir toprak parçası üzerindeki bir örgütlenme biçimi olduğundan, sınırlar, modern devletin üzerinde kurulu olduğu toprak parçasının ve sahip olduğu kapasitesinin ulaştığı hatlar anlamını taşımaktadır. Anthony Giddens'a göre, Weber, modern

milli devleti her şeyin üzerinde, güç kullanımıyla, devletin belirli bölgesel alan üzerindeki iddia kapasitesini vurgulamaktadır. Modern devlet bölgesel esasla var olan zorlayıcı bir birlikteliktir ve sınırları içerisinde gücün kullanımının meşru denetimini tekeli altına almaktadır (Giddens, 1999, s. 42). Bu açıdan sınırlar, modern devletin sahip olduğu gücünün ulaştığı sahayı sembolize etmektedir. Weber'e göre modern toplumlar rasyonel toplumdur. Rasyonalite, toplumun hesaplanabilir ve programlanabilir bir şekilde dönüştürülmesi olduğundan, rasyonalitenin hâkim olduğu toplumda amaç için en uygun araçların seçimi gerekir. Sezgin Kızılcılık'e göre, Aydınlanmadan beri Batı kültürünün (modernliğin) asıl özelliği, akılcılaştırma olmuştur. Batı akılcılığı, dünyayı eski anlam düzeninden ve bağlamından koparmıştır (Kızılcılık, 2017, s. 349). Weber'de rasyonalitenin en önemli özelliği, Batı'ya özgü olmasıdır. Weber'in temel sorunsalı, niçin Batı tarzı rasyonel kapitalist kültürün Batı'da ortaya çıkarken, dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkmamasıdır. Bir başka ifadeyle, Weber, kurumların Batı'da rasyonelleşirken, Batı dışı bağlamlarda kurumların niçin rasyonelleşemediğini sorunsallaştırmıştır. George Ritzer ve Jeffery Stepnisky'nin ifadesiyle, Weber, rasyonel bir ekonomik sistemin (kapitalizmin) niçin Batı'da geliştiğini ve dünyanın diğer kısımlarında niçin gelişemediğini anlamaya çabalamıştır (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 28). Bu bağlamda, Weber'de sınırlar, temel sorunsalından da anlaşılacağı üzere, rasyonelleşmenin sınırlarını ifade etmektedir. Weber'e göre rasyonalitenin en somut hali modern devlet ve kapitalizmdir, o da yalnızca Batı'da bulunmaktadır. Rasyonelleştirme pratiği ve rasyonel kapitalist kültür Batı'ya özgü olduğundan, Weber'de rasyonelleşmenin sınırları, Batı'yı, Batı'nın biricikliğini ve Batı'yla Batı dışı toplumların farklılaşmasını temsil etmektedir.

Modern toplumun teorisyenlerinden Georg Simmel düşüncesinde sınırlar iki farklı bağlamda öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, sınırların toplumsal tiplerin üretimini sağlayan araçlar olmalarıdır. Simmel'in toplum tipleri dediği yoksul, yabancı, savurgan, maceracı ve soyludur (Simmel, 2009). Bu örneklerden hareketle, sınırların da çeşitli toplumsal tipleri ürettiği söylenebilir. Sınırların ürettiği toplumsal tipler olarak yabancı, göçmen ve kaçakçı düşünülebilir. Simmel yabancıyı grubun dışında ve gruba karşı karşıya gelir (Simmel, 2009, s. 149). Bu bağlamda, sınırlar da bir toplumsal tip olarak yabancıyı üretmektedir. Çünkü yabancı, sınırların oluşturduğu yerli-yabancı ayrımında sınırların dışında kalanların kimliğini ifade etmek ve bu anlamda bizden, yerliden, içeriden olmayana, bizim için öteki olanı vurgulamak için kullanılır. Benzer şekilde, göçmen, ulusötesi bağlamda sınırı geçerek başka bir ülkeye gitmeyi amaçlayan kişi (Koser, 2007) olup, sınırların dışında kalan ve sınırların oluşturduğu düzeni alt üst eden, yasa ve kuralları önemsemeyen kişidir. Kaçakçı ise, sınırın yanı sıra iktisadi imkânsızlıkların olduğu yerlerde karşılaşılan bir sosyal tiptir. Dolayısıyla o, sınıra bağlı olarak yaşamını sürdüren biridir. Sınır onun için bir engel olduğu kadar bir fırsat ve kaynaktır da (Tekin, 2016, s. 204). Bu açıdan bakıldığında Simmel sosyolojisinde sınırlar birer toplumsal tip üreten yapılara karşılık gelmektedir. Simmel sosyolojisinde sınırların ikinci anlamı ise, Simmel'in "daha fazla yaşam" ve "yaşamdan daha fazla" ayrımında yaşamdan daha fazla olarak tezahür eder. Bu bağlamda, insanlar, iki boyutlu aşkın bir yeteneğe sahiptir. Birincisi, insanlar, hiç durmayan, yaratıcı kapasiteleri (daha fazla yaşam) nedeniyle kendilerini aşabilirler. İkincisi, bu aşkın, yaratıcı yetenek, insanların sürekli olarak kendilerini aşan nesnelere dizisi (yaşamdan daha fazla) üretmelerine olanak verir. Bu fenomenler birbirleriyle bağdaşmaz karşıtlıklar içinde bulunur (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 164). Bu anlamda Simmel sosyolojisi, insanların yaratıcı kapasitelerinin daha fazla yaşam anlayışını, bu kapasitelerinin ürettikleri nesnelere kendisini üreten insanları aşması ise yaşamdan daha fazla anlayışını destekler. Buna göre, Simmel sosyolojisi açısından sınırlar, insanların yaratıcı kapasiteleri bağlamında ürettikleri bir nesne olduğu için, daha sonraki süreçte kendisini üreten insanları aşarak onları denetler, engeller, sınırlandırır ve biçimlendirir. Simmelci perspektiften bakıldığında sınır, kendisini üreteni sınırlayandır. Bizler sınırları üretiriz ancak sınırlar bir kez

üretildikten sonra geriye dönüp kendisini üreteni sınırlar çizerek kontrol eder. Bu nedenle, sınırlar, Simmel'in sosyolojisinde yaşamdan daha fazlası olana karşılık gelmektedir.

2. Toplumsal sistem, çatışma ve otoritenin işlevselliğinde sınırlar: Parsons, Merton, Coser ve Dahrendorf

Modern toplumların örgütlenme tarzları sınırların anlaşılmasında önem taşımaktadır. Modernliğin erken döneminde sanayileşme, kentleşme, bürokrasi, kapitalizm, ulus-devlet gibi geniş hacimli sosyal yapıların inşası çerçevesinde sınırlar inşa edilirken, 20. yüzyılın başlangıç ve ortaları modern toplumun örgütlenmesini oluşturma dönemine karşılık gelmiş, bu dönem toplumların birer yapı, sistem, denge, uyum ve bütünleşme olarak tanımlandıkları ama aynı zamanda toplumların çatışmaya dayalı örgütlendikleri ve otorite yapılarının öne çıktıkları bir dönem olmuştur. Sosyolojik teoriler de bu tarihsel-sosyolojik değişime odaklanmış ve sınırlar da bu bağlamda işlevsel hale gelmiştir. Yapısal-işlevselcilik ve çatışma kuramlarının hakim olduğu bu dönemde sınırlar toplumların örgütlenmelerindeki başat hale gelmiştir. Sınırlar, toplumsal sistemin, çatışmanın ve otoritenin işlevselliğinde öne çıkmıştır.

İşlevselci kuramın önemli isimlerinden biri olan Talcott Parsons'ın yaklaşımı sınırların anlaşılmasında önem taşımaktadır. Parsons, toplumsal sistemin analizinde insan eyleminin dört alt sistemini oluşturan davranışsal organizma, kişilik, sosyal sistem ve kültürel sistemi genel bir paradigma olarak kullandığını belirtmiştir. Bu paradigma herhangi bir eylem sisteminin dört işlevsel kategori açısından analiz edilmektedir: (1) sistemin en yüksek yönetimi veya kontrol örneklerinin onarımıyla ilişkili olması, (2) sistemin iç bütünleşmesi, (3) çevresiyle ilişkili hedeflerin elde edilmesiyle ilişkisi ve (4) çevresinin yaygın durumuyla daha geniş bütünleşmesidir. Bu paradigmanda işlevsel açıdan sosyal sistem geneldeki eylemin alt sistemi olarak bütünleştiricidir. Eylemin diğer üç alt sistemi onunla ilişkili temel ortamı oluşturur (Parsons, 1966, s. 7-8). Bu açıdan toplumlar birer bütündür; birbiriyle ilintili parçalardan meydana gelen sistemlerdir. Her parçanın anlamı, yalnızca sistem içinde özel bir işlevi yerine getirdiği, bütünlü ilişkisi içinde ortaya çıkar (Swingewood, 1998, s. 272-274). Toplum bir sistemdir, toplumu oluşturan kurumlar, yapılar, aktörler bu sistemin temel parçalarını oluşturmaktadır. Parsons'un toplumsal sistem kuramının temel hatları üzerinden bakıldığında, sınırların, toplumsal sistemin bir parçası olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Sınırlar, toplumsal sistemin yönetildiği ve kontrol edildiği sahayı, toplumun iç bütünleşmesini sağlayan araçları ve sistemin çevresiyle ilgili unsurları kapsayan bir dinamiktir. Sınırların toplumsal sistemin temel bir parçası olması, toplumun bir sistem olduğunu, sınırların bu sistemin parçalarından biri olduğu, dolayısıyla toplumsalın inşasının da esasında sınırların inşası anlamına geldiğini göstermektedir. Parça-bütün ilişkisinde toplum bütünü, sınırlar da parçayı oluşturmaktadır. Parçanın bütün içerisindeki özel işlevi nedeniyle, sınırlar da toplumsal sistemin içerisinde özel işlevlere sahiptir. Toplumsal sistemin temel eğiliminin toplumlara dengeye ulaştırma, toplumsal birliği ve bütünleşmeyi sağlama ve toplumu uyumlu hale getirme olduğundan hareketle, sınırların toplumların ulaştığı dengenin bir ayağını oluşturduğu, toplumsal birliğin ve bütünleşmenin sağlandığı sahayı temsil ettiği ve toplumsal uyumun temel bir dinamiği olduğu gözlenmiştir.

Modern sosyolojik teorinin önde gelen isimlerinden biri de Robert Merton'dur. Merton, toplumların ve kurumların nasıl çalıştığını açıklamakta, paylaşılan değerlerin çok önemli bir yeri olduğunu düşünerek bütün işlevselci çözümlenin en belirgin yaklaşımına katılmaktadır (Wallace ve Wolf, 2013, s. 84). Merton'a göre, sosyolojik verilerin hepsi, sistemin örüntüleşmiş ve tekrarlanır unsurlarına karşılık geldikleri sürece işlevsel çözümlenmeye konu edilebilirler. Bunların varlığı ve işleyişi, sistem için işlev gördükleri sayılılarıyla açıklanır (Erkilet, 2015, s. 215). Lewis Coser'in belirttiği gibi, Merton işlevler kadar bozuk işlevleri de değerlendirilmesi zorunluluğunu vurgulamış, bir işlevsel çözümlenme protokolü önermiş ve verili yapılar içerisindeki bozuklukları, sosyo-kültürel çatışmaları ve farklılaşan değerlerin temel yapısal

kaynakları konusunda dikkat çekmiştir (Coser, 2013, s. 488). Merton'un düşüncesinde sınırları anlamının temel yolu, onun açık işlev ve gizil işlev kavramlarına odaklanmaktır. Ona göre, açık işlevler, sistemdeki katılımcılar tarafından amaçlanan ve tanınan, sistemin ayarlanmasına veya uyarlanmasına katkıda bulunan nesnel sonuçlardır. Gizli işlevler, bağlantılı olarak ne amaçlanan ne de tanınan işlevlerdir (Merton, 1968, s. 105). Bir diğer ifadeyle, açık işlevler, insanların gözlemledikleri ya da bekledikleri sonuçlardır. Gizli işlevler ise ne anlaşılmış olan ne de beklenen sonuçlardır (Wallace & Wolf, 2013, s. 88-89). Bu açıdan bakıldığında, Merton'un düşüncesinde sınırların açık işlevleri ve gizil işlevleri bulunmaktadır. Sınırların açık işlevi, iki devlet arasındaki bir çizgi olması, bir ülkeden diğerine geçişte bir kontrol merkezi olması, ülkenin giriş ve çıkış kapılarının yer aldığı bir bölüm gibi belirgin özelliklerinin ön plana çıkmasıdır. Ancak sınırların gizil işlevi, bir kimlik bilinci oluşturması, ortak vatan duygusunu oluşturması, bir milletin parçası olmayı, yurttaşlık statüsünü hatırlatması, kısacası kapsadığı alanda yaşayanlarda ortak duyguları, düşünceleri, davranış örüntülerini oluşturmasıdır. Merton'un düşüncesinde sınırların açık ve gizil işlevleri olduğu gibi bozuk işlevleri de bulunmaktadır. Merton'un bozuk işlev anlayışı, birbirini tamamlayan ama birbirlerinden farklı iki fikri içerir. Bunlardan birincisi, bir şeyin genel olarak bozuk işlev sonuçları olabileceği, ikincisi ise, sonuçların kimin için olduğuna göre değişebileceğidir (Wallace & Wolf, 2013, s. 84). Bu bakımdan, Merton'un bozuk işlev kavramı üzerinden sınırlara bakıldığında, sınırların kayıt dışı göç, organize suçlar, fuhuş sektörü, kaçakçılık gibi çeşitli bozuk işlevlere neden olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sınırlar, bir yandan sınırı kullananlar açısından çok çeşitli avantajlar oluştururken, diğer yandan da çok farklı dezavantajlar oluşturarak bozuk işlevler oluşturmuştur.

Modern sosyoloji teorilerinde adından sıkça söz ettiren düşünürlerden biri de Lewis Coser'dır. Coser'ın düşüncesinde sınırlar, bir çatışma sahasının ürünü olup, grup kimliğini oluşturan temel araçlardandır. Çatışma sayesinde grubun kendi içi ile diğer gruplar arasındaki sınırlar belirlenir. Dış gruplarla yapılan çatışmalar, grubu oluşturan üyelerin kimliklerini yeniden benimsemelerine yardımcı olur. Ortadoğu'da yıllardır devam eden çatışmalar, Arap ve İsrail arasında veya İrlanda'da Protestan ve Katoliklerin grup içi kimliklerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır (Poloma, 2017, s. 115). Coser çatışmanın işlevselliği konusunda Simmel'in önermesini yeniden formüle etmiştir: Çatışma, toplumların ve grupların kimliğini ve sınır çizgilerini oluşturmaya ve sürdürmeye hizmet eder. Diğer gruplarla çatışma, grubun kimliğinin kurulmasına ve yeniden doğrulanmasına katkıda bulunur ve çevreleyen sosyal dünyaya karşı sınırlarını korur (Coser, 1956, s. 38). Coser'ın düşüncesinden bakıldığında, sınırların topluluğun içerisini ve dışarını belirleyen temel hatlar olarak çatışmanın mahiyetini belirleyen temel sosyolojik bir dinamik olduğu görülmektedir. Sınırlar iç grup ve dış grup arasındaki temel hatları oluşturur ve bu hatlar grupların kimliklerini inşa etmeyi sağlar. Örneğin Türkiye'nin İsrail ile çatışması, İsrail'i bir dış grup ve düşman haline getirmiş ve bu çatışma Türkiye'de toplumun iç kenetlenmesini sağlamıştır. Coser'ın da altını çizdiği gibi, dış-gruplar, zorunlu olarak düşmanlık hedefleri oluşturmak şöyle dursun, belirli koşullar altında, iç-gruba olumlu referanslar haline de gelebilirler (Coser, 1956, s. 35). Bu anlamda, sınırlar, içerisi ve dışarısı ayrımı oluşturarak, sınırların dışındakileri düşman ve içindekileri de dost olarak kategorize ettiği gibi, iç grubun bütünleşmesi için dış grubu oluşturanlar olumlu bir referansa dönüşebilmektedir.

Modern sosyoloji teorisinde Coser'dan sonra çatışma kuramının bir diğer önemli ismi Ralf Dahrendorf'tur. Dahrendorf'a göre, (1) Her toplum her noktada değişim süreçlerine tabidir; sosyal değişim her yerde mevcuttur. (2) Her toplum, her noktada fikir ayrılığı ve çatışma gösterir; sosyal çatışma her yerde mevcuttur. (3) Bir toplumdaki her öge, onun parçalanmasına ve değişmesine katkıda bulunur. (4) Her toplum, bazı üyelerinin diğerleri tarafından zorlanması üzerine kuruludur (Dahrendorf, 1959, s. 162). Bu çerçevede otorite meşru bir ilişki olduğundan, otoriter emirlere uyulmaması yaptırıma tabi tutulabilir; çünkü meşru otoritenin etkili bir şekilde

uygulanmasını desteklemek gerçekten de yasal sistemin işlevlerinden biridir (Dahrendorf, 1959, s. 166-167). Otorite her zaman hem üstünlük kurmayı hem de itaati içerir. Otorite genel bir sosyal olgu değildir, kontrole tabi olanlar ve izin verilen kontrol alanları toplumda ayrılmıştır. Otorite meşru olduğu için, itaat etmeyenlere yaptırım uygulanabilir (Ritzer & Stepnisky, 2013, s. 82). Dahrendorf'a göre otorite bütün sosyal organizasyonlara içkin bir sosyal ilişkidir. Dahrendorf'un düşüncesinden bakıldığında sınırlar, otorite yapılarının ve ilişkilerinin serimlendiği alanların başında gelmektedir. Devlet otoritesinin cisimleşmiş hali olan sınırlar, bürokratik prosedürlerin uygulandığı alanlardır. Sınırlarda görevli olanlar otoriteyi temsil ederken, sınırlardan geçiş yapanlar ise bu otoriteye tabi olanlardan oluşmaktadır. Sınır kapılarındaki görevli memurlar, Dahrendorf'un otorite olarak işaret ettiği konumlanmayı ifade ederken, bu kapılardan geçmeye çalışanlar ise söz konusu otoriteye itaat etmek durumunda olanları göstermektedir. Dahrendorf'un temel savı, yetkiler birbirinden farklı olan topluluklar arasında sistematik olarak toplumsal çatışmalar çıkacağıdır. Dahrendorf, yetkiden, toplumsal normlar tarafından belirlenmiş ve sınırlanmış ve bu sınırlar içerisinde ve bu sınırları aşmayacak şekilde yaptırımlarla desteklenmiş olan meşru toplumsal rol veya mevkiye bağlı gücü anlatmaktadır (Wallace & Wolf, 2013, s. 180). Otorite yapılarına bağlı olarak çıkar grupları arasında meydana gelen çatışmaları sınırlar üzerinden okuduğumuzda, devletlerin sınır anlaşmazlıkları önemli bir örnek oluşturur. Türkiye'nin Yunanistan'la adalar üzerinden yaşadığı yetki krizi, sınırların otorite yapıları arasındaki çatışmayı gösterir. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki bölgelere düzenlediği askeri harekâtlar, bir taraftan güvenli bölgeler oluşturma amacını içerse de diğer taraftan da Türkiye'nin bu bölgelerde otorite oluşturduğunu, bu bölgelerde yaşayanların Türkiye'nin siyasi otoritesine tabi gruplar olduğu görülmektedir. Bu nedenle, sınırlar, Dahrendorf'un bakış açısı üzerinden otorite yapılarının ve grup çatışmalarının bir sahası olarak işlevselleştirilmiştir.

3. Toplumun gündelik yaşam pratiklerinin biçimlenişinde sınırlar: Mead, Schutz, Garfinkel ve Goffman

Modernliğin genel ve yapısal bir bütün olarak analiz edildiği, toplumların bütüncül bir perspektifle örgütlendikleri bağlamda öne çıkan kuramların aksine sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji ve dramaturji kuramları modern toplumu gündelik toplumsal pratikler üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Sınırlar da toplumun gündelik yaşam pratiklerinin biçimlenişinde etkili hale gelmiştir. Bu bağlamda, sembolik etkileşimcilik kuramının önemli temsilcilerinden biri olan George Herbert Mead, toplumu bireylerin gündelik yaşam pratikleri üzerinden anlamaya çalışan, toplumsal etkileşimin bireylerin benliğinin oluşumundaki rolüne odaklanan ve toplumsal yaşamın merkezine sembollerini yerleştirerek semboller üzerinden toplumsalı anlamaya çalışan bir kuramcıdır. Mead'a göre, bir kişi tarafından yapılan sesli bir jest, diğerinde belirli bir tepkiye yol açtığında, bu o eylemin sembolüdür; yapan insan da aynı tepkiye eğilim uyandırdığı yerde o da anlamlı bir semboldür (Mead, 1932: 189). Bu bağlamda, insanlar birbirleriyle etkileşim halindeyken, sembollerini öğrenmekte ve kullanmaktadırlar. Margaret Poloma'nın ifadesiyle, semboller, bitmemiş gerçeklikler olarak devam eden bir süreç içerisinde yer almaktadır. Semboller, aynı zamanda anlamların taşıyıcıları olarak kabul edilmektedirler (Poloma, 2017, s. 234). Mead'in yaklaşımı üzerinden sınırlara bakıldığında, sınırların birer toplumsal sembol oldukları açıkça görülmektedir. Bu açıdan sınırların anlaşılmasında semboller önemli yer tutmaktadır. Sınırlar birer semboldür, bu sebeple çeşitli anlamları sembolize ederler. Örneğin Türkiye'nin herhangi bir sınır bölgesinde yer alan bir Türk bayrağı, Türkiye'nin topraklarının nerede başlayıp nerede son bulduğunu, söz konusu topraklarda Türk kimliğine sahip bir ulusun bulunduğunu ifade eder. Bu şekilde sınırlar, Türk kimliğini sembolize etmiş olur. Benzer şekilde, Türkiye'nin herhangi bir sınırındaki bir cami, sadece kutsal bir mekânı ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bulunduğu topraklarda yaşayanların kimliğinin Müslüman olduğunu sembolize eder. Bir sınır aynı anda hem Türk hem

de Müslüman kimliğini sembolize edebilir. Bu anlamda, Mead'in yaklaşımında sınırlar, toplumsal bir sembol olarak işlev görmektedir.

Modern sosyolojik teorilerde fenomenolojinin temsilcisi Alfred Schutz'dur. Schutz, hocası Edmund Husserl'in fenomenolojisini sosyolojiye uygulamış ve bu sayede toplumsal dünyanın fenomenolojisini anlamaya çalışmıştır. Fenomenolojik sosyoloji, toplumsal dünyayı bilinç yerine deneyimlerimizin bir ürünü ve bireylerin toplumsal eylemlerine yüklenen anlamlar olarak gördüğünden, fenomenoloji aracılığıyla sınırlar anlamak mümkündür. Fenomenoloji, sınırların toplumsal olarak nasıl kurulduğunu ve sınırlara dayalı toplumsal ilişkilerin nasıl sürdürüldüğünü anlamada ışık tutabilir. Schutz'a göre, toplumsal dünyanın tüm karmaşık fenomenleri anlamlarını korurlar, ama bu anlam, tam da ilgili bireylerin kendi eylemlerine yükledikleri anlamdır. O halde amaç, bireylerin sosyal dünyadaki eylemlerini ve bireylerin sosyal fenomenlere anlam verme yollarını yorumlamaktır (Schutz, 1967, s. 6). Toplumsal dünyanın bir fenomeni olan sınırlar, çok farklı anlamları içeren yapılardır. Özellikle günümüzün küreselleşmiş insan hareketliliğinin olağanüstü hızda gerçekleştiği bir dönemde sınırlar, birbirinden farklı anlamları içermektedir. Kimisi için sınırlar, toplumsal hareketliliğin önündeki engeller olurken, kimisi için sınırdışı toplumsal ilişkileri teşvik eden yapılardır. Sınırlar kimisi için bir bariyer, bir eşik, bir kapı işlevi görürken, kimisi için bir köprü, bir kaynaşma, bir bütünleşme işlevine sahiptir. Sınırlar kimisi için güvenliği, kimisi için vatanı, kimisi için ekonomik bir kaynağı, kimisi içinse değerleri çevreleyen hatları temsil eder. Bu açıdan sınırlar, toplumsal bir fenomen olarak, bireylerin eylemlerine yükledikleri anlamlara göre değişiklik göstermektedir.

Modern sosyolojik teorinin önemli isimlerinden biri olan Harold Garfinkel, sosyolojide etnometodoloji kuramının temsilcisidir. Bu kuram temelde insanların gündelik yaşamdaki toplumsal etkinliklerinin incelenmesi olduğundan, bu kuram üzerinden sınırlardaki toplumsal etkinlikler derinlemesine analiz edilebilir. Garfinkel'e göre, etnometodoloji alanda yapılan çalışmalar bireylerin metotları açıklanabilir ve gündelik yaşamın bir parçası olarak analize tabi tutulabilir (Garfinkel, 2014, s. 7). Etnometodoloji, insanların gündelik yaşamda deneyimlerini anlamlandırma biçiminin somut olarak incelenmesidir (Poloma, 2017, s. 249). Bu yönüyle etnometodoloji açısından toplumsal gerçeklik sabit değildir, bireyler tarafından yeniden üretilir (Coulon, 2010, s. 28). Bu bağlamda sınırlar, göçmenlerin toplumsal etkinliklerinin incelenmesi açısından önemli bir araçtır. Örneğin Türkiye'ye göç edenler, sadece yasal prosedürlere göre göç etmiyorlar, aynı zamanda yasa dışı bir şekilde de sınırdan geçiş yapıyorlar, sadece eğitimsiz ve mesleği olmayanlar değil, aynı zamanda eğitilmiş ve seçkin mesleklere sahip göçmenler de yasa dışı göçe dâhil oluyorlar, sadece sınırdan kaçak geçiş yapmıyorlar, aynı zamanda yasal geçiş yapıp yasa dışı konuma düşüyorlar, sadece sınır kapılarından kendileri geçmiyor, aynı zamanda kaçak ürünleri de beraberlerinde getiriyorlar, sınırı sadece bir kez geçmekle yetinmeyip gününbirlik geçişlerle çok defa geçişlerle göçü deneyimliyorlar. Bu ve buna benzer süreçler, sınırların, göçmenlerin gündelik yaşamlarındaki toplumsal etkinliklerini düzenlemelerindeki temel araçlardan biri olduğunu göstermektedir.

Modern sosyoloji teorinin önemli isimlerinden biri olan Erving Goffman, Dramaturji kuramının önemli simalarından biridir. Goffman'ın çözümlemesinin etkisi, benliğin sunulmasını portrelemektir (Poloma, 2017, s. 219). Goffman, bireylerin kendilerini ve etkinliklerini günlük hayatlarında nasıl gösterdiklerine bakmaktadır. Bu konuda iki Dramaturjik kavram ön ve arka bölgelerdir (Wallace & Wolf, 2013, s. 319). Goffman'a göre, ön bölge, kişinin performansının, izleyenlere durumu tanımlamak için düzenli olarak genel ve sabit bir biçimde işleyen bir bölümdür (Goffman, 1959, s. 22'den akt. Poloma, 2017, s. 213). Goffman, aynı zamanda, ön cephede bastırılan gerçeklerin veya çeşitli türlerden informal eylemlerin, ortaya çıkabilecekleri sahne arkasını ele alır. Bir sahne arkası çoğunlukla sahne önüne bitişiktir ancak aynı zamanda ondan ayrıdır. Performans sergileyenler, ön cephedeki izleyiciler arasından herhangi bir kimsenin arka cephede görünmesini hiçbir şekilde beklemezler (Ritzer ve

Stepnisky, 2014, s. 365). Goffman'ın Dramaturji kuramından bakıldığında sınırlar bize çok şey söylemektedir. Sınırlardan sayısız göçmen geçişi, Dramaturji kuramının temel kavramlarından olan ön bölge ve sahne arkası üzerinden incelenebilir. Göçmenlerin sınırdan geçişinde, sınırlar ön bölgeyi, yani sahneyi, sınıra varmadan önce ve sınırı geçtikten sonraki süreçler ise arka bölgeyi, yani sahne arkasını temsil eder. Sınırların ön bölge oluşu, sınır geçişlerindeki davranışların tanımlanmış, amaçlanmış ve kodlanmış olduğunu, sınırdan geçmenin çeşitli gereklilikleri bulunduğunu gösterir. Sınırdaki olanlar, sınırlardan geçişin getirdiği gerekliliklere haiz olduklarından, sınıra yabancı değildirlir, sürekli giriş-çıkış yaparak orayı tanır, bilir ve ona göre geçerler. Sınırlar, sınırı geçenler açısından bir ön bölgedir. Buna göre, göçmenler, özellikle de düzensiz göçmenler, sınırdan geçiş yaparken esasında sahnedirler, ön bölgedeki performanslarını gerçekleştirmektedirler. Sınırlardan geçiş çeşitli prosedürler kapsadığından, göçmenlerin sınırlardan geçerken prosedürlere uygun bir şekilde geçiş yapmaya çalışmaları ya da yapıyormuş gibi görünmeleri, onların ön bölgedeki davranışlarını yansıtır. Göçmenlerin sınıra varmadan önce ve sınırı geçtikten sonraki halleri ise, sahne arkasını gösterir. Göçmenlerin sınırdan önce ve sonraki durumları, tanımlanmamış, kodlanmamış ve amaçlanmamış olduğundan, karmaşık ve her zamanki özellikler taşır. Göçmenler sınırdan önce ve sonra toplumsallıklarını daha fazla yansıtır. Sınırlar onları belirli kalıplara, şekillere ve görünümlere dönüştürdüğü için, sınır öncesi ve sonraki durumlar toplumsallığın hâkim olduğu, örneğin göçmenlerin kendilerini rahat hissettikleri, serbest davrandıkları, kendilerini daha çok özgür tanımladıkları bölgedir. Göçmenler, sınıra varmadan önce veya sınırı geçtikten sonra, yani sahne arkası olarak tanımlanan arka bölgede şakalaşabilir, öfkelenebilir, kahkaha atabilir, küfürlü konuşabilir, kısacası oldukça rahat davranabilirken, sınırdaki, yani ön bölgede bu rahatlık yerini resmiyete, ciddiyete ve düzenliliğe bırakır. Sınırdaki ilişkiler tanımlanmış, kodlanmış ve tekdüze bir şekilde işlediği için, göçmenlerin ön bölge olan sınırdaki ilişkileri sahne arkasına göre daha sınırlıdır. Çünkü sınırlar, göçmenleri disipline eder, serbestliği, rahatlığı ve özgürce hareket etmeyi ortadan kaldırıp, belirli bir düzen, norm ve kurallar dayatır. Göçmenler, bunun bilincinde oldukları için sınırdan geçerken ne kadar huzursuz, keyifsiz ve rahatsız olsalar da, sınırın kurallarına uyuyormuş gibi huzurlu, keyifli ve rahat görünmeye çalışırlar. Bu bağlamda ön bölge olan sınırlar, olduğumuzdan çok olmamız gereken yerdir ya da olmak istediğimiz yerden çok olmak istemediğimiz yerdir.

4. Küreselleşme tartışmaları ışığında sınırlar: Giddens, Bauman, Habermas ve Wallerstein

Günümüz küreselleşme çağının etkilerini gösterdiği alanların başında sınırlar gelmektedir. Çünkü küreselleşmenin ulus-devletler üzerindeki baskısı ve ulus-devletlerin sınırlarını aşan gelişmeler ortaya koyması, sınırları küreselleşme tartışmalarının odağına yerleştirmiştir. Sosyolojik teoride küreselleşme ilgili teorik yaklaşımlar, sınırları anlamada önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu çerçevede, güncel sosyolojik teoriler içinde önemli isimlerinden biri olan Anthony Giddens modernlik ve küreselleşme tartışmaları hakkında sosyolojik çözümlenmeleriyle sosyolojiye çok temel katkılar sunmuştur. Modernliğin teorisyenlerinden olan Giddens'a göre, modernlik yapısal olarak küreselleştiricidir. Ona göre küreselleşme, toplumsal bağlamlar arasındaki bağlantıların yeryüzünde tezahür etmesi, toplumsal ilişkilerin dünya ölçeğinde yoğunlaşmasıdır (Giddens, 1994, s. 62). Giddens modernliğin siyasal bilincini ifade eden ulus-devlete merkezi önem atfetmiştir. Çünkü ona göre modernlik, en belirginini ulus-devlet olan belirli toplumsal formlar üretmiştir. Kuşkusuz bu tespit sosyolojinin kendi inceleme konusu olarak aldığı topluma yoğunlaşma eğiliminin yaygınlığını hatırlayınca kadar basit bir gözlemden ibarettir. Sosyoloğun toplumu bir ulus-devlettir (Giddens, 2010, s. 29). Ulus-devleti sosyologların toplumu olarak gören Giddens, ulus-devletleri tanımlarken sınırları temel bir dinamik olarak görmektedir. Çünkü ona göre modern toplumlar (ulus-devletler) açıkça tanımlanmış bir sınırlılığa sahiptirler. Neredeyse hiçbir modernlik öncesi toplum modern ulus-

devletler kadar belirgin şekilde sınırlanmış değildi (Giddens, 1994, s. 20). Giddens'in yaklaşımı çerçevesinde bakıldığında, modern toplumun esasında bir sınırlı toplum ya da sınır toplumu olduğunu, modernliğin inşası ile sınırların inşasının bir ve eşdeğer olduğu görülmektedir. Öyle ki Giddens'a göre, ulusu ulus-devletin gerekli bir unsuru hâline getiren şey, (ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar) milliyetçilik duygularının varlığı değil, aksine gücü kesinlikle belirlenmiş alansal sınırlar üzerinde genişleyen yönetim aygıtının birliğidir (Giddens, 2000, s. 13). Bu bağlamda, Giddens'in düşünce dünyasında sınırlar, modern toplumların inşasında, daha özelden ulus-devletlerin örgütlenmesinde ve günümüz gelişmeleri ışığında küresel sistemin tanımlanmasında temel unsurlardan biri olmuştur.

Çağımızın önde gelen teorisyenlerinden Zygmunt Bauman, modernliği ve küreselleşmeyi çözümlerken sınırlara odaklanmakta ve sınırlar üzerinden çözümlenmelerini sürdürmektedir. Ona göre modernlik, birincil olarak ve her şeyden önce, bir sınır uygarlığıdır. Bu uygarlık, ancak ve yalnızca vaat ve ümit edilen bir başlangıç mekânı olarak bazı sınırlar var olduğu sürece yaşayabilir; ya da daha doğrusu, dünyanın, kendisini bir sınır olarak algılamasına ve tabii hepsinden de önemlisi böyle muamele edilmesine izin verdiği sürece. Bu anlamda, modernlik, doğası itibarıyla, sürekli fethedilecek yeni topraklar ve her daim yeni ihlal işmarları ya da bahaneleri yoluyla kendi kendisini yeniden yaratan ve gençleşen bir sınır uygarlığıdır (Bauman, 2001, s. 37). Bu anlamda modernlik, sınırlarla düşünmeyi, yaşamayı ve davranmayı gerektirir. Modern toplum, sınırlara dayalı bir toplumdur. Küreselleşmenin sınırları sorgulanır hale getirmesi, sınır aşan gelişmeler ortaya koyması ve sınırları esnek, akışkan ve edilgen hale dönüştürmesi, modernliğin sınırlara dayalı düzeninin günümüz küreselleşme gelişmeleri ışığında yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Bauman'ın düşüncesinde küreselleşmenin anlamı, toplumları ilgilendiren meselelerin belirsizlik, düzensizlik ve kendine başına buyruk olması ve merkezsiz, kontrolsüz ve dağınık bir şekilde cereyan etmesidir (Bauman, 2012, s. 64). Ona göre, bir coğrafi sınır fikrini gerçek dünyada savunmak giderek güçleşirken, mesafeler artık sorun olmaktan çıkmış bulunuyor. Aslında uzaklık nesnel, kişisellikten arınmış, fiziksel bir veri olmaktan çok uzak toplumsal bir üründür; mesafe, kat ediliş hızına bağlı olarak değişir. Kolektif kimliklerin oluşturulması, ayrılması ve sürdürülmesinin diğer tüm toplumsal nedenleri -örneğin, ülke sınırları ya da kültürel bariyerler- geriye dönüp bakacak olursak, bu hızın sadece tali etkileri olarak görünür (Bauman, 2012, s. 19). Bauman'ın düşüncesinde sınırlar, modern toplumun temel çerçevesini oluştururken, küresel toplumun inşasında etkisini ve önemini gittikçe yitirmektedir. Çünkü küreselleşme, sınırları aşan boyutlarda ilişkiler ve etkileşimler oluşturduğundan, sınırlar bu yeni toplum türünün belirleyici ögesi olmaktan çıkmaktadır. Baumancı perspektiften küreselleşmenin sınırlar üzerindeki etkilerinin sınırları değiştirip dönüştürdüğü, sınır ötesi gelişmelerin öne çıktığı, dolayısıyla, sınırların küreselleşmenin toplumsal sonuçlarından biri olduğunu göstermektedir.

Çağdaş sosyolojik teorinin önemli kilometre taşlarından biri de Jürgen Habermas'tır. Habermas, güncel sosyolojik tartışmalar arasında yer alan küreselleşme kavramını ulaşım, iletişim ve mübadele münasebetlerinin milli sınırlardan taşacak şekilde yoğunlaşması ve çapının büyümesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre demiryolu, buharlı gemi ve telgraf 19. yüzyılda ulaşım ve mal nakliyesini ayrıca bilgi akışı ve mübadelesini nasıl yoğunlaştırıp hızlandırmışsa, bugün uydu tekniği, hava ulaşımı ve dijital iletişim de aynı şekilde geniş ve yoğun ilişkiler şebekesi doğurmuştur (Habermas, 2008, s. 81). Küreselleşmenin ulus-devletin sorgulanmasına neden olduğunu belirten Habermas, devletin egemenlik ve şiddet tekelinin bugün şeklen pek fazla müteessir olmamakla beraber, dünya toplumu içinde karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin artmasının, ulus-devletin dayandığı temel referansların sorgulanmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Ulusal toplumun yüz yüze kaldığı gerçek meselelere, devletin sınırları içinde teritoryal niteliğe sahip ulusal bir siyasetle çözüm bulabilmek bugün artık mümkün müdür? (Habermas, 2008, s. 87) sorusunu yönelten Habermas, ulus-devletlerin bir özerklik kaybı yaşadığını ifade etmiştir. Ona göre, özerklik kaybı, devletin kendi vatandaşlarını

kökü kendi sınırları dışında olan ve diğer aktörler tarafından alınmış kararların doğurduğu neticeler ile bu tip süreçlerin doğurduğu tesirler silsilesine karşı kendi başına koruyamamasıdır. Çevre kirliliği, organize suçlar, yüksek teknolojinin doğurduğu güvenlik riskleri, silah kaçakçılığı, salgın hastalıklar gibi ani sınır ihlalleri bunlara örnektir (Habermas, 2008, s. 26). Bu bağlamda, Habermas'ın düşüncesinde sınırların küreselleşmenin baskısı altında olduğu, ulus-devletlerin küresel boyuttaki gelişmeler karşısında sınırlarının özerkliğini yitirdiğini, bunun da sınırların meşruiyetinin sorgulanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Küreselleşme baskısına karşı Habermas, güçlü devlet yapılarının gerekliliğine işaret etmektedir. Ona göre, ulus-aşırı şirketler güçlü devlet kurumları, özellikle de merkez alanlarda güçlü devlet kurumları olmadan faaliyet yürütemezler, güvenliklerini sağlayamazlar, nispi tekeller oluşturamazlar ve rekabet edemezler. Güçlü devlet yapıları, kapitalizmin garantisi, yaşama alanı ve büyük karların elde edilmesinde vazgeçilmez öneme sahip unsurlarıdır. Güçlü devlet yapıları olmaksızın, sermayenin sonsuz birikimi önemli değildir (Habermas, 2008, s. 11). Bu çerçevede, sınırlar, Habermas'ın küreselleşme baskısı karşısında önerdiği güçlü devlet yapılarının bir unsurunu oluşturmaktadır. Her ne kadar küreselleşme sınırları aşan süreçler ve sonuçlar oluştursa da, küreselleşmeyle birlikte kapitalizmin kendisini devam ettirebilmesi güçlü devlet yapılarına, daha özelden sınırların gerekliliğine işaret etmektedir.

Çağdaş sosyolojik teorinin önemli isimlerinden biri de, Immanuel Wallerstein'dır. Wallerstein'ın dünya sistemi analizi onu sosyolojik teorideki öne çıkarmıştır. Söz konusu analiz sınırlarla doğrudan ilişkili boyutları içermektedir. Wallerstein dünya sistemini analiz ederken kapitalist dünya ekonomisine özel bir önem atfetmekte, modern dünya sistemini bu ekonomik yapılanma temelinde belirlemektedir. Wallerstein'a göre bir dünya-ekonomi, içinde bir işbölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı, sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır. Bir dünya-ekonominin tanımlayıcı bir özelliği, birleştirici bir politik yapıyla sınırlanmamış olmasıdır (Wallerstein, 2011, s. 51). Bu bağlamda Anthony Giddens'in ifadesiyle, kapitalist dünya ekonomisi, Wallerstein'a göre, yaklaşık on altıncı yüzyıldaki başlangıç döneminde ve bugüne kadar süren hâliyle, üç temel bölgeden ya da yerleşik üç zamansal-alansal güzergâhtan oluşur. Bunlar: kapitalist merkez (Avrupa, Birleşik Devletler ve son dönemlerde Japonya), hem sömüren hem de sömürülen yarı-çevre ve baskı altında işlenmiş ürün sağlayan emekçilerin yer aldığı çevre bölgelerdir (Giddens, 2000, s. 216). Modern dünya sisteminin merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeler şeklinde ayrılması, sınırların kapitalist iktidarın egemenlik sahalarını belirlediği göstermektedir. Bu anlamda sınırlar, merkez kapitalist ülkeleri, bu ülkelerin sömürgeleştirdiği ülkeleri ve sömüren-sömürülen ülkeler arasında kalan yarı-çevre ülkeleri belirleyen hatlardır. Diğer bir ifadeyle, sınırlar, kapitalizmin üç farklı iktidar bloğunun egemen olduğu sahaları sembolize etmektedir. Ancak sınırlar kapitalist dünya ekonomisinin yapılanma tarzını ifade ettiği gibi, modern devletlerin örgütlenme biçimini de yansıtmaktadır. Sınırlar, modern devletlerin egemenlik sahalarını belirleyen hatlar olarak işlevselleştirilmiştir. Kapitalist dünya ekonomisi içerisinde modern devletler sınırlar aracılığıyla egemenlik sahası içerisindeki hareketlilikleri kontrol etmektedir. Küreselleşmeyle birlikte dünya ölçeğinde artan göç hareketleri, sermayenin küreselleşmesi gibi süreçler, modern devletlerin sınırlarını aşarak genişlemekte ve yayılmaktadır. Nitekim Wallerstein'a göre merkez kapitalist ülkeler tüm sınırların metalar ve sermayenin serbest dolaşımını esas alan küreselleşmeyi harekete geçirdiler (Wallerstein, 2011, s. 150). Bu bağlamda, küreselleşmenin egemen olmasıyla birlikte, kapitalist dünya ekonomisi ulusal sınırları aşarak ve bu sınırları yeniden üreterek şekillenmiştir.

5. Modernliğin dönüşümü, iktidar ilişkileri ve toplumsalın yeniden yapılanmasında sınırlar: Foucault, Baudrillard, Beck ve Lefebvre

Modernliğin 20. yüzyılın sonlarında krize girmesi, modern toplumların sonu anlayışlarına, modernlik sonrası toplum yapısına, postmodern döneme geçildiğine ilişkin tartışmalara kapı

aralamıştır. Modernliğin eleştirisi modernliğin sonuna işaret eden yaklaşımları öne çıkardığı gibi modernliğin yeni bir aşamaya geçtiğini iddia eden yaklaşımları da etkili kılmıştır. Modernliğin dönüşümüyle birlikte iktidar ilişkileri değişime uğramış ve toplumsalın yeniden yapılandırıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu sürecin yansımalarından biri de sınırlar olmuştur. Bu bağlamda, sosyolojik kuramın güncel isimlerinden biri, hiç kuşkusuz Michel Foucault'dur. Foucault'nun iktidar çözümlemeleri sınırları anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Foucault, Batı'da insanları disipline etmeyi amaçlayan yeni bir iktidarın hakim hale geldiğini, bu iktidarın normlara uyumlu bireyler ve normalleştirilmiş bir toplum anlayışını oluşturduğunu vurgular (Aksay, 2004, s. 11-12). Onun bu anlayışında iktidar, bireyleri kategorize eder, onda bir hakikat kaygısı üretir, bu şekilde gündelik yaşama müdahil hale gelerek bireyleri özneleştirir (Foucault, 2005, s. 63). Foucault'nun bu iktidar anlayışı üzerinden sınır olgusu anlaşılabilir. Çünkü sınırlar iktidarın belirlediği bir alanı işaret etmektedir. İktidar sınır koyabilen, sınır çizebilen, sınırları üreten yapılardır. Normal ile anormal, deli ile akıllı, akla uygun olanla akıldışı, hasta ile sağlıklı, suçlu ile özgür olan arasındaki sınırları belirleyen iktidarın kendisidir (Foucault, 2012). Diğer bir ifadeyle, Foucaultcu anlamda iktidar, özgürleştirdiği kadar sınır koyabilen, sınırlandırdığı kadar da özgürleştirir. İktidarın sınırları, verili tarihsel-toplumsal ilişkiler ağı içerisinde şekillenir. Foucault'ya göre iktidar, toplumsal yaşamın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiş olduğundan, toplumsal ilişkilerdeki sınırları çizen, üreten ve şekillendiren bu iktidar yapısıdır. Sağlıktan cinselliğe, aileden siyasete ve gündelik yaşama kadar toplumsal yaşamın her alanında normal ve anormalin sınırı iktidar tarafından belirlenmektedir. Öte yandan, Foucault'nun yönetimsellik kavramı da sınırları anlamada önemli bir yere sahiptir. Çünkü yönetimsellik, bir iktidar biçimi olarak sınırları oluşturmada önemli işlevleri içerir. Foucault, yönetimsellikle temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütün olan üç şeyi kastettiğini vurgulamakta ve bu karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastetmektedir (Foucault, 2013, s. 97-98). Bu açıdan bir iktidar biçimi olarak yönetimsellik sınırlar üzerinden örgütlenmekte, sınırlar aracılığıyla teritoryal zemini kontrol etmekte, içeride ve dışarıda kimlerin olacağına karar vermekte ve toplumsal yaşamın sınırlarını belirlemektedir.

Çağdaş sosyoloji teorisyenlerinden biri de hiç kuşkusuz Jean Baudrillard'dır. Baudrillard'ın düşüncesinde sınırları anlamak, düşünürün simülasyon kuramından hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede, Baudrillard'ın kuramının temelinde yer alan simülark, bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünümdür. Simüle etmek, gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmaktır. Simülasyon ise, bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesidir (Baudrillard, 2011, s. 7). Bu bağlamda, Baudrillard'ın düşüncesinde sınırlar, bir simülasyon nesnesi olarak ele alınabilir. Nitekim Baudrillard'ın harita ve toprak arasındaki ilişkiye dair çözümlemeleri sınırları anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Baudrillard'a göre, gerçeğin modeller yardımıyla üretilmesi hipergerçek, diğer bir adıyla simülasyon olarak tanımlanmaktadır. Buna göre haritadan önce topraktan bahsetmek olanaklı değildir, önce harita sonra toprak, yani gerçeğin yerini alan simülakrlar gelmektedir. Haritayla toprak arasındaki ayrım artık kalmamıştır. Simülasyonla birlikte haritayla toprağın beraberliği sona ermiştir. Yeryüzü sanal olarak kodlanmış ve bir haritaya dönüştürülmüştür (Baudrillard, 2011, s. 14). Bu anlamda, sınırlar haritalarda yer alan çizgiler olduğundan ve toprağı çevreleyen hatlar olduğundan, Baudrillard'ın yaklaşımından hareketle, günümüzde sınırların temsil ettiği alandan yani toprak parçasından ayrıldığı, sınırların simüle edilerek temsil ettiği gerçeklikten koparıldığı, sanal bir koda dönüştürüldüğü söylenebilir. Bu anlamda, Baudrillard'ın düşüncesinde gerçeğin kendisinden ziyade onun nasıl üretildiği temel bir öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, gerçek ile sahte arasındaki sınır ortadan kalkmış, sahte olan gerçeğin yerini

almış ve yeni bir gerçeklik olarak resmedilmiştir. Sınırları da bu çerçevede ele aldığımızda, sınırlar birer gerçeklik olmaktan ziyade zihinlerimizde gerçeğe dönüştürülmüş simülasyonlardır. Günümüz küreselleşme çağında, yeni medyanın egemen medya olduğu bir dönemde, ulus-devletlerin sorgulandığı bir bağlamda sınırlar salt fiziksel hatlar olmanın ötesinde sembolik bir görünüme, dolayısıyla zihinlerde yeniden üretilen bir imgeleme dönüşmektedir. Küreselleşmenin ulus-devlet sınırlarını aşan gelişmeler ortaya koyması, sosyal medyanın bireysel ve toplumsal sınırları aşındırması, mahremiyet sınırlarını ortadan kaldırması, insan ilişkilerinin her alanına nüfuz etmesi, çeşitli riskler üreterek güvensizlikleştirilmesi nedeniyle yaşadığımız çağ sınırların gerçeklikten koptuğu, her yeni koşulda simüle edilerek yeni bir gerçekliğe dönüştürüldüğü bir çağdır. Hipergerçeklik olarak tanımlanan bu çağda sınırlar, birer simülasyondur.

Çağımızın en önemli teorisyenlerinden biri de Ulrich Beck'tir. Öne sürdüğü fikirler ve ortaya koyduğu kuramsal yaklaşımlar günceli kavramamızda önemli temeller sunmaktadır. Özellikle kitabının da adını taşıyan risk toplumu kuramı, çağımızın temel sorunlarını anlamada önemli fikirler içermektedir. Sosyolojik teorilerde sınırları anlamada Beck'in risk toplumu kuramı en elverişli kuramlardan biridir. Beck risk toplumunun genel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: günümüzdeki riskler ve tehlikeler modernleşmenin ürettiği riskleridir. Geç modernlikte üretilen riskler sistematik ve geri döndürülemez zararlara sebep olabiliyor, göze görünmüyor, bilgi dâhilinde değişebiliyor, olduğundan küçük veya büyük görünebiliyor, çarpıcı bir hal alabiliyor ya da tehlikesizmiş gibi lanse edilebiliyor. Risklerin büyümesinden ve paylaşımından ortaya toplumsal risk konumları çıkıyor. Bu riskler eninde sonunda onları üreten ya da onlardan kar sağlayanları da etkiliyor. Ekolojik felaket ve radyoaktif serpinti ülke sınırlarını tanımıyor. Zenginler ve güçlüler de emniyette değil. Bu tehlikeler sadece sağlığı değil, aynı zamanda meşruiyeti, mülkiyeti ve kârı da tehdit ediyor. Risklerin yayılması ve ticarileşmesi kapitalist mantığı yeni bir aşamaya taşımaktadır. Zenginliklere sahip olunabilir ancak riskler karşısında mağdur olunur, riskler uygarlığın isnat ettiği şeylerdir. Toplumsal olarak tanımlanan riskler kendilerine has bir siyasi paylayıcı madde içermektedir (Beck, 2011, s. 27-29). Bu bağlamda, Beck'in risk toplumu kuramından hareketle sınırlara odaklandığımızda, sınırların temelde risk toplumunun temel özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Sınırlar günümüz geç modern dönemde birer risk alanıdır. Sınırlar bir yanı sıra küresel riskleri önlemede işlevsel kılınca da, bu riskler sınır tanımayan özelliklere sahip olduğu için ulusal sınırları aşarak küresel boyutta bütün toplumları ve bireyleri etkisi altına almaktadır. Ancak küresel insan hareketliliğinin hız kazandığı çağımızda, sınırlar, bu hareketliliğin en uğrak noktalarından biri haline gelmiş, sınırdan milyonlarca insan, araç ve eşya geçiş yapmaktadır. Sınırlardan yapılan geçişler sınırları bir risk alanına dönüştürmektedir. Sınırlardan giriş yapan göçmenler, sığınmacılar, mülteciler, kaçakçılar, teröristler, suçlular ve daha nice yasa dışı işler yapanlar, sınırlarda riskleri daha çok artırmakta ve sınırlar risk üreten araçlar haline almaktadır. Sınırdan kaçak yollarla giriş yapanlardan uyuşturucu madde taşıyıcılığına, organize suç örgütlerinden fuhuş yapanlara, terör eylemleri yapanlardan kaçak ürünlerin satışını yapanlara varıncaya dek birbirinden farklı yasa dışı faaliyetler sınırlarda gerçekleşmekte, bu da sınırların bir risk alanı olarak tanımlanmasında etkili olmaktadır. Sınırların risk alanı olması nedeniyle ulus-devletler sınırları güvenlikleştirmek amacıyla bütün enerjisini, potansiyelini ve araçlarını devreye koymakta, sınır bölgelerinde asayişin sağlanması amacıyla güvenlik birimleri aralıksız denetimlerini sürdürmektedir. Dahası, sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla günümüzde ulus-devletler teknolojidaki en ileri yöntem ve teknikleri uygulayarak sınırlardaki riskleri ve tehlikeleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Sınırların güvenlikleştirilmesi çabası da, sınırların bir risk alanı olduğunun göstergesidir. Bu açıdan Beck'in kuramı temel alındığında sınırların bir risk alanı olduğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş sosyoloji teorisyenlerinden biri de Henry Lefebvre'dir. Sosyal bilimlerin ve daha özelde sosyolojinin güncel konularından mekân üzerine düşünmek, konuşmak ve

tartışmak, Lefebvre'den bahsetmek demektir. Lefebvre'ye göre mekân toplumsal bir üründür (Lefebvre, 2014, s. 56). Ona göre, bir toplumun mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır. Bu mekânı diyalektik bir etkileşim içinde ortaya koyar ve varsayar: ona hâkim olarak ve ona sahip çıkarak yavaşça ve kesin olarak üretir (Lefebvre, 2014, s. 67). Yine ona göre her toplumsal mekân, gösteren ve göstermeyen, algılanan ve yaşanan, pratik ve teorik gibi çok sayıda veçhesi ve hareketi olan bir sürecin sonucudur (Lefebvre, 2014, s. 133). Bu bakımdan, mekân toplumsal olarak üretilir. Mekânın üretimi, mekânın toplumsal süreçlerin bir sonucu şekillendiği anlamına gelir. Sınırlar da birer toplumsal mekânlardır. Sınırla mekân arasındaki ilişkiyi Lefebvre'nin çözümlemesinden anlaşılabilir. Ona göre, toplumsal mekânlar iç içe girerler ve/veya üst üste binerler. Bunlar, birbirlerini sınırlandıran, hudutlarıyla ya da atalet sonucu birbirine çarpan şeyler değildir. Görünür hudutlar (örneğin duvarlar, genel olarak çitler) hem muğlaklık hem de süreklilik içinde olan mekânlar arasında bir ayırım görüntüsü yaratır. Toplumsal mekândan bariyerler ve duvarlarla, özel mülkiyetin bütün işaretleriyle ayrılmış bir parçanın, bir odanın, bir evin, bir bahçenin mekânı, yine de toplumsal bir mekândır (Lefebvre, 2014, s. 112). Lefebvre'nin düşüncesinden hareketle sınırlar bir mekânda kurulur, bir mekân oluşturur ve bir mekânı temsil eder. Mekânlar sınırlarla belirlenir, sınırlarda kurulur ve sınırlı bir şekilde oluşturulur. Bu sebeple, sınır ile mekân arasında dolaysız bir ilişki vardır. Lefebvre'nin mekâna atfettiği temel özellikler, sınırlarda da görülmektedir. Buna göre, sınır bir toplumsal üründür, sınırlar toplumsal olarak üretilirler. Sınırların gösteren ve gösterilmeyen, algılanan, tasarlanan ve yaşayan boyutları bulunmaktadır. Sınırlar, hem belirsizliği hem de sürekliliği içerir. Sınırlar, duvarlarla, bariyerlerle, çitlerle özel mülkiyeti, bir odayı, evi, bahçeyi, semti, kenti, bölgeyi, ulusu birbirinden ayırmaktadır. Sınırlar, toplumları, kültürleri, kimlikleri, bireyleri birbirinden ayıran ve birleştiren çizgilerdir. Toplumların birbiriyle etkileşim kurdukları mekânlardır sınırlar. Sınırlar ayrıştırdığı kadar birleştiren, set çektiği kadar kaynaştıran, engellediği kadar teşvik eden, mesafe oluşturduğu kadar yakınlaştıran, benzeştirdiği kadar farklılaştıran mekânlardır. Bu açıdan sınırlar, insanın ve toplumun ürettiği birer olgudur.

Sonuç

Sınır sosyolojisinin imkânı ve inşasına ilişkin sosyolojik teorilerde sınırların ele alındığı bu çalışmada, klasik sosyolojik teorilerden günümüz çağdaş sosyolojinin önde gelen isimlerinin kuramsal yaklaşımlarına odaklanılmıştır. Söz konusu yaklaşımlarda sınırların nerede yer aldıkları ve hangi anlamları içerdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Klasik, modern ve çağdaş sosyolojideki teorik yaklaşımların sınır sosyolojisi açısından önemli bir imkanı içerdiği ve bu disiplinin inşası açısından önemli bir kaynak oluşturduğu anlaşılmıştır.

Klasik sosyoloji teorilerinde, Comte, Durkheim, Marx, Weber ve Simmel'in düşüncelerinde sınırlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu dönem, Fransız ve Sanayi devrimleri sonrasında ortaya çıkan modern toplumun erken döneminin temaları çerçevesinde sınırlara odaklanılmıştır. Sınırların özellikle sanayileşme, kentleşme, ulus-devlet ve kapitalizm gibi süreçlerin inşasına katkı sağlayan bir araç olduğu anlaşılmıştır. Pozitivist bir anlayışa sahip sınırlardan siyasal toplumun inşasını sağlayan sınırlara, kolektif bilinç temsil eden sınırlardan modern devlete temel teşkil eden sınırlara, üst yapısal kurumları ifade eden sınırlardan sermaye-emek çelişkisindeki sınırlara, ulusal-küresel ikilemindeki sınırlardan yaşamdan daha fazla üretimini sembolize eden sınırlara varıncaya dek sınırların farklı sosyolojik görünüşleri olduğu anlaşılmıştır.

Modern sosyoloji teorilerinde, Parsons, Merton, Mills, Coser, Dahrendorf, Mead, Shutz, Garfinkel ve Goffman'ın düşüncelerinde sınırlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu dönem, yapısal-işlevselci kuramı ve çatışma kuramı çerçevesinde Parsons, Merton, Coser ve Dahrendorf'un yaklaşımlarında sınırların toplumsal sistemin, çatışmanın ve otoritenin işleyişinde öne çıktığı görülmüştür. Toplumsal sistemin bir anahtarı olan sınırlardan açık, gizli ve bozuk işleve sahip sınırlara dek sınırların farklı işlevlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Sembolik etkileşimcilik,

fenomenoloji, etnometodoloji ve dramaturji kuramlarında sınırların toplum gündelik yaşam pratiklerinin biçimlenişinde etkili olduğu görülmüştür. Toplumsalın imgelendiği sınırlardan çatışmacı sınırlara, grup kimliğini inşa eden sınırlardan toplumsal sembol işlevi gören sınırlara, toplumsal dünyanın bir fenomeni olan sınırlardan toplumsal etkinlikleri düzenlemenin bir aracı olan sınırlara ve ön bölge-sahne arkası ikilemindeki sınırlara dek sınırların değişik sosyolojik görünüşleri elde edilmiştir.

Güncel sosyolojik teorilerde sınırlar küreselleş tartışmaları ışığında Giddens, Bauman, Habermas ve Wallerstein'in yaklaşımları çerçevesinde şekillenmiştir. Küresel ulus-devlet düzenini belirten sınırlardan küreselleşmenin toplumsal sonuçlarından biri olan sınırlara, küreselleşmeye rağmen ulus-devlet temsil eden sınırlardan küreselleşmenin ortadan kaldırdığı sınırlara varıncaya kadar birbirinden farklı sınır tartışmaları ortaya çıkmıştır. Foucault, Baudrillard, Beck ve Lefebvre'nin düşüncesinde sınırların modernliğin dönüşümü, iktidar ilişkileri ve toplumsalın yeniden yapılanmasında öne çıktığı görülmüştür. Buna göre, iktidarın bir belirlenimi olan sınırlardan simülasyon olan sınırlara, bir risk alanı olan sınırlardan bir toplumsal mekan üretimi olan sınırlara kadar sınırların farklı sosyolojik görünümlere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak; klasik, modern ve çağdaş sosyolojik teoriler, sosyolojinin yeni alt dallarından biri olan sınır sosyolojisi için zengin bir kaynak sunarken aynı zamanda bu alanın inşası açısından da farklı teorik yaklaşımları içermektedir. Söz konusu teoriler, sınır sosyolojisi açısından hem bir imkan sunarken hem de bu alanın inşasını sağlayacak temeller içermektedir.

Kaynakça

- Aksay, G. (2004). Ne olduğunu olumsuzlamanın hazzı. *Marx'tan sonra* içinde. Michel Foucault, (G. Aksay, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış hayat: Postmodern hayat denemeleri*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (K. Özdoğan & B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Callinicos, A. (2015). *Toplum kuramı: Tarihsel bir bakış*. (Y. Tezgiden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Comte, A. (1964). Pozitif felsefe dersleri. (Ü. Meriç, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 2(19), 213-258.
- Coser, L. A. (1956). *The functions of social conflict*. New York: The Free Press.
- Coser, L. A. (2013). *Sosyolojik düşüncenin ustaları: Tarihsel ve toplumsal bağlamlarında fikirler*. (H. Hülür, S. Toker & İ. Mazman, Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class conflict in industrial society*. Stanford: Stanford University Press.
- Durkheim, E. (2006a). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Durkheim, E. (2006b). *Sosyoloji dersleri*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkilet, A. (2015). *Toplumsal yapı ve değişme kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Freyer, H. (2015). *Sosyoloji kuramları tarihi*. (T. Çağatay, Çev.). (M. R. Ayas, Haz.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. (I. Ergüden & O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (F. Taylan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide araştırmalar*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday Dell Publishing Group.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *Max Weber düşüncesinde siyaset ve sosyoloji*. (A. Çiğdem, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel materyalizmin çağdaş eleştirisi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas, J. (2008). *Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti*. (M. Beyaztaş Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Kabakcı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojisine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 41-60.
- Karaca, N. (2008). *Pozitivizmin erken Cumhuriyet dönemine etkisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2017). *Sosyoloji tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in sosyal teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koser, K. (2007). *International migration: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marx, K. & Engels, F. (2008). *Komünist parti manifestosu*. (R. Teksoy, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Mead, G. H. (1932). *The philosophy of the present*. (A. E. Murphy, (Ed.)). London: The Open Court Company.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Parsons, T. (1966). *Societies: Evolutionary and comparative perspectives*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Poloma, M. M. (2017). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (H. Erbaş, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. (I. Ertuna Howison, Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Sayın, Ö. (2007). Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyolojik temelleri. *Sosyoloji Dergisi*, 17, 57-69.
- Schütz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Evanston: Northwestern University Press.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (O. Akinhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tekin, F. (2016). Kaçakçı: Bir sinemasal tip çözümlemesi (hudutların kanunu ve sarhoş atlar zamanı). (M. A. Aydemir, Ed.), *Toplumsal Tipler* (s. 397-409) içinde. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Wallace, R. A. & Wolf, A. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları: Klasik geleneğin genişletilmesi*. (L. Elburuz & M. R. Ayas, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya sistemleri analizi: bir giriş*. (E. Abadoğlu & N. Ersoy, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.

Weber, M. (2005). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: % 100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Husserl fenomenolojisinin imkanı

Deniz Hasacebi*

Öz

Fenomenolojinin kurucusu olarak görülen Edmund Husserl kendi döneminin bilimsel gelişmelerine temel olabilecek bir felsefe ya da yöntemin temelini atmıştır. Makalenin ilk bölümünde Husserl'in ortaya attığı fenomenolojik yöntemin ortaya çıktığı felsefi arka plan tarihsel olarak gösterilmeye çalışılmış, ikinci bölümde ise naturalizm ve pozitivism gibi 20.yüzyılın popüler düşünce akımlarındaki indirgemeci tutum ve dar empirik bilgi anlayışına karşı Husserl'in eleştirisi incelenmiştir. Fenomenolojik yöntemin detaylı bir sunumu yapıldıktan sonra Husserl'in Kant idealizminden kurtulma iddiasına Theodor W. Adorno tarafından yapılan eleştiri sunularak Husserl fenomenolojisinin Platon'un idealar düşüncesine çok benzer bir tablo sergilediği gösterilmiştir. Son bölümde ise Husserl fenomenolojisi epistemolojik bir analize tâbi tutulmuş ve Husserl'in fenomenolojik yöntem hipotezindeki varsayımsal temelin çok büyük olduğu gözlemlenmiştir. Bu varsayımlardaki çelişkiler ortaya konularak hipotezin epistemolojik ve ontolojik temelini zayıflığı gösterilmeye çalışılmış ve genel olarak varsayımsal önermelerin fazla olduğu sistem ya da yöntemlerin problemlerini Husserl'in fenomenolojik yönteminde de görmek mümkündür. Nihai olarak Husserl fenomenolojisinin imkanı olduğu alanlar gösterilmeye çalışılmıştır. Bütün bilgi alanına temel olacak bir felsefenin kuruluşu iddiası ile yola çıkan Husserl, bilimin teorik ve pratik alanlarında uygulanması neredeyse imkansız bir yöntem ile felsefe dünyasına girmiştir. Bu çalışmada Husserl'in fenomenolojik yöntemi her bilgi alanına temel olmak yerine öznenin deneyiminin merkezde olduğu bazı bilimlerde kullanılarak salt duyu verilerine dayalı pozitivist bilimden daha başarılı sonuçlar verdiği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Husserl, bilimsel pratik, epistemolojik analiz, varsayımsal temel

The possibility of Husserl's phenomenology

Abstract

Edmund Husserl, who is seen as the founder of phenomenology, laid the foundation of a philosophy or method that could be the basis for the scientific developments of his time. In the first part of this article, the historical and social context in which Husserl's phenomenological method emerged is shown. In the second part, Husserl's critique against the reductionist attitude and narrow empirical knowledge understanding in 20th century popular thought movements such as naturalism and positivism has been examined. After a detailed presentation of the phenomenological method, the criticism of Husserl's claim to get rid of Kant idealism was presented by Theodor W. Adorno and it was shown that Husserl's phenomenology exhibits a very similar picture to Plato's idea of ideas. In the last part, Husserl phenomenology was subjected to an epistemological analysis and it was observed that the hypothetical basis of the hypothesis was very large. By revealing the contradictions in these assumptions, the weakness of the epistemological and ontological basis of the hypothesis has been tried to be shown, and it is possible to see the problems of systems or methods in which hypothetical propositions are high in general in Husserl's phenomenological method. Finally, the areas where Husserl phenomenology is possible have been tried to be shown. Husserl, who set out with the claim of establishing a philosophy that will be the basis of the whole field of knowledge, entered the world of philosophy with a method that is almost impossible to apply in the theoretical and practical fields of science. In this study, it is claimed that Husserl's phenomenological method is used in some sciences where the experience of the subject is at the center instead of being the basis for every field of knowledge, and it gives more successful results than the positivist science based on pure sensory data.

Keywords: Phenomenology, Husserl, science practice, epistemological analysis, hypothetical basis

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
E-posta: d.hasancebi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8541-4063

Giriş

Aydınlanma sonrasında Avrupa, Kartezyen akıl yürütme temelinde eleştirel felsefe geleneğine evrilirken dönemin bilimsel çalışmalarının başarılarıyla birlikte naturalizm düşüncesi güçlenmeye başlamıştır. Descartesçı modern felsefe, şüphe ile başladığı serüvenini özne merkezli nesnellik nosyonu ile kesinliğe ulaştırmıştır. Diğer taraftan naturalist-realist düşünce Sanayi Devriminin toplumsal ve iktisadi etkisiyle beraber epistemolojik düzlemde kendi kesinlik alanını yaratmıştır. Rasyonalizm-naturalizm kutuplarında hareket eden felsefe Kant'ın başlattığı fenomen-numen dualizmi ile birlikte dışarıdaki nesnenin bilgisine² erişim yolu kapandığından, bilimden gücünü alan naturalizm tarafına yönelmiştir. Bilgi teorisini somut bilimsel kazançlara dayandıran naturalist anlayış 19.yüzyılın sonlarına doğru felsefenin tüm alanlarında güçlenmiştir. Tarihsel olarak bu bağlamdan hareketle makalemizde Edmund Husserl'i üç bölümde inceleyeceğiz. İlk bölümde Avrupa bilimlerinin krizinin felsefi-toplumsal kökenini ve fenomenolojinin çıkış cümlesi olan “kesin bilimsel felsefe olmak” hedefi arasındaki bağlantıyı göstereceğiz. İkinci bölümde Husserl'in epistemik sistemini ve fenomenolojisinin cevapladığı soruları inceleyeceğiz. Son olarak Husserl'in fenomenolojik yönteminin imkanını tartışacağız.

1. Aydınlanmadan 20. yüzyıla felsefe

Descartes'ın bilginin imkanı için sunduğu idealist çözüm dış dünyanın kendisi hakkında dualizm sorununu yaratmıştır. “Görme duyusu nesnelere doğrudan doğruya bize koklama ya da işitme duyularından daha az güvence vermez, halbuki eğer anlama gücümüz (a priori bilgiler) araya girmese ne hayal gücümüz ne de duyularımız herhangi bir şey konusunda bize asla güvence vermeyecektir” (Descartes, 2020, s. 43). Duyusal bilginin güvenilir olmadığını iddia eden Kartezyen idealizm, bilimsel gelişmelerin ve Sanayi Devriminin ezici realist doğa anlayışı karşısında eleştiriye uğramıştır. Benzer şekilde özne merkezli idealizm, bilimin ilk evrelerinde önemli katkı sağlamışken, deney ve gözlemin bilimsel metotlarda derinleşmesi ile beraber çözümlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Descartes sonrası Newtoncu fizik anlayışının somut başarılarının rasyonel temelini kurmaya çalışan Immanuel Kant'ın epistemolojisi Husserl'i anlamak için önemli bir noktadır.

Deneyimin a priori imkanını özne merkezli bir çerçevede kalarak çözüme ulaştırmaya çalışan Kant, Hume'un nedensellik eleştirisi için “beni dogmatik uykumdan uyandırdı” yorumunda bulunmuştur. Zihindeki anlama yetisinin kategorilerini temellendirmek için *ben-bilincinin* her insanda bulunduğunu ve bu bilincin içkin olarak bütünlük ve birlik kavramlarını içerdiğini savlamıştır. Doğa hakkında tutarlı önermeler ve ölçümler yapan bilimin başarısı gerçek bir olgu olduğundan Kant bu olayın kendisinden ve birlik-bütünlük halindeki ben-bilinci kavramından hareketle bilgi teorisini kurmuştur. Bununla beraber dışarıdaki nesnelere değiştiğini ve tarihsel olarak bu nesnelere hakkındaki bilginin de değişip evrildiğini gözlemleyen Kant, nesnelere hakikatinin insana görünenden başka bir şey olduğunu iddia etmiştir. Çünkü eğer nesnenin hakikatine erişebilmek mümkün olsaydı nesne hakkındaki düşüncelerin³ değişmesi mümkün olamazdı. O halde nesnenin *kendinde şeyi* olarak bir numen ve bir de nesneden bilince duyular vasıtası ile gelen fenomenler söz konusudur. Fenomenler bilince görünen veri olarak numenden duyu yoluyla aktarılır. Böylece bilgi iki kategoriye ayrılmış olur.

Karma karışık duyu fenomenleri bilinçte var olduklarına göre bilinçte ve herkeste var olan ben-bilinci nasıl oluşmuştur? Fenomenler kendi başlarına fotoğraf kareleri gibi olduğundan bu fotoğraflar arasındaki bağlantıların nasıl kurulduğunu ispatlamak gereklidir. Deneyimsel/duyusal bilgi fenomenler arasındaki bağı kurmayı başaramaz çünkü bu bağlantılar

² Kendinde şey olarak nesnenin bilgisine

³ Burada nominalizm konu dışıdır çünkü değişen şey sadece nesnelere isimleri değildir. Gözlemlenebilen cevheri ve arızî yapılarıdır.

empirik olarak elde edilen bilgilerden değildir. Özne soyut olan bu kavramları ancak transandantal bir çıkarım şeklinde bilir. (Kant, 1929, s. 121) Ben-bilinci bir bütünlük ve birlik düşüncesini içerdiğinden bilinçte birliği sağlayan bağıntılar var olmak zorundadır. Bu bağıntılar *a priori* olarak anlama yetisinde var olan kategorilerdir (Özlem, 2012, s. 94). Nicelik, kiplik, ilişki ve nitelik başlıkları altında 12 kategoriden bahseden Kant duyu deneyiminin imkanını bu bağıntılar vasıtası ile zihne indirger. Yani nesnenin özneye karanlık olan numeninden bilince görünen ham veriler kategoriler vasıtası ile işlenir. İşlenen bu verilere öznenin erişimi ise *a priori* bir şekilde gerçekleşir. Bu şekilde doğa yasası *a priori* sentetik bir bilgi türünde var olur. Ancak buradaki sorun numen ile fenomen arasında tam bir tekabuliyetin var olup olmadığıdır. Çünkü Kant'a göre dış alem hakkındaki bilgi yalnızca yukarıda betimlediğimiz şekilde gerçekleşebildiğinden numene yani kendinde şeye ulaşma imkanı yoktur. Bu noktada önemli bir hususu göz önünde bulundurmamak gereklidir. Kant kendi felsefi sisteminde nesne ve özne arasındaki ontolojik bir ayırmadan bahsetmez. Yani burada nesnenin öznenin farklı bir ontolojik varlık olduğuna değinilmez. Bununla beraber nesnenin kendi ontolojik varlığı ile zihinde var olan fenomenin varlığı arasında da bir ontolojik bir ayırım söz konusu değildir. Sonuç olarak fenomenlerin yegane araç olarak nesne hakkındaki bilginin kaynağı olması ve bunun dışında kalan kendinde şeyin bilgisinin aklî olarak mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

19.yüzyılın sonlarına doğru deney ve gözlem metodunun bilimsel alanlarda büyük bir ilerlemeye yol açması sebebiyle Kant'ın dualizmi eleştirilmeye başlanmıştır. Şöyle ki numenin bilgisine erişilememesine rağmen doğa hakkında tutarlı önermeler oluşturmak nasıl mümkün olmuştur? Başka bir ifade ile doğa hakkında yapılan bilimsel çalışmaların tutarlılığından hareketle neden nesneyi kendinde şey ve fenomen olarak iki kategoride incelemek zorundayız? Bunun yerine nesneyi yalnızca olduğu gibi görünen ve kendinde şey alanı diye bir şeyin olmadığı şeklinde incelemek daha doğru değil midir? Bu durumun bir sonucu olarak salt empirik ve deterministik bir bilgi anlayışı yani naturalizm tekrar gündeme gelmiştir. Numen ile fenomeni *birleyip* duyular vasıtası ile bilince aktarılan fenomenleri nesnenin hakikî bir görüntüsü olarak kabul eden naturalistler “görünen nesnenin görünen değişimleri” için yalnızca “algılandıkları şekilde vardır” görüşünü savunmuşlardır. Bilimin esası değişimin dinamiklerini tespit etmek olduğundan, değişimi salt görüneye indirgeyen doğal bakış ile beraber bilimsel bilginin felsefi temeli sağlanmıştır.

Felsefenin bilimselleşmesiyle beraber salt olguya dayalı bir bilgi anlayışı deney ve gözlem alanı dışında kalan akıl yürütmeleri saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Naturalizm doğayı deterministik bir makineye benzettiğinden ve bu doğanın içinde var olan insan türünü de makinenin bir bölümü olarak kabul ettiğinden insanın tüm bilişsel süreçleri de deneysel psikolojinin bir alt dalı olarak varsayılmıştır. Bilginin psikolojiye indirgenmesiyle tüm transandantal süreçler yok sayılmıştır. Hatta Hans Reichenbach ile başlayan bu süreçte metafizik gibi felsefe alanları “boş sözler” olarak görülmüş ve felsefenin görevinin, bilimsel yöntemler ile hareket edip yeni keşiflerdeki felsefi sorunları gidermek olduğu iddia edilmiştir. Bu bakış sadece epistemoloji alanında değil etik, ahlak, siyaset, ontoloji⁴ vb. alanlarda da etkili olmuştur. “Tanrı'nın ölümü...yalnızca Tanrı'nın değil, varlık, idea, töz, öz, özne, nesne vb. her türlü kendinde varlık düşüncesinin de ölümü, yani metafizik düşünce biçiminin inandırıcılığını yitirmesi anlamına gelir... Böylece fenomen numen ayrımı ortadan kalkar ve fenomenler dünyası hem hakiki hem de gerçek dünya haline gelir” (Küçükalp, 2008, s. 84).

Toplumun merkezine yerleşen bilim ideolojisi dokunulmazlığını ilan ederek diğer bilgi alanlarında da tahakküm kurmaya başlamıştır. En özgürlükçü iddialara sahip düşünürler dahi bilimin dokunulmazlığı ve üstünlüğüne boyun eğmiştir. Toplum ve iktisadî yapıyı şiddetle eleştiren Marx, Engels gibi düşünürler dahi bilimin üstünlüğü konusunda değerlendirmelerde

⁴ Materyalist bir temele sahip olan naturalizm ve pozitivistizm göre ontoloji için tek çıkar yol soyut olanları dışlama ile mümkündür. Yani madde tek gerçektir.

bulunmuş, antropoloji alanında Levi-Strauss klasik metotlar yerine deney ve gözleme dayalı bilimsel yöntemleri ön plana çıkarmıştır.

Kant sonrası epistemolojik krizi, empirik temelli naturalist-pozitivist kanada geçerek aşmaya çalışan Avrupalı düşünce okulları, yeni paradigmanın toplumsal sonuçlarını iki dünya savaşından sonra acı bir şekilde görmüştür. Naturalist paradigma tüm varlığı makine gibi algıladığından duygusuz, donuk ve metafizikten uzak bir evren tasavvuru içerisindeki toplumun değerleri empirik bir metaya dönüşmüştür. Bu dönüşümün yarattığı gerginlik toplumları savaşa sürüklemiştir. Bilimsel gelişmelerin sağladığı teknolojik silahlar savaşın yıkım gücünü arttırmıştır. Savaş görmüş bir filozof olan Husserl salt duyu temelli felsefenin insanı duyuşsal bir alıcıya (reseptöre) dönüştürdüğünü ve pozitivist düşüncenin pozitif bir insanı, yani *salt olgudan ibaret olan bir varlığı*, yarattığı sonucuna varmıştır. Bu nedenle Husserl naturalist-pozitivist düşünceyi tekrardan ele alıp insanî olan bilim ve felsefe arayışına girişmiştir.

Matematik geçmişi güçlü olan Husserl yeni bilgi teorisini bilimsel alanlardaki kesinlik⁵ seviyesinden daha yüksek rasyonel bir zeminde kurmanın gerekli olduğunu düşünmüştür çünkü rasyonel idealist geleneğin geçmişten gelen şüpheli problemlere cevap verebilmesi gereklidir. Bu bağlamda Husserl tüm bilgi sahasına temel olacak bir yöntemin inşasının ancak apaçık/kesin bir bilgi ile mümkün olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Husserl'in *yönelimsellik* fikrini miras olarak aldığı hocası Brentano da felsefenin, doğa bilimleri ve sağın (exact) bilimler ile aynı yöntemi kullandığını buna binaen naturalizme düşmeden de kesin bilimsel bir felsefenin mümkün olduğunu iddia etmiştir (Fréchet, 2020, s. 105). Değişken olan deneysel yöntem böyle bir amacı ifa edemez. "Felsefenin yöntem olarak kesin bilimlere göre olması, onların yöntemini model olarak alması, ilke olarak bütün bilimlerde⁶ aynı olan yöntemle göre yapılan kesin bilimlerdeki⁷ çalışmaları yalnızca ileriye götürmesi ve tamamlaması asla söz konusu olamaz" (Husserl, 2003, s. 54).

2. Husserl fenomenolojisi ve idealizm eleştirisi

Öncelikle felsefe literatüründe Husserl üç evreye ayrılarak incelenmiştir ancak fenomenolojik yöntem ve bilgi konusu tüm dönemlerde işlendiğinden bundan sonraki bölümlerde herhangi bir döneme odaklanmayıp dönem ayırmadan kendi eserleri ve diğer kaynaklara dayalı bir sunum verilecektir. Dışarıdaki nesnenin bilgisi hakkında Kant'ın önerdiği çözüm nesnenin gerçekliğine erişim imkanını yok ettiğinden ya da nesnenin hakikati için yalnızca fenomenal alemler tek yol olarak sunduğundan, Husserl için öncelik nesnenin öz gerçekliğine yani transandantal gerçekliğine ulaşmaktır. Ancak bu iş kolay değildir çünkü insan paradigmatik bir bilince sahip olduğundan yaşadığı her gün tecrübe ettiği ve başkaları tarafından maruz bırakıldığı bir bakışa sahiptir. Husserl bu paradigmatik bakışa "doğal bakış/tavır" (die natürliche Einstellung) ismini vermiştir (Husserl, 2001, s. 42). Kendi döneminin baskın paradigması naturalizm olduğundan bu durumun doğal/doğal bir tavır olduğunu iddia etmiştir. Yalnız buradaki doğal kavramı kelimenin ilk anlamı kastedilerek kullanılmamıştır. Doğal tavır naturalist duyurucu bir düşünce sisteminin ürünü olarak insanda var olan tavra işaret etmektedir. Doğal bakışa sahip kişi fizik, kimya, tıp vb. alanlarda ilerleme sağlayabilir. Deneysel yöntem ile kendini yanlışlayarak ya da doğrularak bilimlerde derinleşme sağlayabilir. Kendi çevresi ve tecrübesi ile sınırlı insan, dışarıdaki nesnelere arasında ilişkiler kurabilir. Nesnelere hakkında hükümlere varabilir. Dış alem hakkında edindiği bilgi gittikçe artabilir. (Husserl, 2003, s. 46-47). Bütün bu bilgiler öznenin deneyim ve tecrübesi dahilinde gerçekleşir. Yani öznenin gündelik yaşamında karşılaştığı nesnelere öznenin bilincine doğrudan bir yansıması olan fenomenler/tecrübeler sadece özne tarafından bilinen şeylerdir. Öznenin yaşantı dairesinde

⁵ Bilimin dili ve yöntemi matematikseldir ancak bilginin doğrulama bağlamı deneyseldir. Matematik aksine deney ve gözlemin kesinlik seviyesi ise mutlaklık içermez.

⁶ Burada "bilim" kelimesi felsefe dahil tüm bilgi alanlarını kapsar.

⁷ Naturalist-pozitivist anlayışa göre kesin bilimler kastediliyor.

olmayan nesnelere özne için yoktur. O halde özne sadece kendi yaşantısına bağımlı fenomenleri bilir. “Yalnızca fenomenler bilen özneye verilmiştir, bilen özne, kendi yaşantılarının dışına hiçbir zaman çıkamaz ve asla onların dışına uzanamaz” (Husserl, 2003, s. 48). Bu durumda bilgi yalnızca öznenin bilincine indirgenmiş olur. Nesnelere dair başka bir şey yoktur. Diğer bir ifade ile nesnelere ancak algılandıkları zaman var olur. Husserl doğal bakışı bu noktada çelişkili bulur çünkü naturalizm genel geçer bilgilerin varlığını ve deterministik doğa yasalarının gerçek olduğunu iddia eder. Yasaların fenomenal bağıntılar olduğunu savlayan doğal tavra sahip özne, algılamadığı nesnelere için geçerli olabilecek bir bilgiye nasıl sahip olabilir? Diğer bir ifade ile kendi fenomenal dünyasına hapsolmuş bir bilinç, kendisine aşkın olan hakkında nasıl hüküm verebilir?

Husserl bu noktadan hareketle pozitivistlerin iddia ettikleri “bilgi alanı bilimin keşifleri ile sınırlıdır” düşüncesini eleştirir. *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* isimli kitabında Husserl şöyle ifade eder: “eleştirel analizimizi, felsefe yapan doğa araştırmacılarının daha çok popüler olan düşüncelerine değil, bilimsellik zırrhları içinde ortaya çıkan bilginlerin felsefesine yöneltiyoruz. Özellikle de ekzakt bilim olma düzeyine kesin şekilde ulaştığını sanan yöntem ve disipline” (2021, s. 43). Maddeci pozitivistizmin insandan bağımsız bir dünya varsayımı üzerine kurulduğunu ancak bu savın temelsiz bir varsayım olduğunu görmekteyiz. O halde insana düşen ilk görev Kartezyen bir yöntemle her şeyden şüphe etmektir. Sahip olduğu naturalist-pozitivist paradigmanın bilgilerini eleştirmeli ve “bilgi eleştirisi hiçbir şeyi önceden verilmiş olarak varsaymıyorsa, başka bir yerden incelemeksizin alamayacağı, ilk kez kendisinin kendisine sağladığı bir bilgiyle başlaması gerekir” (Husserl, 2003, s. 56). Bu nedenle Husserl bütün bilgi sahasının temelini apaçık ve kendisinden şüphe duyulamayacak bilgiler üzerine inşa edilmesini önerir. Fenomenlerden başka bir şeyin görülmesi mümkün olmadığından bu apaçık bilgiler yine bir fenomen olmalıdır (Husserl, 2003, s. 63).

Apaçık olan bu bilgilere ulaşma yöntemine geçmeden önce Husserl’in diğer bir sorusunu nakletmemiz gerekir: “fenomen ile nesnenin öz gerçekliğinin tam olarak birbirlerine tekabül ettiklerini nasıl bilebiliriz”? Yani dış gerçeklikte var olan nesnenin bir temsili olarak zihinde var olan fenomenler doğal bakışın iddia ettiği gibi kesin olarak birbirlerine uygun mudur? Doğal tavır bilgi ile nesne arasındaki bağıntıyı kesin olarak kurduğunu nasıl iddia edebilir? Bu sorular ışığında Husserl, kesin bilginin olanaklılığı problemini gündeme getirmiş ve bilimsel alanların bu probleme cevap sunmadığı sonucuna varmıştır (Husserl, 2003, s. 64). Bununla beraber Husserl’e göre bilgi süreçlerini deneysel psikolojiye indirgemek, doğal tavrı bu sorulardan kurtaramaz çünkü her bilimde olduğu gibi genellemeler yapan psikolojizmde de fenomenal dünyanın sınırları aşılır.

Öte yandan, psikolojizmi savunan düşünürler, geçersizliğini birkaç kelimeyle gösterebileceğimiz varsayılmış bir aksiyom ileri sürerken yanıldılar: Psikolojik olsun ya da olmasın, her genel gerçeğin, doğru yargı için bir kural oluşturmaya hizmet ettiği tamamen açıktır. Ama bu bize yalnızca anlamlı olasılık konusunda değil, aynı zamanda psikolojide temelleri olmayan yargı kurallarının gerçek varlığı konusunda da güvence verir. (Husserl, 2001, s. 55)

Yukarıda bahsettiğimiz üzere aşkın olan hakkında yorum yapmak mümkün olmadığından bilgi ile aşkın olan arasında bağlantı yine kurulamamaktadır. Aşkın olan bilince aşkın olan her şeydir. Fenomenlerin bilinçte var olan öz bilinç ile beraber kendilerine aşkın olan başka bir nesne hakkında nasıl bir bilgisi olabilir? Örneğin bazı özel madeni taşları incelediğinizde belirli kategoriler oluşturmak durumunda kalırsınız. Bu sınıflar ve kategoriler vasıtası ile yeni incelemeye alınan taşlar için belirli yargılara varılır. Bu yargılar deneyler ile test edilip doğrulanma ya da yanlışlanma süreçleri ile oluşur. Ancak sonuç olarak yargılar genel ve külli özelliklere sahip olmak zorundadır. O halde bu külli/tümel ifadelerin altında tikel ve tekil varlıklar (örneğe göre taşlar) olmak zorundadır. Bu şekilde tüm taşları ya da birçoğunu kapsayabilecek bir bilgi ortaya konulmaktadır. Doğal tavra sahip özne için bu süreç doğrudur. Husserl ise bu noktada doğal tavrın “bilince aşkın olan taşlar” hakkında “doğru bilgi”ye sahip

olunabileceğini varsaymakla eleştirmiştir. Henüz hiçbir surette fenomenal olarak bilince görünmemiş olan nesnelere hakkında bu genel yargılara varmak imkansızdır ya da doğal tavrın hakim olduğu bilimin de felsefi bir bilgi temeline sahip olması gerekmektedir. Öyleyse bilgi teorisi nasıl kurulmalıdır?

Apaçık fenomenlerin elde edilmesi tüm bilgi sistemlerinin başlangıcı olmalıdır. Fenomenler öznenin yaşamı ile sınırlıdır ve o yaşamın getirdiği bilgiler bilinçte yer edinmiştir. Bu fenomenler toplumun paradigması ve bireysel alışkanlıklar tarafından kirletildiğinden fenomenin “özüne dönüş” gereklidir. Bu noktada fenomenin “kendisine” yönelip diğer düşünce ve algılardan uzaklaşmak gerekir. Husserl’in paranteze alma ve indirgeme olarak isimlendirdiği yöntem ile yönelinen fenomen haricindeki diğer tüm fenomenleri bilinçte kenara almak mümkündür. Diğer fenomenlerden ayrılan öznenin, üzerinde tefekkür etmek istediği fenomen yalnız başına bilinçte durur. Özne bu fenomen üzerinde betimlemeler ve refleksiyonlar yapmaya başlar. Bu işlemi sonsuz defa gerçekleştirme imkanına sahip olan özne sonunda fenomenin özüne apaçık bir şekilde ulaşabilir. Öze ulaştığını fark etmesini ise kör birisinin görmeye başlamasına benzeten Husserl bu olgunun şüphe edilemeyecek bir derecede kesinlik içerdiğini savlar.

Fenomenlerin özünü görülemeye başlayan öznenin ilk hedefi “ben”i tam olarak bilmektir. Ben dediğimiz şey apaçık bir şekilde vardır. Kimse kendi benliğinden şüphe duymaz. “Bilincin kendisinin varlığı için hiçbir reel varlık gerekli değildir” (Lyotard, 2007, s. 33). Başka bir deyişle “ben Ahmet’im” diyen özne yarın “ben Ahmet değilim” ya da “ben yokum” diyemez. Bu bilgi apaçık bir şekilde bilinçte vardır ve bundan daha açık bir bilgi yoktur. O halde bilgi teorisi benin gerçek özelliklerini kavrayarak işe başlamalıdır. En açık ve seçik olan “ben” fenomeninin gerçek özsel nitelikleri epokhe/paranteze alma işlemi ile bilinçte tezahür eder. Böylece “ben”in inşası tamamlanmış olur. Kant’ın zihin için önerdiği kategoriler dış alem hakkındaki bilginin imkanını oluşturuyorken Husserl benzer bir tavırla “ben”in gerçek özelliklerinin bilinmesiyle dışarıyı hakkında doğru teşhislerde bulunulabileceğini iddia eder. Şöyle ki insana kendisinden daha yakın ve apaçık başka bir şey yoktur. Bunun bir sonucu olarak en yakınındakini bilemeyen şey, dışarısını hiçbir şekilde bilemez ancak unutmamak gerekir ki Husserl dış alemin varlığını reddetmez ve tüm fenomenlerin ilk kaynağını öznenin deneyimleri olarak kabul eder.

Ayrıca içine alınan gerçek anlamı budur: bilincin bakışını kendine yöneltir, bu bakışın yönünü döndürür ve dünyayı askıya alarak, ben’in hakikatini kendisine saklayan örtüyü kaldırır. Askıya alması (epokhe), ben’in olduğu şey olarak, yani dünyayla “sarmaş dolaş” olarak ve somut içeriğinin de içinden şey’in belirlediği *Abschattungen* akışı olarak kaldığını ifade eder. (Lyotard, 2007, s. 34)

Husserl’in fenomenolojik yöntemi beş aşama şeklinde özetlenebilir:

1. Epokhe: doğal tavrıdan gelen bütün empirik ve metafiziksel varsayımları matematikte olduğu gibi paranteze almak.
2. Fenomenolojik indirgeme: Varsayımların olmadığı saf bir halde varlığın kendisini görüleme
3. Refleksiyon: Epokhe ve indirgemenin sonra nesnenin anlamı bütün refleksiyonlara açılmıştır. Özne bilince verilmiş nesnenin (ağaç, masa, ben vs.) saf hali üzerinde, o nesnenin bilinçteki tüm fenomenlerinde var olan değişmez bir özünü bulana değin refleksiyon yapmaya başlaması.
4. Özü görüleme: nesnenin değişmeyen saf cevherini, hakikatini kavramak. Öznenin dışarıda algıladığımız masa aynı şekilde kalmaya devam ederken masanın özneye önceden görünmeyen bütün gizli yönleri apaçık bir şekilde keşfedilmesi.
5. Betimleme: nesnenin özü hakkında betimlemeler yapmak. Özne saf olarak görülediği fenomenin özünü başka bireylere aktarmak için betimlemeler yapar. (Kearney, 1986, s. 21)

Nesnelerin özünün betimlemeler vasıtasıyla diğer öznelere aktarılmasıyla insanlık sürekli şeylerin kendisi hakkındaki bilgisini artıracak ve böylece bu bilgiler üzerine sağlam ve sarsılmaz bilgi alanları oluşturulabilecektir (Husserl, 2008, s. 107-108). Empirik bilimlerde de bu şekilde kendilerine sağlam bir felsefi zemin bulabileceklerdir. Husserl fenomenolojisinin Platonik idea düşüncesi ile yakınlığı bağlamında salt bir idealizme kapı araladığını iddia eden

Theodor W.Adorno, Husserl fenomenolojisini kökensel olarak eleştirir. Adorno Husserl fenomenolojisinin yeni bir sistem kurmadığını ve idealizm bataklığından kurtulmadığını iddia ederek fenomenolojik yöntemde realist bilgiye yer olmadığını savlamıştır.

Adorno *Husserl ve İdealizm Problemi* isimli makalesinde genel olarak Husserl hakkında tarihsel bilgi vererek Husserl'in felsefesinin temelini dönemin gözde felsefi hipotezleri ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Hocası Brentano'nun Husserl üzerindeki etkisi büyük olduğundan, Husserl'in transandantal/idealist çizgiden kurtulmadığını ve fenomenolojinin asil bir temsilcisi olmadığını öne sürmüştür. Husserl, dönemindeki psikoloji temelli rölatif bilgi teorilerine karşı, nesnel ve kesin bir temele sahip, transandantal olmayan bir epistemoloji kurma hedefiyle eleştirel bir felsefeye yapmaya başlamıştır. Psikolojinin bilginin nesnel önermelerine (mantıksal ve matematiksel) ulaşabilmesinin mümkün olmadığını düşünmüştür. Rölatif epistemik standartların her durumda ortaya çıkması felsefenin kesin bir bilim olarak ortaya çıkmasına engel teşkil etmiştir. Benzer şekilde birey merkezli psikolojik epistemik analizlerin, bilginin oluşumunda Kant'a atıfla transandantal yapısı ve bu yapının "idealizmden kaynağını alması" nedeniyle Husserl, idealizmin ana sütunlarını yıkma girişiminde bulunmuştur. Adorno, Husserl için "psikolojizme saldırısı, öznenin, ne kadar soyut olursa olsun, 'dünyevi' varoluştan türetilen ve bir 'dünya' varsayan her türlü mefhumuna yönelmiştir. Ona göre, kartezyen ego bile hala 'dünyanın bir parçası'dır" (Adorno, 2020, s. 187).

Husserl'e göre pozitivistlerin temel önerme olarak aldığı *verili gerçeklik* düşüncesi reddedilmelidir çünkü bu hipoteze göre dış alem (external world) hakkındaki bilginin doğrudan ve değişmeden duyu vasıtası ile algılanmasının temelinde "zihinlerin birliği" varsayımı yatar. Zihinlerin birliği kısaca, her insanın bir nesneden aynı şeyi algılaması ve "ben" in bu süreçte herhangi bir dehaletinin olmaması şeklindedir. Bütün zihinler tek bir zihin gibi hareket ettiğinden bu isim verilmiştir. Ancak böyle bir varsayım Husserl'e göre temelsizdir. Bununla beraber matematiksel hakikatler gibi öznenin bağımsız olan bilgiler için *ideal birlik* durumu Husserl için problem teşkil etmez çünkü bu hakikatler dış alemden salt duyu yolu elde edilmez aksine düşünce/zihin aleminde var olurlar. Ancak ekseriyetin görüşüne göre, matematik ve mantıksal hakikatlerin nesnelliğini ispat etme yolu, ideal birlik sayesinde mümkündür. Adorno anti-idealist hedefleri olan Husserl'in bu noktadaki tutumunun bütünüyle çelişkili olduğunu iddia eder çünkü Platon'dan itibaren gelen matematiğin (aslında geometrinin) diğer bilgilerden arındırılması niyeti⁸ ve zihinlerin birliği varsayımının kabul edilmemesi ile beraber gelen real-ideal ayrımı, aslında bütünüyle idealist bir yaklaşımdır. "Husserl'in Platoncu gerçeklik atfettiği özler, gerçekte, olgularla, zaman ve mekan içinde oluşturulan dünyayla herhangi bir ilişkiden bütünüyle yoksun özlerdir" (Adorno, 2020, s. 185). Hem idealizme karşı olup hem de idealist bir yöntem söz konusudur ki Adorno bu durumu "kendi saçından tutup bataklıktan kurtulma çabasına" benzetir (Adorno, 2020, s. 179). İdeal gerçeklikler bizim üretmediğimiz ancak mutlak anlamda onay gören şeylerdir ve Husserl bunlara "kategorik önsezi/öngörü" ismini vermiştir. Kategorik önseziler vasıtası ile elmayı algılamak için gerekli yönelim, odaklanma ya da niyet gibi bir eylem sonucu insanda farkındalık oluşur. Bu farkındalık niyet ve yönelime bağlı olduğundan içinde "ben" i barındırır ancak oluşan kavram ve önermelerin nesnelliği korunmuş olur. Bu bağlamda niyet herhangi bir rölatiflik barındırmadan hakikate ileten bir eylemdir denilebilir. Adorno'ya göre kategorik öngörü iddiası *bilinç analizi* ve *kendinde şey* düşüncelerinin zorla evlendirilmesinden başka bir şey değildir. Bu teorinin temelinde yeni bir fenomenolojik buluştan söz edilemez.

Anti-idealist bir çıkışla meydana atılan Husserl dış dünyanın var olduğunu kabul ederken "nesnelerin özlerinin görülmesi" düşüncesiyle tekrardan idealist çizgiye kaymıştır çünkü özler değişmez mutlak gerçeklerdir. Mutlak gerçeklik ise nesnelliğin kaynağıdır. Bütün öznenin erişebildiği bu özler sadece fenomenal alemde yani bilinçtedir. O halde şöyle bir

⁸ Husserl de bu tutumu devam ettirmiştir.

iddiada bulunmak çok tutarsız değildir: Plato'nun idealar alemi Husserl'e göre öznenin bilincidir denilebilir. Bütün öznel bilinçlerinde belirli fenomenolojik yöntemleri kullanarak, nesnelere algıladıklarından çok daha gerçek bir şekilde bilebilirler.

Adorno bu mutlak nesnellik arzusu ve hakikatin bilince indirgenmesini idealizmin zirvesi olarak yorumlar (Adorno, 2020, s. 187). Öznenin töz olarak kabul edilmesine karşı çıkan Husserl mutlaklık arayışı nedeniyle tekrardan her şeyi öznenin bilincine indirgemek durumunda kalmıştır ve böylece Adorno'ya göre Husserl fenomenolojisinde “bilincimizin öznel verilerinin tüm bilgimizin nihai kaynağı olduğu ve bu yüzden de her temel felsefi analizin, bilincin bir analizi olması gerektiği yönündeki eski idealist ilkedden başka bir şey yoktur” (Adorno, 2020, s. 188).

Son olarak Adorno yöntem eleştirisine Husserl'in özleri görülemez düşüncesine fenomenolojik olmayan bir yoldan erişmesini eleştirir. Şöyle ki şeylerin kendisine yönelmek yerine bazı önerme formlarından mantıksal çıkarımlar yaparak elde ettiği “kategoriyal görüş/öz görüşü” terimlere dair bir tartışmadan başka bir şey değildir (Adorno, 2020, s. 184). Husserl, kendi iddiası gereği bütün bilgi alanına temel sağlayacak fenomenolojik yöntemi, kendi bilgi teorisinde dahi kullanmıyorsa bu büyük iddianın baştan sorunlu olduğunu gösterir. Başka bir ifade ile Husserl'in fenomenolojik yöntemin kendisini, fenomenolojik özü görülemez metodu ile keşfetmediği için ya da buna dair herhangi bir ifade olmadığından çelişik bir görüntü ortaya çıkmıştır.

3. Pratik ve teorik bilimler ile Husserl fenomenolojisinin varsayımları

Bilimleri temelde iki kategoride toplayabiliriz: teorik ve pratik. Sosyal, fen ya da tıp alanlarında tümevarım ve tümdengelim⁹ olmak üzere iki temel yöntem vardır. Tümevarımsal yaklaşımda doğadaki tekrarlanan olaylar ya da nesnelere arası ilişkiler gözlemlenir. Bu olgular arasında bir örüntü olduğu fark edilirse tekil olan olgulardan tümel bir önermeye varılır. Bu önermeye hipotez ya da doğa yasası denilir. Tümdengelimli yöntemde ise doğada ayrıntılı gözlemler yapılmaksızın belirli önermeler ortaya atılır. Sonra bu önermeler deney ile test edilir. Deney sonucu tutarlı olan önermeler doğru olarak kabul edilir ve hipotezlere dönüşür. Bütün önermelerin test edilebilme imkanı var olmak zorundadır yoksa *bilimsellik* unvanına sahip olamazlar çünkü bilim temel olarak empirik doğrulanabilme ve dolaylı olarak yanlışlanabilme üzerine kurulmuştur. Empirik gözlemin özneye bağlı olmadan nesneyi olduğu gibi yansıttığı kabul edilmiştir. Yani öznenin deneyimi özneye ait kişisel bir bilgi değildir. Başka bir özne aynı olaydan aynı sonucu çıkarabilir ve böylece bilim için nesnellik kazanılmış olur. Nesnellik sağlandığına göre herhangi bir öznellik artık bilim dairesinde barınmaz. Husserl burada resimlediğimiz empirist bilgi tabanlı bilimin rasyonel ve ideal bir bilgi tabanında da mümkün olduğunu iddia etmiştir (Husserl, 2008, s. 97-104). İdeal düzlem olarak bilinci seçen Husserl bilimin bilim olabilme imkanının tümevarım ya da tümdengelim olarak değil doğal bakışın dışlanması ve paranteze alma işleminin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu savlar:

1-Bilim ancak ve ancak, duyusal bilginin ilk halindeki verileri reddeder ise,

2-Duyu deneyiminin verilerini korursa,

3-Bu verileri daha üst bir gerçeklik olan bilinçte idealize ederse (Marcuse, 1965, s. 225) bilim payesi alabilir. Günümüze kadar evrimsel ve devrimsel olarak ilerleyen bilim aslında Husserl'in burada çizdiği tablonun dışarısında kalarak başarılı olmuştur. Çünkü Husserl'in resmettiği Platonik tablo mutlak gerçekliğe ve şeylerin kendisine yönelmiştir. Eğer böyle bir yönelim olsaydı bilim insanlarını dışarıda deney ve gözlem yapmaya başka bir ifade ile tümevarımsal metoda hangi *telos* yönlendirebilirdi? Elin tuttuğu bakır madenini işlemek ve onda deneyler yapmak yerine bu madenden algıladığı fenomen ile yetinip bilincinde madenin sahip olduğu özleri ve arzuları keşfetmeye çalışır ve dış gerçeklik ile bağını koparırdı. Sonuç

⁹ Bunların alt başlıkları dahil olarak.

olarak ilerleme gerçekleşmezdi. Benzer şekilde Husserl'in ideal aleminde epokhe ve indirgeme yaparak şeylerin özlerini keşfetmeye çalışan özne herhangi bir nesnenin özünü keşfetmesi durumunda araştırmasını sonlandırmak durumunda kalır çünkü özler mutlak ve değişmez hakikatlerdir. Nesnenin hakikatini keşfeden kişi için araştırma sona ermiştir. Pratik dünyadan bakıldığında fenomenolojik yöntem ile keşfedilen yeni bilgiler çok dar ve sınırlı bazı alanlar için geçerlidir çünkü epokhe ve paranteze alma gibi metotların fen bilimleri gibi deneyin temel rol aldığı alanlarda uygulanabilmesi imkansızdır. Eğer fen alanında epokhe yapılarak araştırmacının alışkın olduğu bakış açısı değişmiş olur denilirse bu bilimin iç dinamiğine aykırıdır ve mugalataştır çünkü Husserl'in doğal bakış dediği şey empirik temelli bilgi anlayışıdır. Öznenin alışkın olduğu doğal bilimsel bakışın onu gerçeklikten uzaklaştırdığı iddia edilmiştir. Halbuki burada araştırmacının koruması gereken tek bakış empirik kaynaklı bakıştır. Husserl dönemin buhranlarından etkilenip bilimi günah keçisi ilan ettiğinden bilimin kendi dinamiklerini görememiştir.

Farklı bir eleştiri noktası da epistemik standartlar üzerinedir. Bütün epistemoloji teorileri belirli varsayımlar üzerine kuruludur. Husserl'in bilgi teorisi temel olarak bazı aksiyomlara/belirlere dayanır. Herhangi bir birey bu aksiyomları kabul etmediği takdirde Husserl'in epistemolojisi devre dışı olur. Aksiyomlar tanımları gereği öncesiz öncüller olarak bilgi sahasında var olurlar. Söz gelimi "iki nokta arasından ancak bir doğru geçer" aksiyomu, Öklid geometrisinin en temel aksiyomlarından biridir. Matematikçiler uzun yıllar boyunca bu aksiyomun dayandığı temeli göstermek için çaba sarf etmişlerdir ancak bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Tüm teorilerin belirli varsayımlara dayanmak zorunda olduğu herhangi bir varsayıma gerek duymadan apaçık şekilde ortadadır. Bu bağlamda Husserl epistemolojisinin sahip olduğu varsayımlara değinmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Husserl'in fenomenolojik yönteminde şeylerin bilgisine kesin olarak ulaşmanın yolu şu varsayımları kabul etmeden mümkün değildir:

- Özne kendi deneyimlediği çevre tarafından kuşatılmıştır. Çevrenin zorunlu kıldığı bakış öznenin şeyler hakkındaki bilgisini belirler.
- Nesnelerin ve değişen tüm dış dünyanın değişmeyen bir hakikati ya da cevheri(essence) vardır.
- Nesneden¹⁰ bilince aktarılan fenomenler, nesnenin numenini gizli bir şekilde kendinde barındırır.
- Empirik bilgi bu hakikatleri/özleri keşfetmek için yeterli değildir. Nesnelerin özlerini ancak akıl ile bilinç aleminde keşfedebiliriz.
- Herhangi bir bilgi sistemi mutlaka kendisinden şüphe edilemeyecek derecede apaçık olan bilgiler üzerine kurulmalıdır.

Bu varsayımlar olmadan Husserl fenomenolojisi imkanlı görünmemektir. Öncelikle Husserl'e göre dış alem (aşkın olan dünya) vardır ve ben varım; bunu sorgulamak beyhude bir uğraştır. Husserl bu noktada realist bir tutum sergilemiştir ancak nesnelerin "göründükleri gibidirler" iddiasının arkasından gitmemiştir. Bir araştırmacının izlemesi gereken yol bu varsayımları kabul edip "epokhe ve paranteze alma" ile hakikatin peşine düşmektir. Örneğin bir fizikçinin ilk yapması gereken şey kendisini çevreleyen empirist-pozitivist epistemik cemaatin bakış açısından kurtulmaktır. Böylece deneyimlediği şeylerde tarafsız bir şekilde bilgi sahibi olabilir. Yani hiçbir ön kabul olmaksızın nesneyi algılamaya çalışmalı ve deneyi tam bir tarafsızlık ile gerçekleştirmelidir. Ancak pratikte böyle bir deney mümkün müdür? Çünkü Husserl'in önerdiği gözlem metodu aslında *paradigmatsız* bir gözlemdir. Biraz dikkat edildiğinde görülecektir ki Husserl bir şeyi daha varsaymıştır; *paradigmatsız gözlem*. Thomas Kuhn teorik olarak böyle bir deneyin mümkün olmadığını iddia ederek tüm gözlemlerin bir hipotez/teori üzerine olduğunu savlamıştır. Doğanın bize "hazır paketlenmiş bilgi" sunmadığını

¹⁰ Nesne dışarıda somut bir şey olmak zorunda değildir, "ben" gibi soyut şeyler de olabilir.

ve elde ettiğimiz verinin bilgiye dönüşmesi sürecinde paradigmanın etkisini vurgulayan Kuhn paradigmanın etkisini bir adım öteye geçirerek tüm gözlemin paradigmatik olduğunu iddia eder. Başka bir deyişle bilim insanı paradigmatik bir gözlük takar ve gözlüğün izin verdiği renk tayflarını ve biçimlerini görür. Aynı nesneye bakan iki farklı gözlüğe (paradigmaya) sahip kişi iki farklı olayı algılar ve bu tüm olağan bilim süreçlerinde böyledir. Masterman bu durumu şöyle özetler: “bir paradigmanın analogik olarak kullanılan somut bir resim olması gerekir çünkü bir görme biçimi olması gerekir” (Mastermann, 2017, s. 105-108). Görme biçimi boyutunda bir farklılık Wittgensteinci dilsel görelilik hipoteziyle harmanlanarak bütünüyle Rölatif olan bilim teorilerine kapı aralar. Bilimin “sosyal inşası” tezi Kuhn’un bu iddiasını merkeze alarak karşımıza çıkar. Sosyal inşanın merkezinde yatan düşünce zihnimizin düşünmeden arı (Tabula rasa) olmadığı ve Kant’çı anlamda numen-fenonem ikileminde bizzat zihnin fenomene benzeyen bir bilgi yaratmasıdır. Bu bağlamı sosyal faktörleri devreye sokarak zihni de etkileyen faktörlerin olduğunu iddia eden inşacı tez epistemolojiyi bilişsel konumdan toplumsal konuma indirir ve Sosyo-Epistemoloji yeni bir bilgi teorisi olarak ortaya çıkar. Fakat Husserl’in hedefi böyle bir epistemoloji değildir. Sosyo-Epistemolojinin rölatif bilgi anlayışı yerine mutlaklık ve nesnellik arayışında olduğundan Husserl’in hedeflerine ulaşamadığı açıktır. Araştırmacının sahip olduğu paradigmatik bakışı kenara bırakması şöyle dursun paradigmatik olmayan bir bakış pratik olarak mümkün değildir. Ayrıca bir araştırmacıyı sahip olduğu doğal bakıştan uzaklaşması için yani epokhe yapması için harekete geçirecek bir motivasyon ya da neden yoktur. Çünkü araştırmacı hali hazırda doğal bakışla her şeyi doğru olarak kavradığını düşünür. Bu sanısından(!) uyanması için bir problem ile karşılaşması gerekir ancak taktığı gözlükle göremediği şeyleri zaten bilmiyordur. Başka bir ifade ile kırmızı renkte bir gözlüğe sahip araştırmacı kırmızı renkteki cisimleri göremez. Görmediği cisimlerin ne olduğunu da merak etmez ve onun için sorun teşkil etmezler. Ancak gözlüğü çıkardığı zaman onları görür ve peşlerine düşer. Başka bir araştırmacı bu nesnelere hakkında bilgi verdiğinde de durum değişmez çünkü esas teşkil eden gözlem ve deneydir. Yani kırmızı gözlüklü kişiden delil istenildiğinde diğer araştırmacı delilleri sadece karşı tarafın anlayacağı şekilde sunabilir. Gözlüklü araştırmacının anlama alanı ise zaten kırmızı gözlük ile belirlendiğinden sadece boş kelimeler duymakla kalır ve kırmızı nesnelere varlığına geçerli bir delil olmadığına kanaat getirir. Bu örnek ile Platon’un *mağara alegorisi* neredeyse aynıdır (Pietersma, 2000, s. 75). Hakikati görmek gölgeleri değil şeylerin özüne bakmakla gerçekleşir. Bu bakış değişimi için paradigmanın zincirlerinden kurtulmak gereklidir. Hakikati gören kişi diğerlerinin de özleri görmeleri için yardım eder. Sonuç olarak Husserl’in fenomenolojisinde, özne için epokhe yapmak gerektirilmemiştir (Şan, 2010, s. 19).

Çok defa deneylerin bir ön fikre sahip olmadan yapılması gerektiği söylenir. Bu mümkün değildir; böyle bir şey yalnızca deneyi verimsiz kılmakla kalmaz, istense bile böyle bir şey yapılamayacaktır. Her insan kendi içinde bir anlayışı taşır ve bundan kolay kolay kendisini kurtaramaz. Örneğin bizim kendi dilimizi kullanmamız şarttır, hâlbuki dilimiz önceden edinilen fikirlerle yoğrulmuştur ve başka türlü olmasına da imkân yoktur. Bunlar önceden edinilmiş bilinç-dışı fikirlere ve diğerlerinden bin kere daha tehlikelidir. Bilinçli birtakım fikirlerle bunlara müdahalede bulunarak zorluğu büsbütün artırıyor olabilir miyiz? Zannetmiyorum, bu gibi fikirlerin daha ziyade terazinin öteki ucuna konan ağırlık yahut birer panzehir görevi göreceklerini sanıyorum. Çoğunlukla bunlar birbirleriyle çarpışacaktır ve böylece bizi olaylara başka açılardan bakmaya itecektir. Bizi özgürleştirmek için bu kadarı yeter; efendisini seçebilen insan köle değildir (Poincaré, 2019, s. 145).

Nesnelere bir hakikatinin olduğu düşüncesinin delili nedir? Husserl bir matematikçi olduğundan ve Platoncu evren anlayışını temel aldığından böyle bir varsayımda bulunmuştur ve evrenin özü matematiksel bilgi gibi kesin ve apaçık bir şekilde özneye görünür olabilir düşüncesine varmıştır. Peki eğer biz matematiksel önermelerin ve aksiyomların da uzlaşım olduğunu gösterirsek Husserl’in bu iddiası yanlışlanmış olmaz mı? Meşhur matematikçi Henri Poincaré aritmetik hariç tüm matematiksel bilginin aslında bir uzlaşım üzerine inşa edildiğini iddia etmiştir. Şöyle ki Öklid geometrisinin ilk üç aksiyomunu yanlışlayan Riemann ve

Lobatchevsky geometrileri farklı aksiyomlardan hareketle aynı fiziksel gerçeklikler hakkında tutarlı ve deneylerle uyumlu sistemler geliştirmiştir. Örneğin Öklid geometrisinde üçgenin iç açıları 180° derece iken Lobatchevsky geometrisinde 180° 'den küçük Riemann'da ise büyüktür. Mantıksal olarak bu üç önerme aynı anda doğru olamaz. Ancak fiziksel olarak her üç önerme de doğru sonuçlar veren deneylerle test edilmiştir. O halde matematik gibi kesinlik ve mutlaklığın olduğu varsayılan bir alanın rölatif ve uzlaşımsal olduğu sonucuna varılabilir. Husserl'in ideal matematiksel evren düşüncesi mutlaklık ve nesnellik için bir araç olmak yerine uzlaşım ve rölatifliğin kaynağıdır. Nihayetinde Husserl fenomenolojisi hedefinin tam tersi bir sonuçla karşı karşıyadır.

Husserl'in bilgi sistemini apaçık bilgiler üzerine inşa etme girişiminin başka eksik yönleri de vardır. Apaçıklık kavramı tanımı gereği bütün öznel için geçerli olmalıdır. Hangi epistemik standart olursa olsun özne apaçık bilgiyi kavrayabilmelidir ancak Husserl'in iddia ettiği apaçık kavramlar epokhe ve paranteze alma prosedürleri gerçekleştirilmeden kavranamazlar. Bu nedenle Husserl'in apaçıklık düşüncesi nesnel değildir, aksine görecelidir. Eğer apaçıklık göreceli ise apaçık olmanın dereceleri var mıdır? Her özne kendi sahip olduğu dereceden belirli apaçık kavramları idrak eder diyebilir miyiz? Epokhe ve paranteze alma işleminden sonra fenomenlerin üzerine refleksiyon ve betimlemeler yapılır. Böylece apaçık hakikatler keşfedilmiş olur. Apaçıklık için Husserl "kör bir insanın görmesine" benzetme yaparak (2003, 65) bu bilgilere ancak gören birisinin erişebileceğini savlar. Bu noktada apaçıklığın gösterim problemi ortaya çıkar çünkü görmeyen birisine diğer duyuları vasıtası ile nesnenin arazlarından (hacim, kütle vb.) belirli seviyede bilgi verilebilir ancak görme duyusuna bağlı olarak renk, form vb. arazlar hakkında ne bir bilgi iletimi ne de empirik olarak algılama mümkündür. Kör olan kişi bu arazlara dair hiçbir fenomene sahip olamaz. Sonuç olarak doğal bakışa sahip insanlar Husserl'in bu apaçık kavramlarının var olduğuna nasıl ikna olabilir? Bir önerme ya da kavramın apaçık olduğunu ispat etmek de mümkün değildir çünkü bir şey için ispat gerektiriyor ise bu onun apaçık olmadığına işaret eder. Başka bir ifade ile apaçık olan bir şey görünür/bilinir olmak için başka bir bilgiye ihtiyaç duymadığı için apaçıktır. Öyleyse Husserl fenomenolojisi apaçık kavramların varlığına dair bir ispat yapamaz fakat Husserl bu yöntemin rasyonelliğini ispat etmek için binlerce sayfa yazı kaleme almıştır.

Son olarak nesnelere gelen fenomenlerin, numenin yani özün tüm özelliklerini kendinde barındırması gereklidir. Çünkü fenomen bilinçteki tek bilgi kaynağıdır. Bu fenomenlerden hareketle, Husserl'in fenomenolojik yöntemi ile bilişsel eylemlerde bulunarak özlerin keşfi ya da "özü görüleme" mümkündür. Fenomenlerin peçesi bu yöntem ile kaldırılarak hakikatlere ulaşılır. Eğer fenomen numenin/özün özelliklerini tamamen taşımaz ise öz görüleme mümkün olamayacaktır. Benzer şekilde fenomenlerin, numenin özelliklerini taşımamasının gerek olmadığı iddia edilirse, bu durumda nesne ve bilinç ikilemi oluşur. Bu bağlamda Husserl'in Kant'a dualizm eleştirisi anlamsız olur. Bu nedenle yukarıda zikredilen (c) önermesi varsayılmak zorundadır. Sonuç olarak Husserl fenomenolojisi bütün bilgi alanlarına temel olma hedefine ulaşamamıştır. Fenomenolojik yöntemi kendisine çevirdiğimizde tutarlı bir sonuç alamayız. Şöyle ki fenomenolojik yöntem, fenomenolojik yöntem ile elde edilen bir metot değildir. Husserl de yukarıda saydığımız varsayımların hiçbirine fenomenolojik bir metot ile varmamıştır. Bu nedenle bu varsayımların apaçık önermeler olduğu iddia edilemez.

4. Husserl fenomenolojisinin imkanı olduğu alanlar

Fenomenolojik bilgi yönteminin kullanılabilmesi bazı alanlar mevcuttur. Husserl'in iddiası gibi tüm bilime temel olmak yerine sosyoloji, psikoloji vb. alanlarda yeni bakış açılarının keşfine ön ayak olduğu bir gerçektir. Özellikle bilinç ve öznenin deneyiminin temel faktör olduğu psikolojide deneysel temelli mekanik anlayışın erişemediği özne merkezli bakış önemli bir değişim yaratmıştır. 20.yüzyılın pozitivist düşünce akımı psikoloji alanında da kendini

göstermiş ve insan tıpkı doğa gibi mekanik bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Davranışsal psikoloji alanı gibi deneysel bilgi alanlarında insan bilinci hesaba katılmadan katı eylem-gözlem-teori düşüncesi hakim olmuştur. Bilişsel bir varlık olan insanın durumlara göre yaptığı fiiller gözlenmiş ve insan bu eylemlerin sığ gözlemi ile değerlendirilmiştir. Başka bir ifade ile öznenin kişisel deneyimi görmezden gelinmiştir. Önemli olanın dışarıdaki doğa ve gözlem yapılabilen alan olduğu kabul edilmiştir. Bu bakışın bir sonucu da öznenin sabit bir cevher olduğudur. İnsan mekanik bir varlık olduğundan tüm insanlar aynı ve tek bir cevherdir. Nicelik olarak fazla cevherler olsa da bu cevherlerin doğa hakkındaki deneyimi de aynıdır. Fenomenolojik yöntem ile bilişsel bir varlık olan insanın deneyiminin öznenin özneye değişebileceği tespit edilmiştir. Tüm öznel tek bir bilinç olarak kabul edilmeyip her bir öznenin farklı bir deneyime sahip olabileceği öne sürülmüştür. Husserl'in başarılı olduğu konulardan biri bilincin tek ve aynı bir töz olmadığı savıdır. Bilincin analizi için dışarıdaki olgular yerine öznenin bilincine dönmek gereklidir. Öznenin deneyiminin esas alınmasını bir örnekle açıklayalım: Bir kişi terziye gider ve kendi ölçülerine uygun bir ceket siparişi verir. Birkaç gün sonra tekrardan terziye uğrar ve ceketini denemek ister. Terzi ceketin hazır olduğunu söyler ve ceketini sunar ancak ceketin bir kolu yoktur. Müşteri ceketin bir kolunun olmadığını söylediğinde terzi cekte bir problem olmadığını ve müşterinin cekte uygun bir hale gelmesi için müşterinin kolunun kesilmesi gerektiğini söyler. Müşteri bunun saçma bir teklif olduğunu ve sorunlu olanın ceket olduğu konusunda ısrar eder ancak bir anlaşma sağlanamaz. Bu örnekte terzi doğal bakışa sahip bir öznedir ve olayları sadece dış olgular düzleminde inceleyerek özne hakkında yorumda bulunur. Özne ise kendi perspektifinden bakarak deneyiminin olgu ile uyumsuz olduğunu iddia eder. Bu probleme fenomenolojik bakış ile bir çözüm getirilir ve özneyi olguya uydurmak yerine, olgu özne ile uyumlu hale getirilir. Yani öznenin deneyimi ve perspektifi olguların dışarıdan görülmeyen yüzlerini aydınlatır. Bunun yanında, bazı olgular *sadece* özneye görünür olabilir. Baş ağrısı çeken bir kişi ağrısının varlığından emindir ancak bunu başka bir insana ispat edemez. Ağrının gösterilememesi onun hayal olduğu anlamına gelmediği gibi bilakis ağrı çeken kişi için gerçektir. Bu ağrı üzerinde bir tahlil yapılabilmesi ancak öznenin ağrı hakkındaki betimlemelerine güvenilerek yapılabilir.

Amedeo Giorgi psikolojide uygulanan nicel ve deneysel prosedürlerin araştırmacıları yanlış yönlendirerek sığ cevaplarda boğduğunu iddia ederek fenomenolojik yöntemin bu alanda derin bir bilgi sahası açtığını savlar. Çalışmalarında sık sık fenomenolojik yöntem ile bilimsel prosedürlerin ortaklaşa kullanımını vurgulayan Giorgi¹¹ psiko-fenomenolojinin bilimsel bir yöntem olduğunu iddia ederek hastaların kendi deneyimlerini betimlemeleri ve bu betimlemelerin büyük bir veri olarak analiz edilmesi gerektiği üzerinde durur. Bilimsel bir araştırmanın fenomenolojik yöntemi kullanabilmesi için epokhe ve paranteze alma işleminin gerçekleştirilebilir olması gereklidir (Giorgi, 1994, s. 206). Araştırmacı bütün önceki teorileri paranteze almalı ve kendisine görünen şeyleri¹² mutlak olarak kabul etmemelidir. Her zaman ilk izlenimdeki fenomenlerin arkasındaki gerçeklerin peşine düşmelidir. Bu sayede araştırmacı bilincine düşen ilk izlenimlerin asıl nedenlerini ve hakikatlerini keşfetme imkanını yakalamış olur (Giorgi, 2012, s. 4). Bu tür bir araştırma yöntemi her alan için geçerli değildir çünkü önceki teori ve yöntemleri görmezden gelmek araştırmayı imkansız hale getirebilir. Örneğin; fizik, matematik ve diğer fen bilimleri. Dan Zahavi bu noktada Husserl fenomenolojisinin dışına çıkarak bilimsel araştırma yapmak için epokhe ve paranteze almanın şart olmadığını ileri sürer.

¹¹ Amedeo Giorgi'nin fenomenolojik psikolojinin bilimsel bir metot olarak kullanılabilmesi hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Giorgi, A. (2006a). Difficulties encountered in the application of the phenomenological method in the social sciences. *Análise Psicológica* 3,(XXIV) 353-361. Giorgi A. (2006b). Concerning variations in the application of the phenomenological method. *The Humanistic Psychologist*, 34, 305-319. Giorgi, Amedeo, & Giorgi, Barbro. (2008) Phenomenology. In Jonathan A. Smith (ed). *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (2nd ed., pp. 26-52). London: Sage Publications Ltd.

¹² Önceden sahip olduğu paradigmaya bağlı bilgiler olma riski taşıdığından, verilere şüphe ile yaklaşmalıdır. Tıbbi bir kalıba ya da forma sokmaya çalışmamalıdır.

Husserl tüm bilgi alanlarının transandantal felsefe alanına indirgenebileceğini ve epokhe'nin bilinçte gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia ederken Zahavi fenomenolojik transandantal indirgemenin hemşirelik, antropoloji, sosyoloji ve dil bilimi gibi birçok alanda araştırmayı kolaylaştırmak yerine çok daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirdiğini savlar. (2019, s. 268) Zahavi'ye göre Husserl'in epokhe ve paranteze alma konusundaki ısrarı katı transandantal idealizmi savunmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Zahavi'ye göre Husserl'in Amsterdamdaki "fenomenolojik psikoloji dersleri"¹³ kimse üzerinde bir etki uyandırmamıştır (2019, s. 272).

Sonuç

Sonuç olarak Zahavi epokhe ve indirgeme yapılmadan da psiko-patoloji ve psikiyatri gibi alanlarda başarılı fenomenoloji çalışmalarının olduğuna sahadan örnekler getirerek, fenomenolojik yöntemin her alanda olmasa da bilinç ve içsel dünya ile ilgili özneye bağlı araştırmalarda kullanılabileceğini savlamıştır. Nitekim varoluşsal felsefe alanında Heidegger, Sartre ve Merleau-Ponty gibi düşünürler Husserl'in ortaya attığı fenomenolojiyi çok daha farklı şekillerde yorumlayarak Husserl'in çizdiği idealist tablonun dışına çıkmışlardır. Husserl'in düşünce alanında yarattığı etki reddedilemez boyuttadır ancak bu etkinin felsefi temelinin birçok varsayıma dayandığını görmemiz gerekir. Bu makalede Husserl fenomenolojisinin imkanı sorgulanırken bazı bilim alanlarında imkanlı ve faydalı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Husserl sonrası Heidegger ve Sartre gibi felsefecilerin fenomenolojiye bakış açıları bu alanın ölmediğini gösterir niteliktedir. Geleceğe bir projeksiyon olarak öznenin deneyiminin temel olabileceği alanlarda yapılan fenomenolojik çalışmaların bilimsel pratik süreçleri görmezden gelmemesi gerekir. Pratik olarak uygulanması imkansız olan Husserl'in fenomenolojik yöntemi ile bilimlere temel sağlamak mümkün görünmemektedir. Husserl insanı bilince indirgerken insanın tüm ilişkisel bağlarını koparmaya çalışmış ve onu tüm sosyallikten uzaklaştırıp soymuştur. Bu durumda başka bir tehlike olarak solipsizm problemi önümüze çıkmaktadır. Solipsizm problemi, Husserl'in fenomenolojik yönteminde dış alemin varlığının kabul edilmesi ile beraber çözülmüş görünse de bilince sıkışmış bir anlayışın izleri görünmektedir. Ancak insan zatî olarak toplumsal bir varlıktır ve insanı insan yapan ilişkisellikten soyulma, hakikatlerin keşfini sağlamak şöyle dursun tüm gerçeklerden uzak yabancı bir varlığa neden olur. Bu idealist erek insanın *diğerleri* ile ilişkisinde yabancılaşmadan başka bir şeye neden olmaz. Varoluşçu felsefenin kendisini temel olarak aldığı Husserl fenomenolojisinin varsayımları dikkate alınmadan felsefe yapmanın sorunlu olduğu ortadadır. Bu nedenle Husserl fenomenolojisinin hem teorik hem de pratik düzlemlerdeki varyasyonlarında fenomenolojik yöntemin varsayımları göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2020). Husserl ve İdealizm Problemi. G. Ateşoğlu (Dü.) içinde, *Varoluşçuluk, Fenomenoloji, Ontoloji* (E. T.Somyürek, K. Gülenç, & A. İ.Duru, Çev., s. 171-188). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Descartes. (2020). *Yöntem Üzerine Konuşma*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fréchette, G. (2020). Brentano on Phenomenology and Philosophy as a Science. D. Fisette, & G. Fréchette içinde, *Franz Brentano and Austrian Philosophy* (s. 101-116) içinde. Wien: Vienne Circle Society.
- Giorgi, A. (1994). A phenomenological perspective on certain qualitative resarch methods. *Journal of Phenomenological Psychology*, 190-220.

¹³ Amsterdam Lectures

- Giorgi, A. (2012). The descriptive phenomenological psychological method. *Journal of Phenomenological*, 3-12.
- Husserl, E. (2001). *Logical investigations* (First paperback edition; D. Moran, Ed.; J. N. Findlay, Çev.). London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (H. Tepe, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Husserl, E. (2008). *Introduction to logic and theory of knowledge: Lectures 1906-07* (C. O. Hill, Çev.). Springer.
- Husserl, E. (2021). *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*. (T. Mengüşoğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üner, A. (2014). Nedensellik İlkesi: Hume'a Karşı Kant. *Mavi Atlas*, 100-108.
- Kant, I. (1929). *Critique of Pure Reason*. Newyork: St Marin's Press.
- Kearney, R. (1986). *Modern Movements in European Philosophy*. Manchester and Newyork: Manchester University Press.
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Lyotard, J.-F. (2007). *Fenomenoloji*. (İ. Birkan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Marcuse, H. (1965). On Science and Phenomenology. R. S.Cohen, & M. W.Wartofsky içinde, *Boston Studies in the Philosophy of Science* (s. 279-290). Newyork: Humanities Press.
- Mastermann, M. (2017). "Paradigmanın Doğası" *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi*. (İ. Lakatos, A. Musgrave, Dü, & N. Küçük, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Özlem, D. (2012). *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Pietersma, H. (2000). *Phenomenological epistemology*. New York: Oxford Univ. Press.
- Poincaré, H. (2019). *Bilim ve Hipotez*. (F. Yücel, Çev.) Ankara: Fol Yayınları.
- Şan, E. (2010). Neden Hala Husserl? *Baykuş*, 14-29.
- Zahavi, D. (2019). Applied phenomenology: why it is safe to ignore the epoché. *Continental Philosophy Review*, 259-273.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: % 100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim'a eleştirisi¹

Mustafa İsmail Kutay* & Seçil Özdemir Metlioğlu**

Öz

Çalışma, Norbert Elias'ın bilgi ve bilgi sosyolojisi düşünceleri ile Karl Mannheim'ın bilgi ve bilgi sosyolojisi çıkarımlarına yönelik eleştirilerini kapsamaktadır. Elias'ın Mannheim'a eleştirisi, Mannheim'ın bilgiyi ve bilgi sosyolojisini yalnızca ideolojik bir unsur olarak kabul etmesi olmuştur. Elias'a göre Mannheim, bilginin oluşumunu ve toplumsal bilgilenimi var olan sınıf ve tabaka yapılarının rekabete dayalı ideoloji çatışmalarına bağlamıştır. Dolayısıyla Mannheim'ın bilgi sosyolojisi çözümlenmeleri de sınırlılık ve yetersizlik göstermiştir. Mannheim, toplumsal düzen içinde sosyopolitik bir dayatmadan uzak biçimde oluşabilecek entelijansiya yapısını hem toplum için kültürel içerikler hem de bilim için bilgi yüklü içerikler üretmede tek çare görürken bunun aksine Elias, hiçbir insanın toplumdaki tabakalardan ve sınıflardan kopuk biçimde var olamayacağını, kapalı insan tasarımının sosyolojiye uygun düşmeyeceğini ve sonunda bilimsel yapılanmaların siyasi güçlere koşulsuz biçimde bağlı kalacağını savunmuştur. Ayrıca Mannheim'ın, söz konusu entelijansiya gibi uzmanlık yapılanmalarının kendi oluşumlarını toplumda kabul ettirebilmeleri yine toplum içinde yaygın olan ideolojik ve sosyopolitik tutumların içinden çıkagelmek ile olabileceği iddiası, Elias için tam anlamıyla tarif edilen yapılanmaların var olan usdışı ve bilim dışı durumlarını meşrulaştırma gereksinimidir. Elias'ın savına göre, Mannheim ve onun öncesinde dile getirilen bilgi argümanları, toplumsuz birey kabulünü bilgi sosyolojisine yerleştirerek hem bilginin çözümlenmesini hem de bilgi sosyolojisini sınırlamışlardır. Bunun yerine Elias, bilginin ve bilgi sosyolojisinin toplumsal figürasyonlar çerçevesinde olagelmesini, bilgilenimde insan duygulanımının etkili olmamasını, doğal ve toplumsal olaylara karşı verilen tepkinin ussal sorgulamaya açık olması gerektiğini düşünmüştür. Buna ek olarak bilgi sosyolojisi için, herhangi bir düşünce yapısının ya da bilgi sisteminin, içinden çıkageldiği durumlar dikkate alınarak değerlendirilmesi yönünde yöntem niteliğinde bir önerisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Norbert Elias, Karl Mannheim, bilgi sosyolojisi, Elias'ın bilgi sosyolojisi, Elias'ın Mannheim'a eleştirisi

Norbert Elias's sociology of knowledge and Karl Mannheim's critique

Abstract

The study covers Norbert Elias's thoughts on knowledge and sociology of knowledge and his criticisms of Karl Mannheim's inferences on knowledge and sociology of knowledge. Elias's criticism of Mannheim was that Mannheim accepted knowledge and the sociology of knowledge only as an ideological element. According to Elias, Mannheim linked the formation of knowledge and social knowledge to the competing ideological conflicts of existing class and strata structures. Therefore, Mannheim's sociology of knowledge analyses also showed limitations and inadequacy. While Mannheim sees the structure of the intelligentsia, which can be formed away from a socio-political imposition in the social order, the only way to produce cultural contents for the society and information-laden content for science, on the contrary, Elias argues that no human can exist in isolation from the layers and classes in the society, and that the closed human design is not suitable for sociology. and, in the end, he argued that scientific establishments would remain unconditionally tied to political forces. In addition,

¹Bu çalışma "Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi: Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi eleştirisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı,
E-posta: 2018119003@std.idu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0708-0774

**Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: seçil.ozdemir@idu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3165-0914

Mannheim's claim that specialized structures such as the intelligentsia can impose their formation in society, again by coming out of the ideological and socio-political attitudes prevalent in the society, is the need for Elias to legitimize the existing irrational and unscientific situations of the structures that are fully described. According to Elias's argument, Mannheim and the knowledge arguments expressed before him have limited both the analysis of knowledge and the sociology of knowledge by placing the acceptance of the individual without society in the sociology of knowledge. Instead, Elias thought that knowledge and sociology of knowledge should be within the framework of social figurations, that human affect should not be effective in information, and that the reaction to natural and social events should be open to rational questioning. In addition, he made a methodical suggestion for the sociology of knowledge to evaluate any mentality or knowledge system by taking into account the situations it comes up with.

Keywords: Norbert Elias, Karl Mannheim, Sociology of knowledge, Norbert Elias's sociology of knowledge, Elias criticism of Mannheim

Giriş

Norbert Elias'ın bilgiye ve bilginin oluşumuna ilişkin sosyolojik tespitlerinin ve düşüncelerinin ulusal alanyazına katkı sağlaması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amacın gerekçesi, Norbert Elias'ın genelde sosyolojik tespitlerinin özelde ise bilgi sosyolojisi düşüncelerinin ulusal alanyazında az olması ve yeterince çalışmanın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi alanına katkı yapan düşünürler arasındaki özerk konumu, var olan bilgi sosyolojisi birikimine temel olarak yeni bir bakış açısı kazandırmış olmasından ötürü önemli görülmektedir. Ayrıca bilimlerin hiyerarşik düzenini yeniden yorumlayarak İnsan Bilimleri tasarımı tanıtmaktadır.

Norbert Elias, bilgi sosyolojisi alanında dönüm noktası sayılabilecek tespitlerde ve çıkarımlarda bulunmuştur. Elias, söz konusu tespitlerini ve çıkarımlarını ilk olarak bir süre birlikte çalıştığı ve asistanlığını yaptığı düşünür Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi düşüncelerine eleştiriler olarak dile getirmiştir. Mannheim'ın bilgiye dair düşüncelerini ve çıkarımlarını ideolojik ve siyasi belirlenimler kapsamında olduğu gerekçesiyle yetersiz ve sığ gören Elias, bir insanın bilgi ediniminin içinde doğup büyüdüğü tabakanın siyasi ya da ideolojik kabullerinden oluşamayacağını ve her bilginin bir edinim süreci sonucunda ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Mannheim, bilgi sosyolojisinin bir yöntem gereci niteliğinde kullanılabilmesini ve toplumda var olan siyasi ve ideolojik görüşlerin çözümlenmesini üstlenebileceğini ifade etmektedir. Bunun aksine Elias, bilgi sosyolojisinin ideoloji ya da siyasi görüş çözümlenme gereci niteliğinde kullanılabilmesini bilginin kendi özsel yapısı itibarıyla sınırlılığa yol açacağını belirterek doğru bulmamıştır. Bilginin hiçbir koşulda ve dönemde ideolojikleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Nitekim bu ifadesini insanların ilkel çağlardan beri bir süreç içerisinde bilgilenime kavuştuğu savıyla desteklemiştir. Doğuştan gelen ya da zaten insanda verili olan bilgilerin insanın evrimsel sürecine aykırı olduğunu düşünmüştür. Elias'ın bu eleştirileri bilgi sosyolojisi alanına yeni bir bakış açısı kazandırmasından dolayı önemli ve değerli görülmüştür. Özellikle bilgi sosyolojisi alanının öncü isimlerinden ve bilgi sosyolojisi için kayda değer belirlemeler ortaya koyan Mannheim'a yönelik eleştirilerde bulunması dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunun yanında, bilimsel çalışmaların insani duygu ve hislerden arındırılmış biçimde süregelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bilgi sosyoloğunun görevleri arasında bu arınmayı gözetmenin son derece gerekli olduğunu söylemiştir.

Bu tartışmalar ışığında bu çalışma, Elias'ın ortaya koyduğu eserler ve çalışmalar ekseninde Mannheim'a yönelik eleştirilerinin nedenselliğini, bilgiye bakışını ve bilgi sosyolojisi için önerilerini incelemiştir. Çalışmanın ilerleme çizgisinde birinci başlıkta bilginin neliği problemi, ikinci başlıkta bilgi sosyolojisinin kısa bir açıklaması, üçüncü başlıkta söz konusu eleştirilerin yöneldiği isim olan Mannheim'ın bilgiye ve bilgi sosyolojisine dair çıkarımları, dördüncü başlıkta Elias'ın bilgiye ve bilgi sosyolojisine dair düşünceleri, beşinci başlıkta ise Elias'ın Mannheim'a yönelttiği eleştirileri kaleme alınmıştır.

1. Bilgi nedir?

‘Bilgi nedir?’ sorusu ve sorgulaması asırlardır yanıt aramaktadır. Bu soruya kimi zamanlarda bazı yanıtlar verilmiş ve kimi zamanlarda da bilginin ne olması gerektiğine dair farklı görüşler olagelmıştır. Antik filozofların ve düşünürlerin ilk belirlemelerine göre bilginin ne olduğundan öte ne olmadığı tespit edilmesi bilgiyi gözle görülür duruma getirmek için yararlı bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Durkheim, 2018). ‘Bilgi nedir?’ sorusu yerine ‘bilgi ne değildir?’ sorusu yanıtlanması ve tespit edilmesi daha kolay duruma gelmiştir. Antik Yunan (Peters, 2004) kaynaklarında bilginin tanımı, “deneyimlenmiş, tecrübe edilmiş, anlaşılabilir, bilimsel olan ve bilgeliğe işaret eden şey, episteme” (Peters, 2004, s.107) dizimiyle dile getirilmiştir. Bilimsel mantığı henüz yanlışlanmamış çağdaş bir tanımda ise bilgi; ‘özne ile nesne arasındaki duyum ve etkileşim sonucu oluşan şey’ şeklinde tarif edilmiştir. Etkileşim, algılama ve tepki verme edimleri eşdeğer yorumlanmıştır (Hartmann, 1998). Bu tanımlamalardan hareketle bilginin ne olmadığı sorusunun yanıtını ‘deneyimlenmemiş, uslamama dışı, duyuma dayalı söylenti’ şeklinde vermek olanaklı gözükmemektedir.

Sokratik Dönem filozoflarından Platon *Theaitetos* (MÖ 369) adlı metninde bilgiyi ve bilginin özünü ‘gerekleştirilmiş doğru inanç’ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya ek olarak, bilginin sahip olduğu bir bileşken bahsetmiştir. Platon’a (2015) göre bu bileşke, bilginin kendisi hakkındaki var olan bileşenleri içermektedir. Bilginin öznesi olarak bilen zihin, bilginin konusu, bilen özne ile bilinen nesne arasındaki ilişkinin ürünü söz konusu bileşenlerdir (Cevizci, 2015). Bir başka Sokratik Dönem filozoflarından ve Platon’un öğrencisi olan Aristoteles (1996) insan bilgisini, doğuştan gelen ve öte dünyaya atıfta bulunan bir anlayıştan ötede insanın içinde yaşadığı doğa, çevre ve toplumun var ettiği tikellerin kavranışıyla elde edebileceğini vurgulamıştır. “Gerçek bilginin kanıtlanabilir ve bir nedene bağlılığını düşünen Aristoteles, algılama durumunu duyum ve akıl yürütme süreci içinde ele almıştır. İnsan duyularının algıladığı biçimlere karşı geliştirdiği kanı tikeli, o biçimin yapısına dair uslamamaya ve sorgulamaya başladığında bilgi tümeline dönüşmektedir” (Kutay, 2022, s. 10). Bu doğrultuda bilginin ne olmadığı, algılanmayan, duyulanmayan, deneyimlenmeyen, öğrenilmeyen ve düşünülmeyen şey; bilginin ne olduğu ise, ‘duyulanmış ve algılanmış varlığın uslamlanmış olgusalılığı’ şeklinde çözümlendiği anlaşılmaktadır.

2. Bilgi sosyolojisi: Kısa bir bakış

Bilgi sosyolojisi, Sosyoloji bilimi içerisinde bilginin toplumsal belirlenimlerini incelemekle ve çözümlenmekle uğraşan bir alt alan düzeyinde gelişim göstermektedir. Bilgi olgusu toplumdan bağımsız oluşmamaktadır ve doğrudan toplumsal ve kültürel niteliklere bürünerek toplumun içinden çıkmaktadır. Bilgi sosyolojisinin öncülerine göre bilgi, ikinci bir öznenin kabulü ile olgu niteliği kazanmaktadır ve aktarılmaktadır. Dolayısıyla, bilginin öncel belirlenimi olarak toplum ifade edilmektedir (Arslan, 1992). Bilgi sosyolojisi alanının öncü isimlerinden sayılan Karl Mannheim bilgi sosyolojisini “bilgi üretiminde etkili ve/ya da belirleyici olan toplumsal süreçleri inceleyen bir sosyoloji disiplini” (Mannheim, 2017, s. 7) şeklinde tanımlayarak toplum-bilgi ikiliğine atıfta bulunmaktadır. Bir başka tarife Peter Ludwig Berger ve Thomas Luckmann, “bilgi sosyolojisinin insanı düşünce ile onun ortaya çıktığı sosyal konteks arasındaki ilişkiyle meşgul olduğunda genel bir mutabakat söz konusu” olduğunu belirtmekte ve bu sebeple “bilgi sosyolojisinin, esasen düşüncenin varoluşsal belirtenimi {seinsgebundenheit} gibi son derece geniş bir probleme dönük sosyolojik bir odak tesis ettiği söylenebilir” (Berger & Luckmann, 2008, s. 7) yorumunu yapmaktadır.

Bilgi Sosyolojisi (Wissenssoziologie) terimi ilk kez Max Scheler (2013) tarafından kullanılmıştır. Scheler bilgi sosyolojisi alanını, içinden çıkageldiği Alman felsefi düşünce geleneği içinde yeni ve özerk yapıda değerlendirmiştir. Bu bakımdan bilgi sosyolojisinin bir dizi belitlere sahip olduğunu düşünmüştür. Bu belitler sırasıyla;

(1) insan, genel olarak bir toplumun ‘üyesi’ olduğu sürece, tüm insan bilgisi, empirik değil, ‘a priori’ bilgidir. Böyle bir bilginin doğuşu, onun öz-bilinç ve kişinin öz-değerinin bilincinden önce geldiğini gösterir. ‘Biz’ olmadan ‘ben’ olmaz. ‘Biz’, ‘Ben’den önceki içeriklerle doludur. (2) Bir insanın hemcinslerinin deneyimine empirik katılımı, grubun temel yapısına bağlı olarak kendini farklı şekillerde gerçekleştirir. Bu ‘tarzlar’ ideal tipler açısından anlaşılmalıdır. (3) Gerçeklik bilgimizin kökenini, yani genel olarak neyin ‘etkiler’ getirdiğine ilişkin bilgimizi düzenleyen sabit bir yasa olduğunu belirtir ve insan bilincinde sabit olan bireysel bilgi alanlarının ve nesnelerin ilgili alanlarının yerine getirilmesini emreder. (Scheler, 2013, s. 80)

dizimiyle belirlenmiştir.

Scheler (2013), dile getirdiği belitler ışığında bilgi sosyolojisi için yöntem sayılabilecek bir önermeye varmıştır: insanların toplumsal alanı ve tarihsel geçmişi, gerçeklik ve genel-özel içerikler açısından bütün alanlara önceden verilmiştir. Ayrıca, tüm bilgi, düşünme, sezgi ve biliş biçimlerinin bir sosyolojik doğallığa sahip olduğu kuşkusuz gerçektir.

Bilgi sosyolojisi alanına ilişkin çalışmalar yapan ve bilgi sosyolojisi için yeni bir bakış açısı ortaya koyan bir başka düşünür Robert King Merton olmuştur. Merton’un *The Sociology of Science* (1973) eseri hem bilgi sosyolojisi hem de bilim sosyolojisi düşüncelerini kaleme aldığı bir çalışmasıdır. Merton bilgi sosyolojisinin yönelimini, bilgi ile toplumda ya da kültürde bulunan diğer varoluşsal faktörler arasındaki bağıntılarla ilgilenme olarak tarif etmiştir. Ayrıca bilgi sosyolojisinin çağdaş bilim dizgesini bazı kapsamlar altında yeniden yorumlamıştır. Merton’un (1973) bu yeni yorumu; ‘zihinsel üretimlerin varoluşsal temeli nerede bulunur?’, ‘hangi zihinsel üretimler sosyolojik olarak analiz edilir?’, ‘zihinsel üretimler varoluşsal temelle nasıl ilişkilidir?’, ‘Neden ilgili? (bu varoluşsal olarak koşullanmış zihinsel üretilere atfedilen açık ve gizli işlevler)’, ‘varoluşsal temelin ve bilginin emsal ilişkileri ne zaman elde edilir?’ soruları ışığında açıklanmıştır (Merton, 1973). Merton’a (1973) göre dünya görüşünü (weltanschauungen) -Max Scheler’a ait kullanım- belirleyen unsurların (toplumsal tabaka, sosyoekonomik konum) dönüşüm yasalarının keşfedilmesi bilgi sosyolojisinin başat görevi sayılmalıdır.

3. Karl Mannheim’ın bilgi sosyolojisi

Bilgi sosyolojisiyle özdeş sayılan ve alanın tanınmasında önemli etki yaptığı kabul edilen öncül isim Karl Mannheim (2018) olmuştur. Mannheim bilgi sosyolojisinin sistematik açılımını yapan ilk düşünürdür. Bilgi sosyolojisinin Sosyoloji bilimi içinde alt dallardan biri haline gelebilmesi ve alanın kurumsallaşması için çaba göstermiştir. Dahası Merton, Scheler ve daha birçok bilim insanının atıfta bulunduğu ve yaptığı çalışmalar çerçevesinde bilgi sosyolojisi alanında bir birikim oluşturduğu kabul edilmektedir. Merton (1973) bu duruma ilişkin “Mannheim, bilgi sosyolojisinin sınırlarını dikkat çekici beceri ve anlayışla çizmiştir. Mannheim’in prosedürleri ve bulguları, bugüne kadar karanlık kalan, bilgi ile toplumsal yapı arasındaki ilişkileri berraklaştırır... Onun öncülük ettiği alanda daha ileri keşiflerden kayda değer bir aydınlanma bekleyebiliriz” (Kutay, 2022, s. 38) yorumunu dile getirmiştir.

Karl Mannheim’ın bilgi üzerine düşünceleri ve çalışmaları bilgi sosyolojisi için devindirici sayılmaktadır. 1928 Zürih Alman Sosyoloji Topluluğu Kongresi’nde yapmış olduğu konuşmalar bilgi sosyolojisine dair düşüncelerinin ilk çıktıları olarak görülmektedir. Mannheim (2018) bu kongre konuşmalarında bilginin, zihinsel yapıların, düşüncelerin, fikirlerin vb. değişen sosyal ve tarihsel bağlamlarda ne şekilde biçimlendirildiği üzerinde durmuştur. Sonraki akademik çalışmalarında da bilgi sosyolojisine ilişkin bir dizi makale ve kitap kaleme almıştır.

Mannheim (2002) bilgi sosyolojisi alanını tanımlarken “teori olarak bilginin “varoluşa” bağlılığıyla ilgili bir öğretinin ortaya konulup geliştirilmesini ve tarihsel-sosyolojik bir araştırma dalı olarak da bu “varoluşa” bağlılığın geçmişin ve şimdiki zamanın bilgiyle ilgili çeşitli içeriksel değerleri doğrultusunda vurgulanmasını üstlenen” yeni bir sosyoloji disiplini (Mannheim, 2002, s. 283) ifadelerini kullanmıştır. Mannheim’a (2002) göre bilgi sosyolojisi çalışma alanı olarak kriz ve çatışma şartlarında açığa çıkan bilgi ve düşünce biçimlerinin

toplumsal bağlılığını seçmiştir. Ayrıca her entelektüel bakış açısının arkasındaki toplumsal gerçeklik ve ideolojik bağımlılık da bilgi sosyolojisinin çözümleme konusu olmuştur. Bununla birlikte Mannheim (2002), düşünce biçimlerinin toplumsal kökenlerinin incelenmemesi ve açığa çıkarılmaması durumunda bu düşüncelerin yeterince anlaşılamayacağını bilgi sosyolojisinin birincil savı olarak nitelemiştir. Bunun dışında bilgi sosyolojisinin çözümlemeye ve araştırmaya çalıştığı konuların aslında maskesini düşürdüğünü dile getirmiştir. Söz konusu ideolojiler, dünya görüşleri ve grup söylemleri çözümlenmeye başlandığında takındığı maskeyi düşürmüştür (Mannheim, 2018).

Mannheim (2018) için bilginin belirlenimi, varoluşsal unsurlardan etkilendiği ve bu unsurların bilginin somut içeriğine nüfuz ettiği şeklinde olagelmıştır. Varoluşsal unsurlar bireyin içinde doğduğu grup, yapı ya da kurum ve yine bireyin gelişip topluma katıldığı düşünüş ve davranış biçimleri olarak sıralanmıştır. Bunun yanında var olan dünya istençleri esasen bir gruba ait olmuştur ve bu grubun kontrolünde gelişmiştir. Mannheim buna bağlı kalarak ortaya çıkan düşüncenin ya da bilginin belirli bir toplumsal katmanların ve grupların ortaya çıkışıyla ilintili olduğunu varsaymıştır (Mannheim, 2018). Bir başka savında Mannheim, sosyolojik, tarihi ve ideolojik bilgilerin bileşenlerinin, dünya görüşlerini (weltanschauung) topluma da aktarmak ve kabul ettirmek isteyen grupların güçlülük istekleri ve bilginin bu gruplar aracılığıyla aktarıldığını ifade etmiştir.

Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya* (1929) adlı eseri bilgi sosyolojisi çalışmalarının başında gelmektedir. Bu eserinde Mannheim, ideolojinin, çıkar gruplarının kendi gerçekliklerini diğer gruplara ve topluma kabul ettirme aracı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir grubun sahip olduğu sözde bilgi stokunun esasında bir ideolojiden ve çözümlenmeye gereksinim duyan bir düşünceden ibaret olduğu anlatılmaktadır (Mannheim, 2002). Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklaması yaşadığı dönemin sınıf-tabaka çatışması ve burjuva-proleterya çatışması ekseninde, Mannheim'ın da içinde bulunmak istediği sosyopolitik bir konumda olagelmıştır. Kimi düşünürlere göre Mannheim'ın bu çabası Karl Marx'tan miras kalmıştır. Dolayısıyla Mannheim, bireylerin ya da grupların tekelinde olmayan bir sentezci kültür anlayışını salık vererek bilgi sosyolojisini söz konusu sentezin ve kültürün oluşturucusu bir yöntemle dönüştürme düşüncesini benimsemiştir (Mannheim, 2002). Mannheim buna bağlı kalarak 'yüzer-gezer entelijansiya' tarifi yapmaktadır. Söz konusu bu entelijansiya bilgi üretimindeki aktif özneler ve kültürel taşıyıcılar anlamına gelmektedir. Mannheim kendi belirlenimiyle bu yapının, sınıfsız ya da tabakasız olmasının yanında kendi entelektüelliklerinin görünür duruma gelebilmesi için herhangi bir ideolojinin içinden çıkagelme zorunluluğu taşıdığını iddia etmektedir. Ayrıca bilgi sosyoloğunun da bu yapı –entelijansiya- içerisinden çıkacağını belirtmektedir. Bunun dışında gruplar arası rekabetin adı geçen entelijansiyadan bağımsız olarak bir çatışma ya da kaos sonucu oluşacak senteze dönüşmesi gruplar açısından düşünce yapısı, bilgi birikimi ve kültürel gerçeklik sayılmaktadır (Mannheim, 2018, s. 207).

Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklaması genel görünümde şu şekilde sıralanabilir:

- Bilgi, varoluşa bağlı koşullarda içinden çıkageldiği toplumsal yapıların ya da grupların rekabet sonucu baskın gelen dünya görüşlerine dönüştüğü olgudur. Entelijansiya bu olguyu ortaya çıkaran aktif öznedir.
- Bilgi sosyolojisi, var olan gündelik, tarihsel ya da ideolojik nitelikteki fikirlerin ve düşüncelerin çözümlenmesini üstlenen bilim dalıdır.
- Bilgi sosyolojisi, her entelektüel bakış açısının, temelinde bulunan sosyal gerçekliğe bağımlılığını ortaya çıkarır. (Kutay, 2022, s. 183)

4. Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi

Norbert Elias Sosyoloji bilimi içinde yazmış olduğu *Uygarlık Süreci* (1939) adlı eseriyle bilinmektedir. Akademik hayatı ve çalışmaları Klasik Sosyoloji geleneğinden ve Frankfurt Ekolü'nden farklılık göstermektedir. Bu yönüyle Elias sosyoloji bilimi içinde özerk konumda görülmektedir. *Uygarlık Süreci* eseri, Ortaçağ'ın toplum-birey davranışları ve eylemleri

incelemesinden 19. yy Modern Avrupa toplum-birey davranışları ve eylemleri incelemesine uzanmaktadır. Elias (1939) bu eserinde genelde çağdaş ulusların özelde ise Avrupa halklarının ilkel durumlardan gelişmiş durumlara geçirdiği dönüşüm süreçlerini ele almaktadır. Bunun yanında insan aklının da süreç içerisinde gelişim gösterdiğini ve gelişmemiş bir evredeyken yapılan eylemlerin ussal olamayacağını dile getirmektedir. Elias (2004) kitabının bir kısmında, “batılı insan, bugün bizim onlar için tipik bulduğumuz ve uygar insanın bir özelliği olarak değerlendirdiğimiz davranışları sonradan edinmiştir” (Elias, 2004, s. 61) tümcesini kurmuştur.

Elias’ın bilgi sosyolojisine katkısı *Uygarlık Süreci* (1939) eseriyle başlamış görünmektedir. Nitekim insan aklının tıpkı duygularının ve davranışsal görünüşlerin olduğu gibi sonradan geliştiği savı bulunmaktadır. Bilgi felsefesinin bilgi üzerine yaptığı sorgulamayı ve incelemeyi eleştiren Elias, eserinde felsefenin bilgiye dair yaptığı çıkarımları insanın kendi kendine bilgilenimini vurguladığı gerekçesiyle geçersiz bulmaktadır. Elias’a (1939) göre, felsefenin yapmış olduğu kapalı insan tasarımı, tamamen özgür ve bağımsız bir varlık olarak içsellikle kendine yeterli ve diğer bütün insanlardan kopuk biçimde tasarlandığı için bilginin karşılık bulabileceği toplumsal gerçekliği yok saymaktadır. Elias’a (2004) göre, “burada söz konusu olan, bütün insanlara ait, başka hiçbir açıklamaya gerek kalmaksızın kavranılabilen sonsuz temel deneyim midir, yoksa belirli bir gelişim aşamasında insanların oluşturduğu figürasyonlar ve bu figürasyonları meydana getiren insanlar için karakteristik tipte bir özdeneyim midir?” Kapalı insan (homo clausus) tasarımı bir insanın hiç çocukluk dönemi ve beyin yetilerinin erken dönemi olmaksızın var olmuş ve dünyaya bir yetişkin olarak doğmuş kabulünü yapmaktadır. Aksine insan, hem doğanın işleyişini hem de kendisi hakkındaki düşüncelerini toplumda pekiştirmektedir. Elias’ın (2004, s. 43) ifadesiyle düşünceler, pozitivizmin bir köşesinden, a priorizmin diğer köşesine doğru umutsuzca yalpalayıp durmaktadır. Dolayısıyla kapalı insan tasarımı gibi birçok tasarım hem felsefenin hem de sosyolojinin temellerini oluşturmamaktadır (Elias, 2004).

Bilimsel bilgiye ulaşma sorununun neden klasik Avrupa bilgi kuramının bugün o çok güvenilen biçimini aldığı sorusunun yanıtı burada gizlidir. Düşünen insanın bilgiye ulaşma amaçlı düşünme sürecinde nesnesiyle arasına mesafe koyması ve duygularını işe karıştırmaması, üzerinde biraz düşünüldüğünde, ilk başta bir mesafe koyma eylemi olarak değil, insanın ‘içinde’ yer alan, ‘dışarıdaki’ nesnelere görülmez bir duvarla soyutlanmış bir düşünme mekanizmasının, bir ‘akıl’, bir ‘mantığın’ ebedi mekansal ayrılığı olarak ortaya çıkar. (Elias, 2004, s. 53)

Auguste Comte’un (2020) ‘Üç Hâl Yasası’ Elias için bilginin oluşum ve gelişim evrelerini işaret etmede esin kaynağı olmuştur. Elias’ın bilgi sosyolojisi ve hatta bilim sosyolojisi için önerdiği ‘İnsan Bilimleri’ tasarımı Comte’un bilimler sınıflandırmasına benzerlik göstermektedir. Bilindiği üzere Comte uzun erimli evrim bakış açısını teolojik, metafizik ve pozitivist dizilimiyle üç aşamada ele almıştır. Teolojik aşamada insan, varlıkların özüne, dikkatini çeken durumların ilk ve son nedenlerine ve tekil terimlerle mutlak bilgilere yönelmektedir. Metafizik aşamada, doğaüstü etkenler yerlerini soyut kuvvetlere bırakarak dünyadaki çeşitli varlıklara bağlı olan gerçek töz’ler oluşturmakta ve bütün gözlenen olayları kendiliklerinden ortaya çıkarabilecek güçte kabul edilmektedir. Son olarak pozitivist aşamada ise insan, deney ve gözlem yoluyla var olanların mutlak bilgisine ulaşmaya çalışmaktadır (Comte, 2009). Elias’a (2020) göre Comte, bilginin bilim öncesi görünümü ile bilim sonrası görünümü arasındaki ilişkiyi problemleştirerek incelemiş ve çıkarsamıştır. Bununla birlikte Elias için bilgi ve bilim sosyolojisi, bilgi edinme ve düşünme yöntemlerinin bilim öncesi görünümünü nasıl ve hangi toplumsal evrelerden geçerek bilimsel yönetime dönüştükleri sorununu araştırmalı ve çözümlmelidir. Eğer ki bu sorun yoğun biçimde ele alınırsa ‘bilgi sosyolojisinin sınırlılığı’ kuşkusuz gözle görülür olacaktır. Ne var ki Elias’ın (2020) savına göre bilgi sosyolojisi ‘bireylerin düşünme ve bilgi edinme süreçlerinin ne tür toplumsal yapılar ve kurumlar tarafından olanaklı duruma geldiğini’ araştırma ve inceleme konusu yapmıştır.

Elias'ın bilgi sosyolojisi dolayımında ele alınabilecek *Sembol Teorisi* (1989), *Bireyler Toplumu* (1991) ve *Zaman: Bir Deneme* (1993) kitapları bulunmaktadır. Toplum araştırmaları ve incelemelerinin yanı sıra bilgi sosyolojisine dair özel çalışmaları bu kitaplar etrafında şekillenmektedir. Bakıldığında, Elias bilginin aktarılmasındaki sürecin içerimlerinin 'dil' ile anlam kazandığını dile getirmektedir. *Sembol Teorisi* (1989) kitabında, bireylerin sahip olduğu bilgi stokunun ve bileşenlerinin dil aracılığıyla diğer bireylere, gruplara ve topluma aktarıldığını yazmıştır. Elias'a (1989) göre bir toplumda sembolik biçimde yer almamış bir bilgi bireylerde de yer almamaktadır. Bunun yanı sıra, çağdaş toplumlar ilkel toplumlara kıyasla kullanılan dil sayesinde daha fazla bilgi üretebilmektedir. Nitekim insan doğası ilkelliğinden gelişmişliğine kadar birliktelik ve bütünlük oluşturma gereksinimleri gereği dil ve bilgi öğrenmeye yatkın olmuştur. Öğrenilen dil ve bilgi, çocukluk evresinden gençlik evresine ve daha sonra da yetişkinlik evresine geçişi sağlamaktadır. Elias'ın (1989) kabulüne göre, düşünce, dil ve bilgi bir sentez oluşturmaktadır. Bilinç bu sentez yapılanmasını her koşulda kendi özünde barındırmaktadır. Bu açıdan bilgiyi toplumsallıkla bağdaştıran, düşünce ve dil yapılarının yine doğrudan toplumsal sürecin ürünü olmaları olmuştur. Elias'ın deyişiyle "bir dilin gerçeklere gerçekte oldukları şekliyle erişimi ne kadar desteklediği ya da engellediği sorusu, büyük ölçüde dilin ve bireyin doğduğu bilginin gelişim aşamasına bağlıdır"(Elias, 1989, s. 151).

Bireyler Toplumu (1991) kitabında Elias 'figürasyon' terimini kullanmaktadır. Bu terimi kendi tanımlamasıyla kavramsallaştırmıştır. Elias bu kavramı, toplum olgusunun bireyden yoksun ve bireyin ötesinde var olmayan; bireyin ise toplumdan bağımsız kendi başına bir soyutlama olmayan ve bireylerin birbirlerine bağlı yaşam döngüleri içinde tanımlamaktadır. Bu tanımına uygun düşen örnekleri 'toplu dans, kart oyunu, mahkeme duruşması vb.' şeklinde sıralamaktadır. Örneğin toplu dans sırasında insanların oluşturduğu figürasyon durumu, boyutu büyütülerek ailelerin, kentlerin, devletlerin, kapitalist, komünist ya da feodal sistemlerin yapısına işaret edilmektedir (Elias, 2004). Buradan hareketle figürasyonların bilgi üretiminde süreç odak alınarak nasıl bir etkiye sahip olduğu da anlaşılabilir. Elias söz konusu kavramı kendi bilgi sosyolojisinin ve daha genel biçimde toplum açıklamasının içerisinde değerlendirmektedir (Elias, 1991).

Zaman: Bir Deneme (1993) kitabında yaptığı çözümlemede Elias, insana özgü kavramların ve bilişlerin zamana bağlı olduğu kabulüyle önceliklerin öznelere mi yoksa doğadaki nesnelere mi ait olduğu ikilemi doğduğunu öne sürmüştür. Zaman olgusu var olan bilgi stokunun anlamlandırılması ve aktarıldığı sosyolojik düzlemin yansıması olmuştur. Bireylerin ve toplumun zamana dair bilgileri, süregelen birikimlerin ışığında sosyal gerçekliğe bağlanmıştır. Bunun yanında zaman bilgisi, insanın doğa karşısında eylemsiz kalışıyla değil, doğrudan doğaya karışmasıyla bilgi niteliği kazanmıştır. Elias'a (1993) göre insanların zaman olarak algıladıkları olgu her koşulda bir yönlendirme aracı olmuştur. Buna bağlı şekilde kuşaklar arasında ve asırlarca deneyim ve bilgi edinimi evrimleşmiştir. Nitekim ilkel çağda yaşamış olan toplumlar çağdaş anlamda gerçek bilgiye erişememiştir (Elias, 1993).

Elias'ın bilgi sosyolojisi genel görünümde ilk önce felsefi bilgi tezlerinin eleştirisiyle başlamıştır. Esasen bu eleştirisi *Uygarlık Süreci* (1939) eserinde, insanın doğal gelişimi, insani tavır ve eylemler, uygarlık oluşumu ya da uygarlığın belirlenimleri üzerine başlasa da devamında yazmış olduğu kitaplarında ve makalelerinde göze çarpmaktadır. Nitekim Immanuel Kant'a yönelik yapmış olduğu eleştirisinde a priori bilgi varsayımının ve 'tözel kategoriler'in doğuştan geldiği tezinin insanın var oluş ve gelişim sürecinde geçersiz olduğunu vurgulamıştır. Elias'ın (1987) sorgulaması; "tek bir olgu ile bir fikir arasındaki ilişkinin gerçekte biçimi nedir, ya da, doğru, yani geçerli ve bilimsel olduğu iddia edilebilecek olgular hakkında yargılarda bulunmamıza izin veren özel düzen nedir?" (Kilminster & Wouters, 1987) üzerine olmuştur. Burada Elias'ın dile getirmiş olduğu geçerlilik koşulu, varsayılan kategorik anlamların bireysel ve toplumsal bilinçte nasıl olanaklı olduğudur. Sosyolojinin kimi

düşünürlerine göre Elias bu noktada Emile Durkheim ile aynı çizgide durmuştur. Durkheim (2007) Kant'ın a priorik betimlemesini ve 'tözel kategorilerini' sosyolojik bir yorumsamayla 'kolektif bilinç' kavramına çekimlemiştir. Durkheim'in kolektif bilinç kavramı, bireysellikten önce toplumsallığın varlığını ve toplumun bireye aşkınlığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla öğrenilen ya da duyumsanan bilgiler toplumdaki bireye doğru gelmektedir. Durkheim ayrıca, inançların yapılarından ötürü bilgi üretiminde uygulananın etkisini ifade etmektedir (Kilminster, 2007). Durkheim için düşüncenin nesnesi toplumsal oluşumlardır. Elias da benzer durumda kavramların insan bilincinde yer alabilmeleri için kuşaklar arasında aktarılması ve nesnel yaşamdan içselleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıştıkları durumda, Durkheim kavramsal düşüncenin bileşenlerini toplumda var olan atasözleri ve bilgece deyişler olarak görürken, Elias görüşün bilgi üretimde ve edinmede sorun olabileceğini belirtmektedir. Yine benzer şekilde Durkheim bilginin oluşumunda uygulananı etkili görürken, Elias uygulamaların bilgileri değil fantezi inançları oluşturduğunu iddia etmektedir (Vera, 2013).

Elias'ın bilgi sosyolojisi çalışmalarının kapsamında Comte'un bilimler sınıflandırmasından hareketle tasarladığı 'İnsan Bilimleri' bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere Comte, pozitivizm bütünlüğünde bilimleri sıralı bir düzene oturtmuştur. Temelde Matematik yer alırken ortada Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji ve üstte de Sosyoloji yer almıştır. Elias (2022) bu düzen üzerinden en temele Fizik'i, orta kısma Biyoloji'yi ve üstte de İnsan Bilimleri'ni yerleştirmektedir. Elias'ın insan bilimlerinden kastettiğini toplum araştırmaları yapan bilim alanları (sosyoloji, felsefe, psikoloji, tarih, antropoloji) oluşturmuştur:

Elias bu model ile doğa bilimleri ve toplum bilimleri arasındaki baskın sınırların kaldırılmasının, doğa bilimlerinin kesin yöntemlerinin hegemonik biçimde toplum bilimlerine uygulanmasının yanlış olduğunun ve bunun yerine sentez odaklı bir insan bilimleri pratiği geliştirilmesinin hem bilginin sosyolojik incelenmesi hem de bilimsel bilgi üretebilme yeteneğinin ilerlemesi açısından faydalı görmüştür. (Kutay, 2022, s. 137)

Elias'ın bilgi sosyolojisi genel görünümüyle yukarıdaki pasajlarda anlatılırken bu çalışmaya konu olan asıl durum Mannheim'a yaptığı eleştiriler özelinde olmaktadır. Mannheim birçok düşünürün ortak kabulüne göre bilgi sosyolojisiyle özdeş bir isim sayılırken kendisine yöneltilen eleştirilerin de bilgi sosyolojisi alanı açısından önemi ve yeniliği oldukça aşikâr gözükmektedir. Söz konusu eleştiriler Elias'ın bilgi sosyolojisi alanında yeni bir bakış açısına etki ettiğini nitelemektedir.

5. Norbert Elias'ın Karl Mannheim'a eleştirisi

Elias bilgi sosyolojisi düşüncelerini birtakım felsefi varsayımların tartışılır taraflarından başlayarak sunmuştur. Felsefi varsayımların 'homo clausus' (kapalı insan) insan tasarımının insan bilincinin işleyişine ters düştüğünü hatırlatarak insanın toplumsal bir canlı ve toplumdan ayrılmayan bir özne olduğu savıyla 'homo aperti' (açık insan) tasarımını öne sürmüştür. Elias'ın bu savı başta a priorizm olmak üzere bilginin doğuştan geldiğini savunan diğer tüm tezlerle de karşı çıkmıştır. Bunun yanında Elias insan aklının ve bilgisinin süreç içinde geliştiğini ve insanın doğaya yönelik bakışının değişmesiyle bilgilenime ve doğayı düzenlemeye giriştiğini savunmuştur. Bilgi sosyolojisi alanında ise Elias, özde Mannheim tarafından söylenen insanın bilgilenimi ve öğrenme edimi insanın içinden çıkageldiği toplumsal yapıların baskın görüşleri altında oluşabileceği kabulünü reddetmiştir. Elias'a göre (2004) hem felsefede hem de Mannheim'da böyle bir merkezi insan kabulü görülmektedir. Mannheim, kapalı insan tasarımını kendi yorumuyla 'yaratıcı kişi' ifadesiyle tanıtmaktadır. Bu ifade aynı zamanda ileride açıklayacağı üzere 'entelijansiya' yapısının üyelerine ait bir nitelik olarak aktarılmaktadır. Elias 'yaratıcı kişi' yorumsaması hakkında;

"yaratıcı kişiyi düşüncelerinin merkezine yerleştiren kişi, yalnızca kendisi için varolma hissini korur, adeta bir başlangıç ve bir son oluşturur. Ama insan toplumlarının tarihsel hareketlerini düşüncelerinin merkezine alan kişi, onun ne başlangıç ne de son olduğunu, aksine bir zincirin sadece

bir halkası olduğunu bilmelidir. Bu bilinç, elbette, sahiplerine önemli ölçüde ılımlılık dayatır.”
(Elias, 1987, s. 155)

eleştirisini yapmıştır.

Mannheim’in bilgi olgusuna ilişkin sosyolojik yorumu Marx’ın toplumsal yapı üzerinden bilinç şekillenmesini anlatmasıyla benzeşik görülmektedir. Marx’ın anlatımında; altyapı, üstyapıyı; ekonomi, politika ve ideolojiyi; üretim, toplumsal varlığı; toplumsal varlıksa insan bilinçliliğini belirlemektedir. Mannheim’a göre Marx’ın bu anlatımından, bilginin sınıf çıkarlarının bir yansıması ve sınıfın dünya hakkındaki kısmî anlayışı olan ‘ideoloji’nin ürünü olduğu anlaşılmaktadır (Mannheim, 2002). Bunun yanı sıra Mannheim, Marksist düşünceden farklı olarak, düşüncelerin doğruluğunun görelisi olduğu bir ideoloji kabulüne gitmiştir. Bu yönüyle, nesnel gerçekliğe bakılmaksızın bilginin sosyolojik analizini yapmaya çalışmaktadır (Mannheim, 2002). Elias ise Mannheim ile ayrı düştüğü noktayı açıkça bilginin ideolojikleştirilmesi olarak açıklamıştır. Elias’a (2013) göre rekabetten ya da sınıf-tabaka çatışmalarından doğan ideolojik bilgilerin varlığı yalnızca bu rekabette bulunan yapıların varlığını somutlaştırmaktadır. Elias burada herhangi bir toplumun ya da toplumların ideolojik olmayan bilgiyi neden üretmeyeceğini sorgulamıştır. Vermiş olduğu çarpıcı bir örnekte Elias, ‘bir doktorun hasta bir insan bedenini ideolojik bilgiyle tedavi edemeyeceği’ durumunu hatırlatmaktadır (Elias, 1956). Bunun dışında Mannheim’in önerdiği ‘maske düşürme’ odaklı bilgiyi çözümleme yöntemlerini reddetmiş ve süreçler içerisinde bilgi problemini ele almayı teklif etmiştir. Elias, Mannheim’in kabullerini görelilik tarzına bağlı bularak bilginin çözümlenmesinde yetersiz görmüş, yeni bir paradigma geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Korte, 2013).

Elias’ın eleştirisine (1987) göre başta Mannheim olmak üzere, Merton ve Wolff gibi düşünürler bilginin kendisinden önce ortaya çıktığı yapının bilgisine yönelmişlerdir. Bilgi sosyolojisinin genel paradigması da bu tutumu izleyerek kendi araştırma alanını sınırlamıştır. Elias’ın tespiti (1987), üzerine konuşulan bilginin, düşüncenin ya da bilincin, grupların ve toplulukların kendi deneyimlerinin bir yansıması ve kendi aralarındaki kurulan etkileşimin dile getiriliş biçimi şeklinde olmuştur. Bilgi sosyolojisinin teorisyenleri de süren paradigma içinde çıkar çatışmasından doğmuş sentez odaklı toplum bilgisiyile ilgilenmişlerdir (Elias, 1987). Elias ayrıca, Mannheim’ı çıkarsadığı varlık-bilinç ikiliğine takılıp kalmakla eleştirmiştir. Zira toplumsal var oluş ve toplumsal bilinç iki ayrı olgu değildir. Toplumdan ayrı birey ve bireyden yoksun toplum anlayışını sığ bulmuştur. Üstelik Mannheim tarafından öne sürülen ve Marx’a atıf yapılan ideolojik bilgi çıktısı bilgi sosyolojisine yapılan olumsuz yüklemelerin ilk göze çarpanı olmuştur (Kilminster, 2007).

Elias’a (2020) göre bilgi sosyolojisi alanı, bilim öncesi fikirlerin ve ideolojilerin toplumla arasındaki bağı araştırarak ve çözümlenerek sınırlandırılmıştır. Oysaki bilgi sosyolojisinin inceleme alanı gözlemlenebilir toplumsal süreçlere odaklanmak, bilgi edinme ve üretme süreçlerinin niteliklerini araştırmak ve çözümlenektir. Nitekim bilgi sosyolojisi, bilgi felsefesi gibi doğal ve toplumsal bilim öncesi fikirlerin ya da mitolojik anlatıların bilimsel teorilere nasıl dönüştüklerini ihmal etmiştir (Elias, 2020). Elias için bilgi sosyolojisi, bilgi türlerini -bilimsel bilgi, pratiğe yönelik bilgi, ideolojik bilgi- ayırmaksızın her türlü bilgiyi inceleme konusu yapmamış, duygulanım yüklü bilgileri incelemekle görevlendirilen bilgi sosyolojisi yaklaşımlarını –Mannheim, Scheler, Merton vd.- tasfiye etmemiş ve bilimsel bilgiyi analiz etmemekle daraltılmıştır (Mühürdaroğlu, 2019). Bunun yanında Elias, sosyolojik bilgi kuramlarına, ‘fikirlere, düşüncelerin ve bilginin bağı, ortaya çıktığı grubun ya da topluluğun tarihsel durumunun ve yapısının bir işlevi olarak yorumlama’ kabulünün egemen olduğunu savunmuştur. Ek olarak bu kuramlar, bilginin değişimini, toplum yapısındaki değişim gibi kabul etmişler, kendilerini bilginin gelişimine odaklanma olanağından yoksun bırakmışlardır. “Dogmatik toplumsal gelişme söyleminin etkisinden korunmaya çalışırken, gelişme kavramını bir kenara atarak aynı derecede dogmatik olan bir görelilik etkisine kapılmışlardır” (Elias, 1987,

s. 157). Elias'a (1987) göre bilgi sosyolojisinin güncel tartışmalarını anlamaya yardımcı olacak yöntem; 'herhangi bir zamanda ortaya çıkmış bir grup ya da topluluk tarafından deklare edilen bir düşünce sistemine bakılarak aynı zaman içinde onu oluşturan üyelerin ve bireylerin grup ve topluluk durumlarıyla ilişkilendirildiğinde, fikirlerin, düşüncelerin ve bilginin bağı, içinden çıktığı grubun ya da topluluğun tarihsel durumunun ve yapısının bir işlevi olarak yansıdığı anlamlaşıması' şeklinde sunulmuştur (Elias, 1987).

Önceki pasajlarda aktarıldığı üzere Mannheim, tarifini yaptığı entelijansiya yapısının bağımsız, özgün bilgi ve kültür oluşturabilme görevini, kendisinin de maruz kaldığı Faşist rejime karşı yerine getiremediğinde yanlış saptadığını fark etmiştir. Diğer bir fark ise, entelijansiyanın gerçekten bağımsız ve özgün biçimde sınıf-tabaka çatışmalarından ötede bir bilgi ve kültür oluşturabilme yeteneğinin olmaması olmuştur. Nitekim Mannheim sınıf-tabaka çatışmalarının devamlılığını, tüm sınıflarda ya da tabakalarda kabul gören bir genel geçer ideolojinin eksikliği olarak görmüştür (Mannheim, 2002). Bu noktada Elias yazmış olduğu *Bağlılık ve Mesafe* (1956) makalesinde bilim insanı ya da entelektüel olarak tarif edilenlerin, herhangi bir sınıftan ya da tabakadan çıkmasından ötede bilgi ve bilim üretebilme sürecinin duygulanımdan ve ideolojik kabullerden arınmış olarak olagelmesi gerektiğini savunmuştur. Elias makalesinde, insan psişisinin doğal süreçlere doğrudan ve gereğinden fazla katılımından ötürü imge ve mitoloji anlatısı üretmek toplumsal süreçlere yansıttığını ifade etmektedir (Elias, 2020). Bağlılık terimi, insanın hem doğayı hem de toplumu inceleme ve gözleme durumunu ussal yöntemden uzak biçimde duygulanıma ve kabul edilen ideolojik görüşlere dayandırmasını anlatmaktadır. Buna karşın Mesafe terimi, insanın bilgi ve bilim üretme sürecinde duygulanımını değil ussal yetilerini kullanmasını, doğayı ve toplumu analize tabi tutmasını ve sosyal gerçekliği sorgulamasını anlatmaktadır. Elias 'Bağlılık' terimiyle, insanların doğa ve toplum hakkındaki düşüncelerinin oldukça değer, imge ve duygu yüklü olduğunu, 'Mesafe' terimiyle de insanların doğa ve toplum hakkındaki düşüncelerinin değerden, imgeden ve duygudan arınmış şekilde oluştuğunu açıklamaktadır (Elias, 1956). Bu duruma ilişkin, insanlar karşılaştıkları güçlülere oldukça değer, imge ve duygu yüklü tepkiler vermektedirler. Ayrıca entelektüel düşünce kalıpları da benzer şekilde karşılaşılan güçlülere değer, imge ve duygu yüklü tepkiler vermektedirler. Elias'ın tezine (1956) göre bu tepkiler, bilgi ediniminde ve üretiminde doğrudan etkide bulunmaktadır. Oysaki olması gereken, bilgilerin ve düşünce kalıplarının nesnel gerçekliğe istinaden değerden, imgeden ve duygudan bağımsız biçimde kabul edilmesini gerektirmektedir. Elias toplumun ve entelektüel düşünce kalıplarının da bilgi edinmede ve üretmede nesnel gerçekliği inşa edebilmek için değerlerden, imgelerden ve duygulardan kopmasını dile getirmektedir (Kilminster & Mennell, 2003).

Bunun yanı sıra Mannheim, entelijansiyanın toplumsal karşılık ve geçerlilik görebilmesinin ön koşulu sayılabilecek, toplumda baskın olan herhangi bir görüş ve ideoloji içinden çıkagelmesini öne sürerken; Elias, bu ön koşulun tamamen var olan bilgi stokunu yok edeceğini ve bilgi sınırlılığına yol açacağını dile getirmiştir. Ek olarak bilginin geçerliliği ve yeterliliği sorununu doğurmuştur (Elias, 1956). Elias entelijansiya gibi entelektüel yapıların yukarıda dile getirildiği ölçüde var olmasını esasen kabul edilemez bulmuştur. Eleştirdiği makalesinde (1956) duygusal değerlerden ve ideolojilerden bağımsız bir bilgi anlayışını vurgulamıştır. Mannheim'ın, kendi entelektüel konumunu bilgi sosyolojisi ve entelijansiya üzerinden sosyopolitik bir yere taşımaya çalışması olarak görmüştür. Ek olarak Elias entelijansiyanı, görelilik çukuruna düşmekten kurtulmak için uydurulmuş 'yaşam çizgileri' olarak nitelendirmektedir (Kilminster, 1987). Söz konusu yapının sınıf-tabaka çatışmalarından arınarak toplumsal gerçeklik ve kültür oluşturabilme söylemi, yapının üyelerinin –Mannheim da dâhil olmak üzere- herhangi bir siyasal duruş takınmaksızın toplum ve kültürel ağlar kapsamında ele alınmasını gerektirmektedir. Oysaki bilinen, 17. ve 18. yüzyıl burjuvazisinin kendi sınıfsal çıkarlarının 'doğal insani ve demokratik' deyişle sunulup ideolojikleştirilmesinin, aynı durumun liberalist bir yapı –entelijansiya- görünümüyle kendi

düşüncelerini ve sistemini dönemin sosyopolitik yapısına göre tayin etme ve ideolojikleştirme olasılığı oldukça yüksek gözükmektedir. Bununla birlikte, sosyopolitik baskıya maruz kalan bilimsel kuruluşların ve bilim insanlarının tarafsızlık ve ahlâki tutumları bu gerçeklik üzerinden tartışılmaktadır. Nitekim Elias için, bir kuram ya da varsayım, dogmatik inançlara, a priori kabullere ve var olan çalışmaların argümanlarına karşı bir ideoloji ve dünya görüşüne dayanıyorsa ‘bilim ve bilimsel bilgi’ nitelemelerini hak etmemiştir. Burada Mannheim’ın yorumsadığı bilgi sosyolojisi, var olan kavramların, bilgilerin ve düşüncelerin temel kaynağı toplumsal sınıfların ve tabakaların ekonomik ve rekabet özlü çıkarlarının sonuçlarına bağlanmıştır (Elias, 1987). Mannheim, daha önce dile getirildiği üzere karşılıklı çekişme ya da çatışma durumunu grupların birbirlerinin yazgılarını anlamaları olarak değerlendirirken, Elias aynı anlama durumunu çatışan grupların karşılıklı özdeşleşmesi olarak değerlendirmiştir (Kilminster, 1987).

Elias’ın düşüncesine (1987) göre bilim dışı sosyopolitik baskıların sosyolojiye ve genel bilim paradigmasına karışmasına olanak tanınırsa toplumdaki sosyal gerilimler artış gösterecektir. Örneğin doğa bilimlerindeki yöntemlerin geliştirilmesinde bilim insanlarının çeşitli grup ideolojilerini ve çıkarlarını özümsemesi bilimsel bilgi geçerliliği ve güvenilirliği sorununu pekiştirmiştir. Burada yine Mannheim’ın tarihsel ve psikososyal bilgi anlayışı yetersiz kalmıştır. Adı geçen entelijansiyanın ve uzman gruplarının bilişsel yetileri sorgulanmaya ve eleştirilmeye açık hâle gelmiştir (Elias, 1956). Keza, bilim insanlarının ve bilimsel çalışmaların gerçekliğe ilişkin bilimsel bilgi üretebilmesinde değerlerden ve bireysel duygulardan kopmaları ‘nesneye dair yeterli bilgi’ (object adequate knowledge) ve ‘gerçeklikle uygun’ (reality congruent) düşünce sistemleri geliştirebilmelerini sağlamaktadır. Elias’ın iddiasına (1982) göre görünen o ki, bilimsel kurumlar, farklı nitelikteki bilginin güçlü etkisini bilimsel bilginin tekelleşmesinden almaktadırlar. Bu durum Batılı ülkelerde, bilimsel bilginin hangi ölçüde bilimsel olduğu denetimiyle ‘kimliksiz’ ve ‘görünmeyen’ bir yapı tarafından kontrol edilmektedir. Sosyologlar da önceden oluşturulmuş bilimsel dayatmalara ve toplumsal ideolojilere bağlılıklarını fark etmekte geç kalmış gözükmektedirler (Elias & Martins & Whitley, 1982). İnsanlar bütün bilgilerini, kendiliğinden, üzerinde çok fazla düşünmeksizin, kendi amaçları ve kendileri için anlamları açısından , sorgusuzca kabul etmekten vazgeçmedikleri sürece bilimsel düşünce ne gelişebilir ne de bütün insanlığın ortak malı haline gelebilir (Elias, 2004, s. 51).

Norbert Elias’ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim’a yönelik eleştirileri özetlenecek olursa;

- Mannheim, bilgiyi ideolojilere ve bireysel değerlere hapsedmiştir.
- Mannheim’ın tarihsel ve psikososyal bilgi anlayışı yetersizdir.
- Mannheim’ın tarif ettiği ‘entelijansiya’ yapısı esasında görelilik çukuruna düşmekten kurtulmak için uydurulmuş ‘yaşam çizgileri’dir.
- Entelektüellerin herhangi bir ideolojik yapının kalıplarına bağlı şekilde varlığını kabul ettirmesi, var olan bilgi stoku ve bilgi birikimi sınırlılığına yol açmaktadır.
- Bilginin toplumsal grupların yönetiminde olması, siyasal görelilik çatışmasına yol açar ve bilgi bu çatışmadan üretilemez.
- Bilim dışı politik düşüncelerin sosyolojiye ve bilim paradigmasına müdahalesine izin verilirse toplumdaki sosyal gerilimlerin düzeyinde artış olacaktır.
- Mannheim, varlık/bilinç ikiliğine sıkışıp kalmıştır. Toplumsal varoluş ve toplumsal düşünce iki ayrı olgu değildir. Toplumsal varoluş duyulanım yaşayan insanlardan oluştuğu için toplumsal bilinçten ayrı olagelmemiştir.
- Rasyonalist ütopyaların paradoksu, bir tür toplumsal baskıya karşı koymak için bir başka toplumsal baskıyı ima etmeleridir.
- Bilgi sosyolojisi, bilgi türleri arasında ayırım yapmaksızın her türlü bilgiyi ele almalı ve çözümlenmelidir. Duyulanım yüklü yöntemler ve tavırlar bırakılmalıdır. (Kutay, 2022, s. 190)

Genel görünümde Elias’ın, bir dizi eleştiriyi gündeme getirmesi Mannheim’ın bilgi sosyolojisi açıklamasının son derece psikolojik ve siyasi yüklü olmasından

kaynaklanmaktadır. Bu eleştiriler dikkate alındığında, bilgi sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların Elias'ın endişeleri doğrultusunda değerlendirileceği aşikâr durmaktadır.

Sonuç

Elias, öncelikle felsefi bilgi teorilerinin betimlediği kapalı insan tasarımını insan aklının oluşum ve gelişim süreçlerine ters bularak eleştirmiştir. Bunun yerine açık insan tasarımını önermiş ve insanın toplumdan ayırık biçimde, hiç çocukluk dönemi yaşamadan doğrudan yetişkin aklına sahip olmuş bir varlık olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Elias'a (1939) göre insanın akli ve duygulanım durumu ilkel zamanlardan modern zamanlara kadar işleyen bir süreçte gelişmiştir. Ayrıca ilkel zamanlarda insanın yaşadığı doğa ve çevre koşulları aklın gelişiminden önce duygulanımı öncelemiş ve insanın doğaya ve çevreye uyum sağlama yetisini oldukça değer ve imge yüklü kılmıştır. Dolayısıyla insanın sözde bilgilenimi tamamıyla değer ve imgelerden ibaret olmuştur.

Elias, bilgi sosyolojisi çalışmalarını Mannheim'a yaptığı eleştiriler etrafında geliştirmiştir. Mannheim'ın bilgi tanımlaması, toplumsal yapıların (grup, sınıf, tabaka) çıkar öznlü rekabetleri ve ideolojik çatışmaları sonucunda oluşan sosyal gerçekliğin yansıması olan bir sentez şeklinde olmuştur. Bu tanımlaması kimi düşünürler tarafından Marksist geleneğin devamı sayılmıştır. Elias, hem klasik hem de çağdaş sosyolojiden farklı olarak Mannheim'ın bu tanımını baştan kabul edilemez bulmuştur. Nitekim Elias'ın Mannheim'a eleştirisi, doğrudan bilginin ideolojikleştirilmesi olmuştur. Bunun yanında Mannheim'ı varlık-bilinç ikiliğine takılı kalmış sığ düşüncenin etkisinde görmüştür. Bireysel var oluşun bilinci belirlemesi ve bireyin üyesi olduğu toplumsal yapıyı resmetmesi Elias için bilgi birikimini ve bilgi stokunu kısıtlayan durum kabul edilmiştir.

Elias'a göre bilgi edinimi ve üretimi, toplumun doğal tepkilere yoğun katılımıyla değer ve duygulanım yüklü olmamalı, bireyler ve toplum doğal tepkilerle arasına mesafe koyarak gözlem yapmalı ve objektif-tarafsız bilgi oluşabilmelidir. Bu noktada Mannheim'ın tarifini yaptığı entelijansiya yapısı Elias'ın değerlendirmesine göre herhangi bir toplumsal yapının baskısından bağımsız betimlenmemiştir. Entelijansiya ve benzeri bilimsel yapılar var olan siyasal rejimin ve toplumsal yapıların ara çatışmalarından etkilenmemeli ve hem toplumsal bilgi üretiminde hem de bilimsel bilgi üretiminde kendi duygularından ve kültürel değer yargılarından kopmalıdır.

Elias'ın Mannheim'a yönelik eleştirileri esasında Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklamasının sosyopolitik kalıplarla çevrilerek bilginin toplumsallığı incelemelerinin bu kalıpların dışına çıkmadan siyasal saikler ve ideolojiler etkisinde olagelmeye karşı bir çıkıştır. Öyle ki, bu eleştirilerin bilgi sosyolojisi alanı içinde son derece önemli bir yere sahip olması kaçınılmazdır. Mannheim'ın bilgi sosyolojisiyle özdeşleşmiş bir isim kabul edilmesi, başta bilgiye dair tanımlamasına ve sonrasında bilgi sosyolojisi çalışmalarına yönelik Elias'ın dile getirdiği eleştirileri de detaylıca ve karşılaştırmalı olarak ele alınması gereken unsurlar haline getirmiştir. Elias'ın bilgi sosyolojisine yöntem niteliğinde önerdiği durum; herhangi bir zamanda ortaya çıkmış bir grup ya da topluluk tarafından deklare edilen bir düşünce sistemine bakılarak aynı zaman içinde onu oluşturan üyelerin ve bireylerin grup ve topluluk durumlarıyla ilişkilendirildiğinde, fikirlerin, düşüncelerin ve bilginin bağı, içinden çıktığı grubun ya da topluluğun tarihsel durumunun ve yapısının bir işlevi olarak yansıdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Elias'ın tarifini yaptığı 'İnsan Bilimleri' tasarımı, bilgi sosyolojisi ve bilim sosyolojisi alanında yapılacak araştırmalara da öneri olarak sunulmaktadır. Bu çalışmadan hareketle denilebilir ki, bilginin oluşum süreci Elias'ın mantığı göz önüne alındığında herhangi bir ideolojik kabullerin ve dogmatik inançların kontrolünde değildir ve olmamalıdır. Ayrıca çağdaş toplumsal sorunların başında gelen 'bilgi kirliliği'nin, 'enformasyon eksikliği'nin ve 'dezenformasyon'un Elias'ın bilgi sosyolojisi için önerdiği 'düşüncenin geliştiği koşullara bakma' yöntemi kullanılarak çözümlenebileceği olanaklı durmaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (V. S. Ögüt, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefeye giriş*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Bilgi felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2009). *The positive philosophy of Auguste Comte, Volume 2*. New York: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (1983). *Pragmatism and sociology*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2018). *Sosyoloji ve felsefe*. (M. Elma, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *The British Journal of Sociology*. 7(3), 226-252.
- Elias, N., Martins, H. & Whitley, R. (1982). *Scientific establishments and hierarchies*. England: D. Reidel Publishing Company.
- Elias, N. (1987). Sociology of knowledge: New perspectives. *Journal of Theory, Culture & Society*. 4(2-3), 149-168.
- Elias, N. (1989). Teoría del símbolo. (J. M. Á. Flórez, Çev.) Spain: Epublibre Publicación.
- Elias, N. (1991). *The society of individual*. United Kingdom: Blackwell Publishers.
- Elias, N. (1993). *Time: An essay*. United Kingdom: Blackwell Publishers.
- Elias, N. (2004). *Uygurlik süreci, cilt 1*. (E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2020). *Sosyoloji nedir?*. (O. Değirmenci, Çev.). İstanbul: Olvido Kitap.
- Hartmann, N. (1998). *Ontolojinin ışığında bilgi*. (H. Tepe, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kilminster, R. & Wouters, C. (1987). From philosophy to sociology: Elias and the neo-Kantians. *Journal of Theory, Culture & Society*, 4(2-3), 81-120.
- Kilminster, R. (1987). Norbert Elias and Karl Mannheim: Closeness and distance. *Journal of Theory, Culture & Society*. 4(2-3), 81-114.
- Kilminster, R. & Mennell, S. (2003). *The blackwell companion to major contemporary social theorists / Norbert Elias*. (G. Ritzer (Ed.), USA: Blackwell Publishing.
- Kilminster, R. (2007). *Norbert Elias post-philosophical sociology*. New York: Routledge Publishing.
- Kilminster, R. (2013). *Norbert Elias and Karl Mannheim: Contrasting perspectives on the sociology of knowledge*. F. Dépelteau & T. S. Landini, (Ed.), *Norbert Elias and social theory*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.
- Korte, H. (2013). *Über Norbert Elias*. Deutschland: Springer VS Publishing.
- Kutay, M. İ. (2022). Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi: Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi eleştirisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: EPOS Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mannheim, K. (2018). *Bilgi sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mühürdaroğlu, A. (2019). Norbert Elias ve klasik bilgi sosyolojisi: Beklenti ve sınırlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(2), 493-516.
- Peters, F.E. (2004). *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü*. (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Platon (2014). *Theaetetus*. (J. McDowell, Çev.). United Kingdom: Oxford University Press.

- Scheler, M. (2013). *Problems of a sociology of knowledge*. (K. W. Stikkers, (Ed.)). New York: Routledge Publishing.
- Vera, H. (2013). *Norbert Elias and Émile Durkheim: Seeds of a historical sociology of knowledge*. F. Dépelteau & T. S. Landini. (Ed.), *Norbert Elias and social theory*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.
- Yıldırım, A. (2015). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yontar, E. (2000). Norbert Elias'ın İnsan Bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2000(1), 112-127.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Norbert Elias’ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim’a eleştirisi”

isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Makalenin yazım aşamasında ve sonuçlanmasında yardımları ve tavsiyeleri için tez danışmanım Seçil Özdemir Metlioğlu’na teşekkür ederim.

Federico Fellini Sineması'nın David Lynch Filmleri'ne metinlerarasılık bağlamında etkileri: *8½* ve *Wild at Heart* Filmlerine dair karşılaştırmalı bir analiz

Mustafa Özer Özkantar* & Ömer Yavuz Özaslan**

Öz

Sinema sanatı içerisinde yaratıcı ve kendine has bir anlatı geliştirebilen birçok yönetmen mevcuttur. Bu yönetmenler arasında gösterilen Federico Fellini, sinema sanatı içerisinde nev-i şahsına münhasır bir anlatı yapısına sahiptir. Bu durum sektör içerisinde varlık gösteren birçok yönetmene ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda bu yönetmenlerden biri de David Lynch'dir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Fellini'nin sinematik anlatı tarzının, David Lynch sineması üzerindeki etkilerini, metinlerarasılık kavramı çerçevesinde değerlendirmektir. Dolayısıyla çalışmanın örnekleme olarak seçilen *8½* (1963) ve *Wild at Heart* (1990) filmleri arasındaki benzerlikler metinlerarasılık bağlamında ve ismi geçen yönetmenlerin film dillerindeki ortak noktalar gözlemlenerek ele alınmaktadır. Bu filmler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiş ve kasti örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Film incelemelerinde Fellini sinematografisi içerisinde yer alan karakterler, kamera kullanımları, ses tasarımı, ışık kullanımları, kurgu ve mekân tasarımları ile bu oluşumların Lynch'in sinematografisine olan yansımaları ortaya konulmuş, iki ünlü auteur yönetmen arasındaki benzerlikler detaylandırılmış ve Lynch'in Federido Fellini'ye bazı noktalar özelinde öykündüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: FedericoFellini, David Lynch, *8½*, *Wild at Heart*, metinlerarasılık

The effects of Federico Fellini Cinema on David Lynch Films in the context of intertextuality: A comparative analysis of the films *8½* and *Wild at Heart*

Abstract

There are many directors who can develop a creative and unique narrative within the art of cinema. Federico Fellini, who is shown among these directors, has a unique narrative structure in the art of cinema. This situation has been a source of inspiration for many directors who have a presence in the sector. In this context, one of these directors is David Lynch. In this direction, the aim of this study is to evaluate the effects of Fellini's cinematic narrative style on David Lynch's cinema within the framework of the concept of intertextuality. Therefore, the similarities between the films *8½* (1963) and *Wild at Heart* (1990) chosen as the sample of the study are discussed in the context of intertextuality and by observing the common points in the film languages of the mentioned directors. These films have been analyzed with the descriptive analysis method, and the films were determined by the purposeful sampling method. In the movie reviews, the characters in Fellini's cinematography, camera uses, sound design, use of light, editing and space designs and the reflections of these formations on Lynch's cinematography have been revealed, the similarities between the two famous auteur directors have been detailed and it has been concluded that Lynch imitated Federido Fellini in certain points.

Keywords: Federico Fellini, David Lynch, *8½*, *Wild at Heart*, intertextuality

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,

E-posta: ozerozkantar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9364-5606

****Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

E-posta: o.ozaslan24@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0211-3960

Giriş

Sinema ilk icadından bu yana birçok yönetmenin farklı akımlar ile beslenerek yeni sanatsal denemeler yapmasına olanak tanıyan çok yönlü bir mecradır. Klasik anlatı, modern anlatı ya da postmodern anlatı her ne kadar biçimsel açıdan oldukça farklı yapılar oluşturmuş olsa da, bir şekilde bu anlatılar zamanla hibritleşmiş ve bu durum birçok yönetmenin birbirinden beslenmesine neden olmuştur. Sinematik açıdan birbirlerine öykünen yönetmenlerin ortaya çıkardığı bu geniş alan sinema sanatının çok daha geniş bir spektrumda değerlendirilmesine olanak sağlamış, iç içe geçen çoklu anlatılar film dilini çok daha katmanlı bir noktaya taşımıştır. Bu noktada İtalyan Sineması dendiğinde akla gelen en önemli yönetmenlerden biri olan ve auteur kategorisinde değerlendirilen ünlü yönetmen Federico Fellini, sinema anlatısının zenginleşmesinde belki de en önemli katkıyı yapan isimlerden biri olarak nitelendirilebilir. Dönemi için kimsenin cesaret edemediği sinematik anlatı biçimiyle çağdaşlarından sıyrılan Fellini birçok yönetmenin de sinema dilini şekillendirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yönetmenlerden biri de postmodern sinemanın ayrıksı Amerikan yönetmeni David Lynch'dir. Lynch birçok röportajında Fellini sinemasının kendisini sanatsal açıdan ciddi anlamda etkilediğini ifade eder. Bu doğrultuda David Lynch sinemasında Fellini etkisinin doğrudan ya da dolaylı olarak görülmesi normal olarak görülmelidir.

Yönetmenlerin sinema dili aracılığıyla birbirlerine öykünmeleri, onlara dair göndermelerde bulunmaları bir tür saygı duruşu olarak nitelendirilebilir. Bu durum sinema özelinde metinlerarasılık kavramı ve postmodern sinema özelinde oldukça fazla incelenen bir süreç olarak ifade edilebilir. Metinlerarasılık kavramının, çok eski kaynaklara dayandığı bilirse de, ilgili kavram postmodern anlatının gelişim göstermesiyle birlikte kendisine çok daha fazla alan bulmaktadır. Metinlerarasılık 1956 yılında Fransız yazar Julia Kristeva'nın ortaya atmasıyla birlikte daha detaylı bir şekilde üzerinde çalışılan bir terim olarak görülmektedir. Bu açıklama içerisinde, farklı iki metin arasındaki benzerlik, iletişim, koşutluk ve zıtlık, geçişkenlik ve aktarım gibi kavramlar metinlerarasılık olarak nitelendirilmektedir. Edebiyat içerisinde ise ilgili terim metin oluşturma veya okuma süreci olarak biçimlendirilmiş ve alt bir teori olarak ifade edilmiştir (Bulut, 2018, s. 2). Bu bağlamda metinlerarasılık, bir metin ile diğeri arasındaki bağlantılar dizilimini oluşturmaktadır. Bağların oluşmasında dolaylı veya doğrudan benzerlik kurulabilmektedir. Bu bağlar kinaye veya taklit ile de yansıtılabilirken, postmodern metinler içerisinde de kendisini parodi, pastiş veya kolaj yöntemleri ile göstermektedir. Bilinçli veya bilinçsiz olarak aktarılan tüm alıntılar, kaynağı fark etmeksizin metinlerarası bir gönderme olarak tanımlanabilmektedir (Demir, 2019, s. 87).

Metinlerarası ilişki, sonsuz bir süreç olmasıyla birlikte kendinden önce yapılan veya sonrasında ortaya çıkacak olan metinler arasında sürekli olarak yeniden yazma, eskiden yenisini oluşturma ve bu oluşum ile kurulan bağın algılanabilmesidir (Aktulum, Metinlerarasılık ve Evrim, 2018, s. 28). Görsel ve işitsel bir anlatı sunan sinema sanatı içerisinde, edebiyatın etkili bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanında mitler, masallar, resim ve müzik içerisinde kullanılan motifler, kodlar, semboller veya göndermeler birbirleri ile ilişkilendirilebilmesi adına örnek teşkil etmektedirler. Bu bağlamda ilişkilendirilen gönderme veya alıntılar bir amaç uğruna yapılabilmektedir. Eserin farklı bir kodla sunulması, daha anlamlı bir bütün oluşturma noktasında yeni bir bağlam oluşabilmesine de imkân tanımaktadır.

1950'lerle birlikte modernist düşünceye tepki olarak doğan postmodernist düşüncenin başlıca yöntemleri arasında yer alan metinlerarasılık, farklı metinlerin birbirleri arasındaki göndermelere vurgu yapmaktadır. Böylelikle yeni bir anlatım oluşturulmaktadır (Kalıpçı, 2016, s. 70). Postmodern düşüncenin varlığı, aydınlıkçı ve ilerici düşünceye karşı devrim niteliği taşımakla birlikte, dönemin toplumsal sorunlarına karşı duyarlılığı ile fütürist ve dadaizm düşünceleri çerçevesinde şekillenmektedir (Bayraktaroğlu & Uğur, 2011, s. 6).

Postmodernist düşünce pratiklerinin sinema sanatındaki varlığı 1980'li yıllara dayanmaktadır. Biçim ve estetiğe önem veren bu anlatı unsurları modern ve klasik sinema anlatısının kalıpları dışarısında yer almaktadır (Uğur, 2020, s. 91). Klasik sinema anlatısının kalıplarını ve tekniklerini kendine has bir şekilde yorumlayan postmodern düşünce içerisinde karakterler, kamera kullanımları, ses tasarımı, ışık kullanımları, kurgu ve mekân tasarımları ile farklılıklar görülmektedir. Tarihsel serüveninin içerisinde kameranın hareketlenmesi ve kaydedici materyalin de taşınabilir özelliklere sahip olmasıyla birlikte sinematografi kavramı doğmuş ve böylelikle sinemasal anlatımda farklılıklar yaşanmıştır (Seçmen, 2018, s. 511). Sinema sanatının kendisine has bazı kodları kullanması, onun kendi dilini oluşturmaktadır. Bu kodlar arasında sadece özgün nitelik taşıyan kurgu, çekim ölçekleri ve kamera hareketleridir. Sinemanın diğer sanatlar ile benzerlik taşıyan unsurları ise, aydınlatma tasarımı, sahne, dekor ve kostüm tasarımlarıdır. Böylelikle sinematografik imgeler yaratılmaktadır.

1. Araştırmanın yöntemi, amacı, sınırlılıkları ve kapsamı

İlgili çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılarak Federico Fellini yapımlarının, David Lynch filmlerine metinlerarasılık bağlamındaki etkileri *8½* ve *Wild at Heart* filmleri özelinde incelenecektir. Betimsel analiz çalışılmak istenen konu hakkında özet bir bilgi oluşturulmasına yaramaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2018, s. 24). Analiz edilecek nesne bazı temalar özelinde incelenmekte ve belirlenen temalar arasındaki bağlar açığa çıkartılarak yorumlanmaktadır. Seçilen araştırma nesneleri arasında neden sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırmaya tabi tutulabilmektedir (Karataş, 2015, s. 73). Böylece iddia edilen argümana dair mantıksal bir sonuca ulaşılabilmesi mümkün olabilmektedir.

Birçok açıdan farklı metinler ile kendisine tema belirleyen sinema sanatı içerisinde birçok auteur yönetmen bulunmaktadır. Bu yönetmenlerden biri olan Fellini, sinematografisi ile kendisine has bir sinema dili oluşturmuştur. Bu çalışmada sinematik açıdan sonraki kuşaklara ışık tutan Fellini'nin, David Lynch'in sineması üzerindeki etkilerinin sinematografik yansımalarına metinlerarasılık bağlamında karakterler, kamera kullanımları, ses tasarımı, ışık kullanımları, kurgu ve mekân tasarımı unsurları özelinde *8½* ve *Wild at Heart* filmlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle Federico Fellini'nin film dilinin Lynch filmlerine hangi açılardan eklenildiği ortaya konulacaktır. Tüm bu kavramların daha net anlaşılması adına ilgili filmlerin incelenmesi öncesinde postmodern sinema ve metinlerarasılık kavramlarına dair genel bir perspektif sunulacak, sinematografik anlatı araçlarına dair bilgi verilecek ve Federico Fellini ve David Lynch'in sinema anlatılarına dair bazı noktaların altı çizilecektir. Böylelikle Fellini ve Lynch arasındaki etkileşimin daha net ortaya konulacağı düşünülmektedir.

2. Postmodern sinema anlatısı

1950'li yıllarda modernizm sonrası olarak bilinen postmodernizm kavramı ortaya çıkmış ve ilgili kavram sanatta yaşanan ivmelenmeler ve dönüşümler ile birlikte sinemada da kendisine güçlü bir yer edinmiştir. Modern dönemden ayrışmasına karşı, tam anlamı ile bağlarını modernizimden koparmayan postmodernizm, dönemin sanat, felsefe, sosyokültürel, politik ve estetik hareketlerinin içerisinde bulunmasıyla farklılığını ortaya koymuştur. Postmodern sinema içerisinde estetiğin ve biçimin önemli yer tutması ve kendisini bu yönde ifade etmesi onun aynı zamanda, günün toplumsal hareketlerine ve düşünce pratiklerine karşı olan yatkınlığını da gözler önüne sermektedir. Bu düşünce çerçevesinde postmodern sinema için her şey konu niteliği taşıyabilmektedir. Bu durum onun neredeyse tüm toplumsal olguların içerisinde olmasına da olanak sağlamaktadır (Öztürk, 2020, s. 135). Postmodern sunuşlar Kolker'in (2008, s. 136 aktaran Bostan & Kirel, 2018, s. 11) düşüncesine göre çoğulcu bir anlayış sunmakta ve her ne olursa olsun aranılanın, arayana, aradığı şeyi sunan yapıtlar ortaya

konmasına zemin hazırlamaktadır. Postmodern sinema anlayışı içerisinde kendisine yer bulan pastiş, metafilm, parodiler, eklektik yapısı ve metinlerarasılık gibi unsurlar ile şekillenmektedir. Harvey'e (1997, s. 59) göre, modernizm belirlenmişlikle, paranoyayla, merkezleşmeyle ve hiyerarşi ile postmodern olan ise şizofreni, dağılma, anarşi ve belirsiz oluşu ile birbirlerinden şematik olarak ayrılmakta ve kendi içerisinde karakter oluşturmaktadır.

Sinema sektörü içerisinde de etkisini gösteren postmodernizm, içeriğin değil biçimin önemli olduğu vurgusuyla, klasik anlatı sinemasında gerçekçilik üzerinden bir kırılma yaratarak, görüntünün ön plana çıkmasını sağlamıştır. Böylelikle sinemada yaratılan zaman, şimdiki zaman içerisine sıkıştırılmıştır (Kineşçi, 2017, s. 131). Geçmiş ile bağını koparmayan postmodern filmler, pastişler oluşturmakta ve geçmiş ile şimdikiyi harmanlamaktadır. Bu durum geçmişi yeniden inşa ederek, şimdinin içerisine yerleştirmekte ve postmodern sanat içerisinde yeni bir yapılanmayı mümkün kılmaktadır. Postmodern anlatı içerisinde, kendisine yeni bir katman yaratan sinema filmleri, müzik kullanımı ile de biçime önem veren ve uyumsuzluğu kabullenilen bir tavır yaratmaktadır (İspir & Kaya, 2011). Neyin gösterildiğinin bir öneminin bulunmadığı sadece gösterene odaklanılan kurgusal düzlem ve öykü yapısı oluşturulmuş ve postmodern sinema anlatısının yapısı korunmuştur. Bu durum yüzeysel bir anlatı oluştururken, biçim ön plana çıkarmakta ve parçalı bir sunu hazırlayarak bütünsellik yapı bozuma uğratmaktadır (İspir & Kaya, 2012, s. 91).

Stabil ve yavaş bir düzen içerisinde kurgulanan modern sinema eserlerinin aksine postmodern sinema, herhangi bir öğüt sunmayan daha canlı ve karışık konular işlemektedir. Özgürlükçü tavrı sayesinde postmodern yönetmenler sadece filmin genel çerçevesini oluşturmakla sınırlı kalmayıp, birebir karakter oluşum sürecinde de esneklik sağlamaktadırlar. Yönetmenin, postmodern sinema anlatısı içerisinde oluşturduğu karakterler, klasik anlatı sineması içerisinde şekillenen kahraman kavramında da değişiklik yaşanmasına olanak sağlamaktadır. Bu süreçte bilinen kahramanların aksine, anti kahramanlar oluşturulmaktadır. Salman'a (2020, s. 2890) göre, Postmodern sinema anlatısında yaşanan bu karakter dönüşümü, izleyicisine yakın gelen ve özdeşleşme deneyimini mümkün kılmayan anti kahramanların oluşmasına sebep olmasının yanı sıra, gerçeğe yakın görünümde de oluştururlar. Anti kahramanlar, dolandırıcı, şiddete meyilli, beceriksiz ve başarısız kişiler olarak sunulmaktadırlar.

Modernist düşünce içerisinde mekân kullanımı toplumsal unsurlar üzerinden şekillenirken, postmodern düşünce de ise toplumla bağını tamamen koparmış, sadece tasarım ilkelerine sadık kalınarak estetik bir görünüm elde etmek amaçlanmaktadır (İspir & Kaya, 2011, s. 87). Bütünsel bir zaman ve mekân kullanımdan bahsedilemez. Postmodern anlatılarda, geçmiş ve geleceğin şimdiki zaman içerisinde yer alması ve eklektik yapı üzerinde inşa edilmesi zaman ve mekân bütünselliğinde belirsizlik yaratmaktadır. Yaratılan bu belirsizliğin temel sebebi ise eklektik bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

3. Metinlerarasılık ve sinema ilişkisi

Metinlerarasılık kavramı, postmodern dönem içerisinde gelişim gösteren ve okuma yöntemi olarak kabul gören bir kavramdır. Birden fazla sanat dalında kullanılan farklı metinler arasındaki bağı veya benzerliği bulma noktasında geliştirilmiş bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Toplum içerisinde sosyal bağlar ile aktarım sağlayan birçok sözlü veya yazılı kaynağın, sosyal öğrenme yöntemiyle veya sosyolojik, psikolojik davranış kalıplarının aktarımı ile metinlerarası bir ilişkisi kurulmaktadır (Bulut, 2018, s. 3). Metinlerarasılık; bir metnin farklı alıntılardan veya atıflardan oluştuğunu ve farklı metinleri, kendi içerisinde harmanlayarak erittiğini ileri süren yeni bir metin oluşturma olarak açıklanmaktadır (Kristeva, 1980, s. 33). Barthes, (2006, s. 120) dilin soyut dilbilimsel sisteminde ya da konuşmacıların bireysel ruhlarında değil, dilin somut iletişimde hayat kazandığını ve tarihsel olarak

geliştiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre, metinlerarasılık yoluyla aktarım sağlayan dil, geçişkenlik işlemleriyle metne girerek metne bir üretkenlik katar ve metni bir dil olgusu olarak kabullenip metinlerarasılığı onun bir ölçütü haline getirir. Genette, (1997, s. 2) ise Metinlerarasılık terimini; bir eser ile ondan önce ya da sonra gelen diğer eserler arasındaki ilişkinin okur tarafından algılanması olarak tanımlar. Metinlerarasılık terimi içerisinde yenilenme ve süreklilik ile bir "öz-metinlerarasılık" veya bir "öz-yeniden-yazma" biçimi gerçekleşir. Yazarın yeniden-yazdığı yapıtta, eski yapıta göndermeler ve öykünmeler sıklıkla yapılır. Bu durumla oluşturulan metinler içerisinde bütünlük, çizgisellik ve geçişkenlik sağlanmış olur ve öz- yeniden- yazma durumu görünürlük kazanır (Aktulum, 1999, s. 136-137). Metinlerarası ilişki sadece kendisinden önce var olan metin ile bağ kurmamaktadır. Yazılan eserin kaynakları önceki metinle sınırlandırılmadığı gibi, kendinden sonra oluşacak metin ile de bağlantılı göstermektedir (Barthes, 1993, s. 126). Metni temellendiren ana nokta diğer metinler, kodlar ve göstergeler ile arasında kurduğu bağıdır; metni oluşturan ana şey metinlerarası ilişkidir (Barthes, 1993, s. 142). Böylelikle türetilen anlam içerisinde önceki metne atıf yaparak yeni bir anlamın doğması ve kaynakça oluşturmak amaçlanmıştır. Yani yeni, özgün ve zengin bir anlam yaratılarak metinlerarası bir bağ kurulmuş olur. Metinlerarasılık kavramı sadece yazılı kaynak veya sanat eserlerinde karşılaşılan bir durum olmadığı gibi, görsel veya işitsel kaynaklar içerisinde de alıntılarının veya benzerliklerin göstergelerarasılık kavramıyla açıklandığı bir alt türü içerisinde barındırmaktadır (Gezer, 2021, s. 148). Bu durum müzik ve yazılı kaynakların, resim ve işitsel kaynakların birbirleriyle arasındaki benzerlikler ile örneklendirilebilmektedir.

Metinlerarasılık, yapıtlar arasında kurduğu bağ ile yapılan göndermelerin ve alıntılarının sanat yapıtları içerisinde kurulan tutarsız yapıyı yıkmasını mümkün kılmakta, böylece süreklilik arz eden bir oluşum içerisinde benzerlikler oluşturmaktadır (Kristeva, 1984 , s. 59). Böylelikle metinler arası bir bağ oluşmaktadır. Bu bağlamda metnin özgünlüğü, yapılan alıntılarının yeniden harmanlanarak metinlerarası bir bağ kurmasının yanında, yazarı tarafından özgün nitelikler yüklenerek aktarılmasıyla sağlanır. Metinlerarası yaklaşım sergileyen yazarların önemseydiği şey, üretilen nesnenin kaliteli olması yönündedir. Böylelikle yazar metni oluştururken farklı kaynaklardan yararlanmaktadır. Metnin işlevlik kazanması adına yapılan metinlerarası göndermeler yazarı kimi çıkmazlardan uzaklaştırmaktadır (Bulut, 2018, s. 10).

Postmodern anlatıyı diğer anlatı türlerinden ayıran en belirgin özellik metinlerarasılıktır. Geleneksel anlatı kalıplarının oluşumunda diğer kaynaklardan yapılan alıntılar bulunamazken, diğer kaynaklardan yapılan alıntılar postmodern anlatının temel taşlarından (Gezer, 2021, s. 145). Postmodern dönem içerisinde, yönetmenin kendi sinemasal atmosferini oluşturması yönündeki çabaları ve bu yöndeki fikri düşüncelerini yansıtması dışında, kendi kalıplarının dışına çıkarak farklı türlerle beslenebilmesi beklenmektedir. Sinemanın farklı sanat yapıtlarından esinlenerek ortaya koyduğu birçok eser bulunmasının yanında, sanat yapıtlarının çoğu onun besin kaynağıdır. Farklı sanat yapıtları ile sinema filmleri arasında yapılan alıntılar göstergelerarası olarak adlandırılmaktadır.

Bu durum iki sinema filmi arasında yapıldığı takdirde ise filmlerarasılık olarak da adlandırılabilir (Uğur & Altay, 2018, s. 100). Sinema filmleri içerisinde, postmodern anlatı yapısına sahip olan filmlerde, öteki ile arasındaki etkileşim ve disiplinler arası bağlar aracılığıyla birçok farklı anlam üretilmektedir. İzleyicisini de bu atmosferin içerisine dâhil eden filmler, farklı disiplinlerin göstergelerini harmanlayarak, yeni anlamlar üretmekte ve izleyicisini klasik sinema anlatısının dışına taşıyarak, beklenmedik bir sinema dili oluşturmaktadırlar. Metinlerarasılık sayesinde beslenen bir eser kendinden sonraki eser için ilham kaynağı olmuştur. Bu durumun algılanabilmesinde izleyicinin payı büyüktür. İzleyicisinin belirli bir donanımda olması beklenmekte ve kurulan metinlerarası bağların algılanarak yeni anlamların fark edilmesi beklenmektedir (Sinan, 2020, s. 33). Postmodern

sinema anlatısında yaratılan anlatı kalıpları, metinlerarası düzlemde bağlantılı bir etkileşim içerisinde yer almaktadır. Kısaca daha önce de ifade edildiği üzere postmodern düşünce pratikleri içerisinde gelişim gösteren metinlerarasılık kavramı, sinema sektörü içerisinde de varlık göstermektedir (Algül, 2016, s. 2).

4. Sinematografik anlatı araçları

Sinemada film yapım süreçlerinin tarihsel serüvenine bakıldığında, teknolojik birçok gelişme sayesinde filmsel dilin kendisini geliştirdiği ve birçok açıdan sanatsal bir yaratım süreci oluşturduğu gözlemlenebilmektedir. Görsel tasarım unsurlarının, sinematografik seçimler ile başarılı bir şekilde aktarılması konusunda, kamera hareketleri, mekân kullanımı, karakter oluşturma süreci, aydınlatma estetiği, kurgu ve müzik kullanımı ile sunan filmler ortaya çıkmıştır. Sinematografik görüntülerin oluşmasında yaratılan atmosfer, dış bir gerçeklik oluşturmada ve simülatif bir yeniden yaratım süreci içerisinde gerçeklik yeniden inşa edilmektedir (Seçmen, 2018, s. 507). Sinematografik imgelemlerin kullanılmasında mekân, karakter, aydınlatma, kurgu, kamera hareketleri ve müzik gibi sinemada biçimsel unsurların bilinçli bir şekilde kullanılıyor olması, film sahibinin de sinematografisini oluşturmaktadır (Mencütekin, 2010, s. 260). Sinemasal imgelerin kullanılmasının temel sebepleri gerçeklik algısının artırılması veya izleyici ile film arasında özdeşleşme mekanizmasının kurulmasının arzu edilmesinden kaynaklanmaktadır.

4. Kamera

Sinema, 1985' yılından günümüze kadar olan süreç içerisinde birçok teknolojik gelişmenin sıkı takipçisi olmuş ve bu gelişmeleri aktif bir şekilde kullanmıştır. Hareketli görüntülerin filme alınmasında, kamera açıları ve çekim ölçeklerin kullanılması, yönetmene kendi dilini oluşturması noktasında farklı yöntem ve teknikler sunmaktadır. Bu bağlamda kameranın çekim açılarının belirlenmesinde izleyicinin bakış noktası temel alınmakta ve izleyicide harekete geçirilmek istenen duyguya yönelik teknikler kullanılmaktadır. Sinematografik görüntülerin oluşmasında ve yaratılmak istenen duygunun oluşması noktasında farklı çekim ölçeklerinin kullanılması yaratılan atmosferi destekler niteliktedir (Baloğlu, 2018, s. 182). Çekilen görüntülerin anlamlı bir bütün oluşturmasıyla birlikte filmler meydana gelir. Çekim esnasında sergilenen oyunculuk, dekor tasarımı ve hareketlerin kayda alınması için yönetmen veya görüntü yönetmenin tercihleri doğrultusunda yerleştirilen kamera, film anlatımının güçlenmesi noktasında en uygun noktaya yerleştirilmelidir. Böylelikle kameranın konumu verilmek istenen duyguya göre yer değiştirebilmektedir (Tuğan, 2017, s. 224). Teknolojik gelişmeler ışığında kameranın hareketlenmesi, kayda alınan görüntüleri resim ve görsel sanatların tümünden ayırılmasını sağlamıştır. Kameranın hareketli bir şekilde kullanılmasını, sadece çerçeveler arası geçiş anlamı taşımadığı gibi hareketin kendisi, çekilen görüntünün hızını, duygusunu, sahnenin havasını ve tarzını da konu bütünlüğünden ayrı olarak ek bir anlam katmanı oluşmasını da sağlamaktadır (Baloğlu, 2018, s. 185). Birçok etki yaratabilen kamera açıları, mekânın tanıtılmasında, karakterler arasındaki üstünlüklerin verilmesinde ve psikolojik durumları hakkında da bilgi vermektedir.

5. Mekân

Sinematografin icat edilmesiyle, çekilen görüntüler içerisinde mevcut yer üzerinde değişikliğe gidilmeden, belge niteliği taşıyan görüntüler çekilmiştir. Filmlerde dramatik unsurların kullanılmaya başlamasıyla birlikte, filmin dramaturjisine uygun tasarımlar yapılmakta ve film mekânı kavramı ortaya çıkmaktadır. Zaman içerisinde mekân tercihleri ve tasarımı, karakter kadar önemli bir unsur haline gelmiştir (Özden, 2019, s. 7). Tasarlanan mekânlar film içerisinde anlatının başat unsuru olarak nitelendirilmektedir. Sinema filmleri içerisinde

sıradan ve basit bir unsur gibi algılanan mekânlar ve mekân içerisindeki tasarımlar politik bir görüntü sunulabilmesi noktasında da gelişim göstermiştir. Fiziki mekânların sinemasal bir unsur olarak kullanılmasında kurgusal etmenlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda sinemanın teknik olanaklarından yararlanılarak gerçek mekânlar sinemasal mekân olarak yeniden tasarlanır. Böylelikle sinema, kendi mekânsal formlarını oluşturmada ve hikâyesini bu form üzerine inşa etmektedir (Çağıl & Kiliç, 2021, s. 64). Oluşturulan sinemasal mekânlar sadece gerçekliğin oluşması noktasında işlev görmemekte ve psikolojik bir unsur olarak kullanılmalarının yanında ütöpik veya distöpik bir unsur olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca statü belirleme noktasında da mekan tercihlerinin önemi vurgulanmalıdır. Çünkü mekânlar aracılığıyla sınıflararası farklılıklar ortaya konabilmekte, kadınlık ve erkeklik halleri kamusal alan-özel alan karşıtlığı ile daha somut bir şekilde izleyici ile buluşturulabilmektedir.

6. Kurgu

Sinemanın orijinalliği onun ontolojisinde yani art arda gelen fotoğrafların hareket etmesi ile kurulmaktadır. Kısacası bir filmi kayda almak onun filme alınan şeylere derin ve katmanlı bir şekilde bedenselleştirilmesi olarak adlandırılabilir. Fotoğraflardan bu yönüyle ayrılan filmler, fotoğrafik görüntüleri kendi içerisinde dinamize ederek canlandırır (Mencütekin, 2010, s. 262). Bir filmin oluşmasında kurgu büyük öneme sahiptir ve iki aşama içerisinde gerçekleşir. Bunlardan biri kaba kurgu, diğeri ise ince kurgu olarak adlandırılır. Kaba kurgu, filmin dramatik etkisini oluşturmada ve senaryoya sadık kalarak kronolojik bir sıra içerisinde kayda alınan görüntüleri birleştirerek anlamlı bir bütün yaratmaktadır. Bu durum görsel ve işitsel bir bütünlük sağlamaktadır. İnce kurgu aşamasında ise filmin temposu ve teması belirlenerek gerekli görülen ince ayrıntılar düzenlenmektedir (Olguntürk, 2011, s. 229).

Sinema tarihi içerisinde kurgu ve montaj konusunda kendisinde sıklıkla bahsettiren “Potemkin Zırhlısı” filmi ile Eisenstein, kurguyu bir anlatı unsuru olarak görmüş ve anlatımı destekleyici noktalarda coşturucu ve uyarıcı bir araç olarak kullanmıştır (Eisenstein, 1975, s. 101). Böylelikle kurgu yeni bir boyut kazanarak filmlerin yaratım sürecinde yardımcı bir etken olarak kullanılmıştır. Yönetmen ve görüntü yönetmeninin inisiyatifi ile değişiklik gösteren kamera açıları ve biçimlerinin bir uyum içerisinde sıralayan ve yeni bir boyut katan, sahnelerin canlanmasını sağlayan şey kurgudur. Kurgunun diğeri bir işlevi ise izleyicisinin duygu ve düşüncelerini harekete geçirmesidir. Böylelikle yönetmen amacına ulaşarak izleyicisine sunduğu mesajların algılanması noktasında kurguya göstermiş olduğu önemin karşılığını almaktadır (Bayrak, 2014, s. 109). Bu nedenle yönetmenin başarısı kurgucunun başarısıyla özdeşleşmektedir. Sinematografik araçların en önemlilerinden biri olan kurgu, yönetmenlerin sinema dillerine de belirgin bir şekilde eklenmekte, yönetmenler arası etkileşimi de arttırmaktadır.

7. Karakter

Sinema filmlerinde temanın aktarımı konusunda karakterler büyük öneme sahiptir. Bu nedenle karakterler filmin anlatmak istediği mesajı izleyiciye aktaran önemli bir unsur olarak görülmektedir. Sinema sektörü içerisinde karakter kavramı, yapım ve seyirci ilişkisiyle birlikte oluşmuş bir kavramdır. Sinemada karakter kavramı oyuncuların başarısıyla ve kendini geliştirmesiyle bağdaştırılmaktadır (Bayrak, 2014, s. 106). Karakterlerin film içerisinde sunuldukları ilk adım, onların diğeri karakterlerden ayıran özelliklerinden bahsedilmesidir. Bu durum kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilmelidir. Başkarakterler ve diğeri karakterler arasındaki ayrımlar izleyiciye sunularak karakterlere vurgu yapılır. Anlatıda bir denge oluşturabilmek için başkarakterlere karşı duran yardımcı karakterler sunulur. Bir amaç uğrunda ilerleyebilmesi adına, karakterlerin fiziksel özelliklerine ve psikolojik durumlarına yönelik öyküyü harekete geçirecek bir hedef yüklenir. Karşıt karakterler sayesinde başkarakterle

yüklenen özellikler daha belirgin bir hal almaktadır. Bu nedenle başkarakterin özellikleri filmin öykü eğrisinin güçlenmesi noktasında önem taşımaktadır.

8. Aydınlatma

Sinema filmlerinin varlığından söz edilebilmesinin en temel nedeni ışıktır. Bu durumun temel nedeni ise görüntünün oluşabilmesi noktasında ışığın varlığına ihtiyaç duyulmasıdır. Bir film içerisinde, mekânın, nesnelerin, oyuncuların veya figürlerin belirli bir netlik içerisinde gösterilebilmesi için belli bir yoğunlukta ışık kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Aydınlatma teknik bir unsur olmasının yanında estetik bir amaç içerisinde de kullanılmaktadır. Sinema tarihinin ilk gününden bu güne kadar olan serüven içerisinde aydınlatma, dramatik ve psikolojik bir unsur olarak kullanılmaya devam eden bir unsurdur. Aydınlatma, estetik bir öğe olarak kullanılmasının ve belirli bir netlik sağlamanın yanında objelerin boyutları, ne oldukları ve neye benzedikleri ve kadraj içerisindeki diğer objelerle olan ilişkisinin algılanmasına da yardımcı olmaktadır. Aydınlatmanın diğer bir işlevi ise filmsel zaman hakkında bilgi vermesidir (Bayram, 2011, s. 126).

Aydınlatma filme belirli bir derinlik katmakta ve yakaladığı kontrastlar ile gizemli bir atmosfer oluşturmaktadır. Işıklandırma için tercih edilen ışık kaynağı sert veya dolgu ışık olabilmektedir (Özen, 2021, s. 89). Aydınlatma ile anlatılmak istenen birçok etki, onun doğru kullanılması ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda kullanılmak istenen aydınlatma türünün nasıl bir sonuç oluşturacağını bilmesi gerekmektedir. Birçok filmde tercih edilen ve sinema içerisinde önemli bir yeri olan “Chiaroscuro” aydınlatma tekniği ışık gölge karşıtlığını oluşturmaktadır. Bu aydınlatma yöntemi ile mekân içerisinde derinlik sağlanırken üç boyut etkisinden yararlanılmaktadır (Bayram, 2011, s. 127). Aydınlatma özellikleri sinema filmleri içerisinde türlerin ortaya çıkması ile kimi türler içerisinde farklı özellikler taşımakta ve türlerin ikonografik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Yönetmenlerin ışık ve aydınlatma kullanımları belirli bir süre sonrasında tekrar eden bir yapı kazanmakta, hatta ilgili yönetmenin auteur olarak kabul görmesinde aydınlatma kullanımını belirgin bir etmen olarak görülmektedir.

9. Müzik

Film müziğinin kullanım amaçları arasında psikolojik etkilerin bulunmasının yanında teknik anlamda da birçok sebep bulunmaktadır. Bunlar; diegetik ve non-diegetik sesler, sessizliğin dramatik etkisi, kontrpuantual yapılanma, ses perspektifi, sesin şiddet düzeyi ve ses köprüsü olarak adlandırılmaktadır. Sinema 1927 yılında yaşanan gelişmeler ışığında filmlerde ses kullanmaya başlamış ve böylelikle seyircinin algısında yönlendirmeler yapılabilmesi sağlanmıştır. Sinema filmleri içerisinde ses, müzik ve efektlerin kullanılması atmosferi güçlendirmiş, gerçekliği arttırmış ve estetik anlamda anlatımı güçlendirmiştir. Sadece görüntüler ile anlatılamayacak birçok mesaj, ses elemanları aracılığıyla izleyiciye sunulmuştur (Demir, 2019, s. 91).

Filmlerde müzik kullanımının önemi ise onun üç ayrı görevi üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar: fon müziği olarak kullanılması, destekleyici olarak işlev görmesi ve leit-motiv şeklinde kullanımlardır. Müzik temel anlamda sahenin atmosferini güçlendirmekte, sahnelere son vermekte, iki farklı sahne arasındaki geçişi sağlamakta, gerilimi yükseltmekte veya düşürmektedir. Bütün bunların yanında film ritmini izleyicisine aktarmakta ve çağrışımsal bir bütünlük sağlayabilmektedir. Federico Fellini ve David Lynch gibi yönetmenler filmlerinde müzik kullanımına oldukça önem veren isimler olarak müziğin anlamı esnetme, film dilini dönüştürme, beklenenin dışında anlamlar inşa etme potansiyelini kullanmışlar, sinematografik açıdan film müziğinin bambaşka bir endüstri olarak film evrenine kenetlenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

10. Federico Fellini Sinemasına genel bir bakış

Federico Fellini, sadece İtalyan sineması adına değil, dünya sineması adına da önem taşıyan, *Tatlı Hayat*(1960), *Sekiz Buçuk*(1963) ve *Amarcord*(1973) gibi filmlere imza atmış ve adından sıklıkla söz ettirmiştir. Fellini, 20.01.1920 yılında İtalya'nın Rimini şehrinde dünyaya gelmiştir. İtalyan yeni gerçekçilik akımından söz edilen 1950'li yıllarda gerçeküstü sinema anlayışı ile hayallerle dolu bir sinema anlayışını benimsemiştir. İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının kısmen dışında yer alan Fellini sineması, otobiyografik öğeler taşıdığı gerekçesiyle yeni gerçekçilik akımıyla çok fazla ilişkilendirilmemektedir (Gülçur, 2020, s. 730). Bunun yanında Fellini'nin sineması gerçeküstü öğeler taşımasına rağmen, gerçeküstücü bir sinema anlayışının tam merkezinde konumlandırılmaz ve kişisel bir sinema olarak film tarihinde özel bir yer edinir.

Filmlerinin otobiyografik izler taşımasına karşın, hiçbir filmi net bir otobiyografik film özelliğini de barındırmamaktadır. Fellini'nin filmleri, onun kişisel takıntılarını içermekte ve bu durum filmlerine hayal âlemi olarak yansımaktadır (Uysal, 2008, s. 13). Fellini sineması içerisinde kendisini tekrarlayan bazı resim öğeleri bulunmaktadır. Bunlar, aynı filmin içerisinde veya farklı filmler arasında geçişkenlik göstermektedir. Fellini, filmlerinin çoğunda soytarılar, palyaçolar, kadınlar, sanat eserleri, müzisyenler, ıssız Roma sokakları, sirkler, dans eden kadınlar ve erkekler kadraj içerisinde tekrar eden öğeler arasında gösterilmektedir (Uysal, 2008, s. 64).

Fellini'nin kadınlara karşı göstermiş olduğu özel ilgi filmlerin temasına da yansımış ve birçok filmde kadın başroller veya kadın hikâyeleri yer almıştır. Filmlerindeki bu eğilim seksist bir bakış ve eril tahakküm izleri taşımaktadır. Fellini'nin kadınları, stereotipler oluşturmaktadır (Uysal, 2008, s. 27). Fellini, filmlerinin çoğunu Cinecitta'da çekmiş ve gerçek mekânlar kullanmıştır. Fellini'nin *İl Casanova* filmi için tasarlattığı Venedik ve Londra benzeri sokaklar dışında filmlerinin çoğu Roma sokaklarında, caddelerde, çeşme ve sanat eserlerinin önünde geçmektedir (Tanç, 2015, s. 23).

Fellini'nin tam anlamıyla otobiyografik izler taşıdığı filmi ise $8\frac{1}{2}$ 'dur. Fellini'nin 1993 yılında Anna Muzzarelli'ye verdiği röportajda, filmin öyküsünden bahsetmiş ve karakterleri ve filmin öyküsünü düşünerek geçirdiği uzun zaman içerisinde yaşadığı buhranlardan, üretim sürecinin sıkıntılı olasılıklarından dert yanmıştır. Öyle ki set ve oyuncular dâhil her şey hazırken film çekim süreci günler sürmüş ve Fellini neredeyse filmi çekmekten vazgeçmek üzereyken son anda ilgili yapıyı çekmeye karar vermiştir. Federico Fellini röportajında insanları yüz üstü bırakmak istemediğinden yaşadığı bu sancılı yaratım sürecini filme almaya karar verdiğini söyler (Muzzarelli, 2017, s. 174).

Fellini'nin mükemmel bir öykücü olduğu ve bu öykülerindeki ince ayrıntılara verdiği önem, gerçeküstü öğelerin ve anılarını filmle harmanlaması onun kendine has üslubunu yaratmasında etkili olmuştur. Bu sayede Fellini sadece İtalya coğrafyası özelinde değil tüm dünyada bilinen, öykünülen ve tarzı örnek alınan bir yönetmene dönüşmüştür. Önemli birçok yönetmenin de en sevdiği isimlerden biri haline gelmiştir. Bu isimlerden biri de Amerikan sinemasının ayrıksı yönetmeni David Lynch'dir. Beyin yakan filmleri, esrarengiz imajları, kristal imgeleri, ürkütücü üslubu ve anlaşılmaktan çok deneyimleme üzerine kurulu yapımları ile bilinen Lynch, sinematik anlatım sürecinde belirgin ölçüde Fellini filmlerinden etkilenmiş ve kendi yapımlarında da Federico Fellini'nin yapımlarına göndermelerde bulunmuştur.

11. David Lynch Sinemasına dair

David Lynch, 1946 yılında ABD'de doğmuş ve Avrupa'nın birçok yerinde sanat okullarına giderek eğitim almıştır. Sinema denemeleri öncesinde grafik tasarımı eğitimi alan Lynch aynı zamanda müziğe de ilgi duyan bir sanatçı kimliğine sahiptir. American Film Enstitüsü'nde sinema eğitimini tamamlayan Lynch'in ilk uzun metrajlı filmi ise *Silgikafa*'dır (1977). Lynch filmlerinin temel sorunsalı ise kesişen yolların kurmaca bir yapı içerisinde sunulması ile

fantastik bir seyir sunuyor olmasıdır. Anlatısında oluşturmuş olduğu çelişkiler ile gerçek ve yarısamalar arasındaki hiyerarşik ayırım, gerçeklik üzerindeki hakikatlerin boşa çıkartılacağı izlenimi yaratmaktadır (Favaro, 2019, s. 17). “Lynch filmlerindeki kendine ve çevresine yabancılaşmış, düşle gerçek arasında kaybolmuş ya da düşlere kaçmış insanlar, Lynch’in en çok beğendiğini ve etkilendiğini söylediği ressam 6. Edward Hopper ve 7. Francis Bacon ’un resimlerindeki insanlara benzemektedirler” (Güngör, 2016, s. 16). Lynch’in oluşturmuş olduğu film atmosferi içerisindeki fantezi ve rüya olgularının, gerçekliği, dünyalar üstü dışsal bir göz veya tanrısal bir bakış ile algılanıp, görünür kılacak bir yapının bulunmadığı düşünülmektedir. Bu bağlamda çözüle bilecek bir yapının bulunmamasına karşın, ipucu toplayan bir dedektif edasıyla izleyicine tüyolar vermekten de geri durmaz . Kurmuş olduğu gerçeklik içerisinde mekân ve zaman tasarımları sıradan ve pastiş imgelere ve izleklere dayandırılmaktadır. Sinemayı kendince yorumlayan Lynch için sinema; bir anlatı aracı değil, aksine resimdir. Sinema sektörünün gücünü; izler kitlenin duygularının, bilinçaltının ve içgüdülerini uyandırmak olduğunu savunmakta ve izleyiciler üzerinde unutamayacakları bir etki yaratması gerektiğini savunmaktadır (Güngör, 2016, s. 16).

David Lynch sinemasında temel unsur suçtur. Bu bağlamda Lynch filmlerinde suç unsuru çarpık bir öge olarak sunulmakta ve suçluların kâbusları arasında şekillenmektedir. Bu filmlerde masum olarak gösterilen karakterler bile tam anlamıyla masum sayılmazlar . Lynch sinemasında suç temasının bu denli yoğun işlenmesinin sebebi ise geçek dünyada yaşadığı semtlerdeki gözlemlerinden kaynaklanmaktadır. Lynch’in Philadelphia’da getto bir semtte gözlemlediği, ırklar arasındaki gerginlik, şiddet ve korku unsurları onun filmlerinde neden suç temasına ağırlık verdiğini açıklamaktadır.

David Lynch sineması, alışılmışın dışında bir izleme deneyimi sunmaktadır. Anlamsızlık, düşsel karmaşa, paranoya, endişe ve belirsizlik yönetmenin hemen her filmine sızmıştır. Ressam, grafiker ve müzisyen kimliğini, yönetmen kimliğiyle birleştiren David Lynch adeta çoklu ve hibrit bir sanatı kendisiyle bağdaştırmıştır. Bu durum filmlerin anlaşılmasını çok daha zor bir hale getirmektedir. Yönetmen yapımlarının anlaşılmasını değil herkeste farklı deneyimler yaratmasını arzulamaktadır. Böylece kaos, bilinmezlik ve anlam arayışı gibi kavramlar filmlerine daha fazla derinlik katmakta ve David Lynch filmleri tartışmalı alt metinler haline dönüşmektedir. Böylelikle diğer yönetmenlere ya da sinema ile ilgilenen kişilere dolaylı ya da doğrudan ilham kaynağı olabilmektedir (Rodley, 2005, s. 374).

12. 8½ ve *Wild at Heart* (Vahşi Duygular) Filmlerinin metinlerarasılık bağlamında sinematografik analizi

Yönetmenliğini Federico Fellini’nin yaptığı, 8½ (1963) filminin senaryosunu Federico Fellini, Tullio Pinelli, Brunello Rondi, Ennio Flaiano ve Richard Wagner yazmıştır. Yapımcılığını Angello Rizzoli’nin üstlendiği filmin başrollerinde Marcello Mastroianni, Claudia Cardinale, Sandra Milo, Anouk Aimee, Rosella Falk ve Barbara Steele yer almaktadır. Marcello Mastroianni’nin oynadığı Guido karakterinin çerçevesinden sunulan senaryo, yan olaylar ve karakterler ile birlikte gelişim göstermektedir.

David Lynch’in yönetmen koltuğunda oturduğu *Wild at Heart* (1990) filminin senaryosunu da David Lynch yazmıştır. 1990 yapımı film, 2 saat 4 dakikadır. Yapımcılığını David Lynch, Monty Montgomery, Steve Golin ve Sigurjon Sighvatsson’un üstlendiği filmin başrollerinde Nicolas Cage, Laura Dern, Willem Daofe ve Diane Ladd yer almaktadır. Nicolas Cage’in oynadığı Sailor karakteri ve Lula karakterine hayat veren Laura Dern’in etrafında gelişen olaylar ve onların sıra dışı ve heyecan verici aşkları bir yol hikayesi üzerinden izleyici ile buluşmaktadır.

Federico Fellini’nin 8½ filmi ve David Lynch’in *Wild at Heart* filmleri arasında oluşturulan bağ, her iki yönetmeninde filmlerinde kullandıkları ana tema üzerinden anlaşılmalıdır. Fellini 8½ filminde kendi hayatından izler taşıyan birçok mekân ve karakteri

film içerisine yerleştirmektedir. Kilise, sanat, yaşlılık, çocukluk, cinsel deneyimler, sirk figürleri, sihirbazlık gibi temalar Fellini'nin geçmişine dair izler taşımaktadır. David Lynch'in *Wild at Heart* filminde ise Lynch, kendi gözlemlerine yer verdiği bir suç teması üzerine filmini kurgulamıştır. Cinayetler, banka soygunları, adam kaçırma, mafya babaları gibi birçok unsurun bu denli ağır bir şekilde kullanılması Lynch'in büyüdüğü ortam ile bütünlük sağlamaktadır. Ayrıca Lynch'in yol hikâyelerini kendine konu edinmesi de yönetmenin babasının işinden dolayı sürekli yer değiştirmek zorunda kalmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında da Lynch tıpkı Fellini gibi otobiyografik bağlamları filmlerine dolaylı da olsa eklemiştir.

Bu bağlamda her iki yönetimde kendi hayatlarında deneyimledikleri tecrübeler ile kendi sinematografik dünyalarını oluşturmakta ve yarattıkları sinemasal atmosfer hayatlarına bir anlamda ışık tutmaktadır. Nasıl ki Fellini filmleri için deniz, sirk ve kilise devamlılık arz eden bir unsur ise bu durum Lynch sineması için de geçerlidir. Suç olgusu ve yol örüntüleri tekrar eden bir tema olarak filmlerine yansımaktadır. Bu bağlamda her iki yönetimde oluşturdukları sinemasal atmosferin içerisinde kendi deneyimlerini aktarmakta ve çok katmanlı anlatı tarzlarını kendi içsel dünyaları ile birleştirmektedirler.

Fellini'nin $8\frac{1}{2}$ filmi içerisinde kullanılan en belirgin temalardan biri ise yönetmen Guido'nun köşeye sıkışmışlığıdır. Film çekme hazırlığında olan yönetmen Guido, neredeyse tüm hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen hala kafasında netleştiremediği senaryosu yüzünden karmaşık bir ruh haline bürünmüştür. Guido, filmin birçok sahnesinde oyuncular tarafından çekeceği filmde alacakları roller için rahatsız edilmektedir. Bu durum Guido'nun hayatındaki kadınlar, yapımcı ve hala oluşturamadığı senaryosunun ona yüklediği sorumluluklar ile daha da artmaktadır. Guido'nun içinde verdiği savaş sürekli olarak artmakta ve köşeye sıkışmışlık hissi yönetmenin yaratıcılık hissini elinden almaktadır.

Yapımcının, Guido üzerinde oluşturmuş olduğu baskı, filmde hangi öğelerin kullanılıp kullanılmayacağına kadar ileri gitmektedir. Aynı şekilde oyuncular hünerlerini sergilemekte, ne kadar başarılı olduklarını Guido'ya göstermek için fırsat kollamaktadırlar. Filmin başlangıç sekansı da metaforik olarak bu sıkışmışlık hissini anlatmak için kurgulanmıştır. Yoğun bir trafikte ilerlemeye çalışan Guido, diğer araçlardan ona uzanan gözler ile baskılanmaktadır. Arabadan güçlükle ayrılan Guido, süzülerek gökyüzünde uçmaktadır. Yapımcısının üzerinde oluşturduğu baskı Guido'nun gökyüzünde uçarken ayağından ipe bağlı olması ile gösterilmiş ve yapımcısı tarafından denize düşürülmüştür. Fellini'nin $8\frac{1}{2}$ filminde köşeye sıkıştırılan karakter aslında Fellini'yi canlandıran Guido'dur.

Lynch'in *Wild at Heart* filminde ise bu durum Sailor ve Lula karakterleri üzerinden resmedilmektedir. Sailor ve Lula arasında geçen tutkulu bir aşkı konu alan film, Lula'nın annesi Marietta tarafından oluşturulan gerilim ile devam etmektedir. Filmin ilk sahnesinde gerçekleşen cinayet ile filme hızlı bir giriş yapan Lynch, filmin çatışma noktasını hiç beklemeden açık etmektedir. Bu durum $8\frac{1}{2}$ filminde Guido karakteri üzerinde de aynı şekilde gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında filmlerin açılış sekansları dolaylı da olsa filmlerin temposunun belirlenmesi noktasında bir paralellik göstermektedir.

Wild at Heart filminde Sailor'ın, Marietta tarafından gelen cinsel ilişki teklifini reddetmesi bombanın fitilini ateşler. Marietta, Sailor'ı öldürmesi karşısında kızı ile birlikte olabileceğini söylediği Bob Ray Lemon'ı, Sailor'ın üzerine yollar. Sailor, Bob Ray Lemon'ın söyledikleri ve ona bıçak çekmesi üzerine onu öldürür. Böylelikle Sailor hapse Lula ise annesinin evine dönmek zorunda kalır. Marietta amacına ulaşır ve Lula evinde köşeye sıkışmış bir vaziyette beklerken Sailor hapse atılmıştır. Ancak Sailor bir süre sonra hapisten çıkar ve Lula'ya tekrardan kavuşur. Lula, Sailor'ın Kaliforniya'ya gitme teklifini kabul eder ve yola çıkarlar. Marietta ise her şeyin farkındadır ve sevgilisi olan dedektif Johnnie'yi kızını bulması için, eski sevgilisini olan Marcelles Santos'u ise Sailor'ı öldürmesi için peşlerinden yollar. Sailor, Santos'un güç ilişkileri sayesinde bir banka soygununa karışır ve tekrar hapse

düſer. Böylelikle Lula karnındaki çocukla tekrar annesinin yanına dönmek zorunda kalır. Sailor ise tekrardan köſeye sıkışmış bir şekilde hapse döner.

Böylelikle 1963 yılında çekilen *8½* ve 1990 yılında gösterime giren *Wild at Heart* filmleri arasında, karakterler ve öykü eğrisindeki ilerleyişleri açısından pastiş kurmaktadır. Guido'nun içerisinde bulunduğu durum itibari ile kaçmaya çalıştığı gerçeklikte kırılmalar yaşanmıştır. Guido süreç içerisinde çocukluğuna, annesi ve babasının bulunduğu mezarlığa ve hayatındaki kadınlardan oluşan bir harem içerisinde dolaşmaktadır. Böylelikle Guido'nun yaşamış olduğu psikozlar verilmektedir. *Wild at Heart* filminde ise Sailor, Lula ve Marietta karakterlerinin yaşamış oldukları psikozlar iki film arasında eklektik bir yapı oluşturmaktadır. Lula'nın sürekli olarak bir kadın kahkahası duyması, Marietta'nın cadı ayakkabıları giymesi, yüzünü kırmızıya boyaması ve Sailor'ın iyi cadı ile konuşması örnek olarak gösterilebilir. Kısaca Fellini ve Lynch sineması arasında kurulan metinlerarası bağ işledikleri konuların kendi yaşam tecrübelerini içermesi ve karakter yapıları olarak özetlenebilir. Yönetmelerin oluşturdukları karakterler gerçek hayattan çıkartılarak, karikatürize edilmiş bir biçimde sunulmaktadır. Bu karakterler arasında gözlemlenebilen ortak unsurlar; yabancılaşmış, sahte hazlar peşinde koşan ve tatminsiz yapıdaki tuhaf kimliklerdir.

8½ ve *Wild at Heart* filmleri arasında kurulabilecek bir diğer benzerlik ise kadınların sergileniş biçimleridir. Her iki film içerisinde de kadınların metalaştırılarak sadece erkeklerin haz ilkesine hitap eden semboller olarak kullanıldıkları gözlemlenebilmektedir. Filmler içerisinde yer alan kadınlar, erkeklerin isteklerine ve arzularına hitap etmekte ve yan öğeler olarak kullanılmaktadır. Seksist bir bakışla sunulan bu kadınlar hem Fellini, hem de Lynch sineması içerisinde eril tahakkümün altında şekillenmektedirler. Marietta'nın cazibesini kullanarak Johnnie'yi ve Marcelles Santos'u etkisi altına alması, istediği şeyleri yaptırması ve dişil enerjisi ile ön plana çıkması, *femfatal* bir karakter arketipiyle örtüşmektedir. Marcelles Santos'un Sailor'ı öldürtmek için iletişime geçtiği Mr. Reindeer'in yanında sürekli yarı çıplak kadınların bulunması ve ona hizmet etmeleri, kadın bedeninin erkek hizmetinde olduğunun diğer bir göstergesi olarak sunulmuştur. Mr. Reindeer'in, Marcelles Santos'la telefonda görüştükleri esnada tuvaletini yapıyor olması ve karşısındaki kadının çıplak bir vaziyette dans ediyor olması da yine kadın bedeninin metalaştırıldığının bir göstergesidir.

Lula'nın Bobby Peru tarafından tacize uğraması ve onun arzularına cevap vermeye zorlanması da kadın bedeninin eril tahakküm altında kontrol edildiğinin ve bir arzu nesnesi olarak şekillendiğinin göstergesidir. Bu durum *8½* filminde de aynı şekilde kullanılmış ve kadınlar Guido'yu arzulayan ve ona hizmet etmek için etrafında dönen birer nesne olarak resmedilmiştir. Filmin birçok yerinde Guido'nun Carla ile olan birlikteliği esnasında ona daha fazla makyaj yapması gerektiğini ve bir fahişeye benzemesi gerektiğini söylemesi, bahsi geçen argümanı destekler nitelikte bir diyalog olarak gösterilebilir. Bu sahneyle erkeklerin arzuları karşısında şekil alan kadınların temsili olarak gösterilen Carla, Guido'nun karısı için zaten bir fahişedir. Carla yuva yıkan ve arzularıyla ön plana çıkan bir karakter olarak *femfatal* karakter arketipini karşılamakta ve *Wild at Heart* filmindeki Marietta karakteri ile metinlerarası bir bağ oluşturmaktadır. Guido'nun harem sahnesinde bir aslan terbiyecisi gibi elindeki kırbacı kadınlara doğru savurması ve onları hizaya getirmeye çalışması gösterilmekte ve kadınlar onun tarafından baskılanmaktadır. Tüm bu göstergeler ışığında Fellini sineması içerisinde resmedilen kadınlar ile Lynch sinemasındaki kadınların sunumu arasında dolaylı bir bağ kurmak mümkündür.

Fellini'nin *8½* filmi ve Lynch'in *Wild at Heart* filmleri içerisinde kurgulanan zaman ve mekân unsurları da benzerlikler taşımaktadır. Her iki yönetimde sadece tasarım ilkelerine sadık kalarak estetik bir görünüm elde etmeyi amaçlamaktadır. Seçilen mekânlar yönetmenlerin özel hayatlarına hitap etmektedir. *8½* filminde tercih edilen mekânlar eklektik yapı üzerinde inşa edilmiştir ve bu durum zaman ve mekân bütünselliğinde belirsizlik yaratmaktadır. Bu durum Lynch sineması içinde geçerliğini koruyan ve geçmişteki bağlar ile

günün şartlarının değişmesini sağlayan metinlerarası bir bağ sergilenmektedir. Her iki yönetmeninde tercih ettiği tekinsiz mekânlar ise şu şekildedir. *Wild at Heart* filminde karanlık yollar, izbe bir kasaba ve sessiz mahalleler yer alırken, *8½* filminde ise deniz kenarı, mezarlık, tren garı gibi mekânlar tercih edilmiştir.

Mekânların anlatıya sunduğu katkının yanında, yönetmenlerin bu mekânlar içerisinde yaşadıklarını filme aktarması da mekâna yüklenen anlamın çoklu bir katman yaratmasına olanak sağlamaktadır. Fellini kendi rüyalarından ve yaşamış olduğu deneyimlerden yola çıkarak sinemasal bir gerçeklik oluşturmuş ve bu gerçekliğin içerisinde de kendi gerçekliğini katarak mekân seçimleri yapmıştır. Sahnede yapılan sihirbazlık gösterisi ile bir dönem sirkte çalıştığını vurgularken, rüyalarını yansıtmak için ise gerçeküstü unsurlar tercih etmiştir. Çocukluğunda dolaştığı sahili ve eğitim gördüğü kiliseyi filme taşımıştır. Lynch sineması içerisinde de bu durumun benzer izleri mevcuttur. Büyüdüğü atmosfer içerisinde suçların çok aleni işlenmesi bu durumu filmlerinde kullanmasına olanak sağlamıştır. Seçmiş olduğu mekânlar ise kendi gözlemleri doğrultusunda tercih edilmiştir. Mekânların kurgulanışları içerisinde yerleştirilen sanat eserleri Lynch özelinde dikkat çeken diğer bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Fellini'nin sanat eserlerini mekânlarında kullanması durumu Lynch sinemasında da kendisini göstermekte ve iki yönetmen arasında ortak bir köprü teşkil etmektedir. Tabii ki bu durum David Lynch'in Fellini filmlerinden ne derecede etkilendiğini de ortaya koyma noktasında dolaylı da olsa bir ipucu oluşturmaktadır.

Her iki filmde, kurgulanışları açısından gerçeküstü öğeler barındırmaktadır. Özellikle *8½* filmi içerisinde geçmiş ve gelecek arasında mekik dokunmakta yönetmen gel-gitlerini flashbackler ile ortaya koymaktadır. Böylece zamansal kısaltmalar ve uzatmalar yaratılmaktadır. Bir başka deyişle Guido'nun hayal dünyası içerisinde sürüklenen senaryoda zamanın belirsiz kullanımı dikkat çekmektedir. Kullanılan flashbackler ile sık sık Guido'nun geçmişine gidilmektedir. Sadece geçmişin izlerinin bugünün gerçekliğini nasıl şekillendirdiğini iletmekle kalmayıp bu kurgusal teknik ile sınırsız bir hayalin içerisinde yolculuk yapılmaktadır. Film içerisinde nedensellik oluşturmakta ve karmaşık kurgusal yapısı ile gerçeklik bükülerek tekinsizlik hissi yaratılmaktadır. Bu bağlamda film içerisinde kullanılan zaman, kurgunun da yardımı ile netlik taşımadığı gibi nostaljiktir. Fellini çok fazla kesme kullanarak zamansal sıçramaların anlamsızlığından beslenmektedir. Çocukluğunu gösterdiği sahneler, filmin kurgusal düzlemde bütünlüğünü bozmaktadır lakin kullanılan kurgu teknikleri içerisinde kesme dışında bir tekniğe rastlanmamaktadır.

Wild at Heart filminde kullanılan kurgusal boyut *8½* filminden kimi yönleriyle ayrılmaktadır. Kesme işlemini çok kez kullanan lynch, üst üste bindirme ve kararma açılma tekniklerini de sıklıkla tekrarlamıştır. Lynch ve Fellini sinemasında oluşan kurgusal farklılıkların teknolojik gelişmeler ışığında ortaya çıktığı, unutulmaması gereken bir detaydır. Lynch kurgunun sinema evrenine kattığı yenilikleri filmlerinde kullanmış ve özellikle de sevişme sahneleri içerisinde yaşanan hazzın gücünü daha iyi sunabilmek için renk efektlerinden yararlanmıştır. Guido'nun gökyüzünde uçması, Lula'nın annesini bir cadısüpürgesinde uçarken görmesi her iki yönetmenin de kendi dönemleri içerisinde kurguyu fantastik öğeler yaratmak adına kullandıklarının da göstergesidir. Fellini ve Lynch arasında kurulan diğer bir bağ ise senaryo içerisinde zamanın belirsizliklerinin kullanımınıdır. Geçmiş ve gelecek arasında yapılan yolculuklar zamansal kırılmalar yaşanmasına, zamanda kısaltmalar ve uzatmalar yaratılmasına olanak sağlamıştır.

Fellini'nin *8½* filmi ve Lynch'in *Wild at Heart* filmleri arasındaki en belirgin bağlardan bir diğeri ise müziğin estetik kullanımı ile anlatıya katkı sağlamasıdır. Her iki filmde de karakterlerin duygu durumlarını, buldukları mekân içerisindeki hislerini ve filmin ritmik yapısını destekler nitelikte kullanılan müzik, oluşturulan atmosferi desteklemekte ve izleyicinin film ile bütünleşmesi noktasına katkı sağlamaktadır. Lula ve Sailor'ın birlikte olduğu sahnelerde yaşanan hazzın derecesine eş olarak hızlı, sert ve yüksek ritimli müzikler

tercih edilmiştir. Sailor'ı hapisaneden alan Lula, onu otele götüreceğini belirterek yola çıkmıştır. Otel sahnesine geçişte tercih edilen müzik ses köprüsü oluşturarak iki ayrı sahneyi birbirine bağlamıştır. Yine Sailor ve Lula'nın Kaliforniya'ya yaptıkları yolculuk esnasında, vahşet haberlerine dayanamayan Lula, Sailor'dan onu eğlendirebilecek bir müzik bulmasını istemiş ve sert bir ritme sahip müzikle dans etmişlerdir. Sağa sola tekme savurarak dans ederken sarılmışlar ve akabinde müziğin tonu, ritmi ve türü değişime uğrayarak aralarındaki duygusal bağı destekler nitelikte bir fon oluşturulmuştur. Müzik burada yaşanan duyguların anlaşılması noktasında durumun aurasını netleştirmiştir. Sailor ve Lula'nın içinde buldukları ruhsal duygulara vurgu yapılmıştır.

Müziğin, sinema sanatında yaratılan gerçekliği arttırması ve kurulan atmosferin izleyici tarafından daha anlaşılır biçimde sunulması, Fellini sineması içerisinde de kendisini göstermektedir. Guido filmin açılış sahnesinde bulunduğu ortamdaki kaçmaya çalışırken ki sessizlik, müziğin varlığıyla birlikte sessizliğinde bir anlam yaratma süreci olduğu gerçekliğini vermekte ve yaratılan tekinsizlik hissi arttırılmaktadır. Guido'nun çocukluğuna gittiği sahnede, deniz kenarında Saraghina'nın para karşılığı dans etmesi ile yaşadıkları eğlenceye vurgu yapılması için tercih edilen müziğin ritmi yüksek iken, rahiplerin onları yakaladığı esnada tonunu düşürülerek kesilmiştir. Bu durum eğlencenin bittiğinin göstergesi olarak algılanmaktadır. Guido'nun karısı ve metresinin yan yana geldiği sahne içerisinde kullanılan müzik ise gerginleşen ortamın habercisi niteliğindedir. Her iki filmde de kullanılan armonik unsurlar, sesin boyutu, rengi, tonu veya melodisi ile birlikte oluşturulmak istenen ses evreni içerisinde anlatımın yeni bir boyut kazanması için kullanılmaktadır. Bu noktada $\frac{8}{2}$ filminin içine yerleştirilen müziklerin tonu ve yarattığı duygu örüntüsü *Wild at Heart* filminin oluşturduğu müzikal bağlamla belirgin ölçüde benzerlikler barındırmaktadır.

Seçilen filmler içerisindeki kamera hareketleri sayesinde hareketleri ve karakterleri takip eden, çok sazla sabit kamera kullanımı bulunmayan, öznel ve nesnel bakış açılarının kullanıldığı ve karakterlerin mimiklerinin ön planda olacağı ölçekler tercih edilmiştir. Kamera kullanımındaki benzerlikler; hareketin kendisi, çekilen görüntünün hızını, duygusunu, sahnenin havasını ve tarzını da yansıtmaya noktasında bütünlük kazanmaktadır. Fellini'nin sürekli hareket eden kamera tercihi, ilgili filmi tam bir Fellini filmi yapmakta ve filmi kişiselleştirmektedir. Kısaca Fellini kullandığı kamerayı kendi gözü gibi algılayarak hareket etmektedir. Böylelikle kamera kadrajında yer alan tün öğeler aslında Fellini'nin gözüne iliştiği unsurların izdüşümüdür. Saraghina'nın dans ettiği esnada kameranın onu baştan aşağı süzmesi kameranın kişisel bir göz olarak kullanıldığını göstermektedir. Filmin kaplıca sekansı içerisinde yapılan pan hareketi ile kamera Guido gibi hareket etmektedir.

Lynch'nin kamerası sadece kadraj içerisinde yer alan gerçeklik ile anlam oluşturmaktadır. Lynch için görüntü ne kadar kapsanırsa gerçeklik oluşturulmuş sınırlar içerisinde korunur. Bu bağlamda düzenli bir kamera kullanımı sunan *Wild at Heart* filminde, kamera hareketli ve olayları takip etmektedir. Yakın planlar ile karakterler gözlemlenmiş ve hisleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Neredeyse fotoğraf niteliği taşıyacak görüntüleri kadraj içerisine yerleştirmektedir. Fellini'nin gözü özel bir bakışla karakterler üzerinde dolaşırken bu durum Lynch sinemasında dışarıdan bir göz olarak karakterler üzerinde dolaşmaktadır. Bu durum dönemin teknoloji imkânları, yönetmenlerin eğitim farklılıkları ve bireysel tercihleri ile açıklanabilir.

Kullanılan aydınlatma teknikleri içerisinde benzerlik gösteren diğer bir unsur ise ışığın karanlık-aydınlık zıtlıkları oluşturmasıdır. Bu teknik ile silüet, rembrant ve cameo yani chiaroscuro olarak adlandırılan görünüm oluşturulmuştur. *Wild at Heart* filminde Marietta ve Johnnie'nin otel de buluştukları sahnenin hemen arkasından, yaşlı bir kadın kadraja girer ve burada kullanılan ışık rembrant oluşturur. Sailor ve Lula'nın yol kenarında gerçekleşen kazaya doğru ilerledikleri esnada ise cameo tekniğinden yararlanılmaktadır. Marcelles Santos'un, Sailor'ı ve Johnnie'yi öldürmek için Mr. Reindeer'la iletişime geçmesi üzerine,

Mr. Reindeer, Johnnie'yi öldürmesi için Juana ile iletişime geçer. Juana burada cameo tekniği ile aydınlatılmaktadır. Işığın bu şekilde kullanılması karakterlerin içerisinde buldukları gerilimi aktarmanın yanında onlara gizemde katmaktadır. Kısaca tekinsizlik hissi yaratılarak oluşturulan gerilimli sahnelerde duygu yoğunluğu artırılmaktadır. İki film arasında benzerlik taşıyan ışık kullanımının karanlık-aydınlık zıtlıklarından oluşması aralarındaki dönemsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. *8½* filminde sıklıkla kendisini tekrarlayan Chiaroscuro aydınlatma tekniği Guido'nun içerisinde bulunduğu çıkmazı resmetmekte ve karakterlerin gizli yönlerine vurgu yapmaktadır. Guido ve Carla'nın otel odasında birlikte oldukları sahne içerisinde Carla, cameo tekniği ile sunulmuştur. Film içerisinde Guido'nun düşüncelerinin okunduğu sihirbazlık sahnesinde de sihirbazın sahnede belirirken kullanılan aydınlatma tekniği de cameo örneğidir. Sahneye bu aydınlatma ile çıkan sihirbaz üzerinde yaratılmak istenen gizem ve gerginlik ışığın bu teknik ile kullanılmasıyla sağlanmıştır.

Sonuç

Federico Fellini'nin sinema dünyası adına önem taşıyan bir yönetmen olması ve eserlerinin yaşadığı dönem içerisinde fark yaratması onun özgün sinema anlayışı sayesinde gerçekleşmiştir. Auteur bir yönetmen olarak tanımlanan Fellini, hem filmografisiyle hem de sinema dili ile birçok yönetmen tarafından takdir edilmekte ve onlara ilham kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Fellini'nin sinematografisinden izler taşıyan ve ona karşı olan hayranlığını birçok röportajında dile getiren David Lynch karşılaştırmalı olarak, seçilen örnekler aracılığıyla ve metinlerarasılık kavramı çerçevesinde incelenmiştir.

Postmodern anlatının en temel özelliklerinden olan metinlerarasılık, farklı iki metin arasındaki benzerlik, iletişim, koşutluk, zıtlık, geçişkenlik ve aktarım gibi unsurların varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda analizi yapılan *8½* ve *Wild at Heart* filmleri arasındaki metinlerarası bağ sinematografik unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Her iki film içerisinde de mekân, karakter, aydınlatma, kurgu, kamera hareketleri ve müzik gibi sinemadaki biçimsel unsurların birbirleri ile pastişler kurduğunu, eklektik bir yapı içerisinde metinlerarası bir bağ kurduğu gözlemlenmiştir. Postmodern anlatı unsurlarını içerisinde barındıran *8½* ve *Wild at Heart* filmlerinde biçimin ne denli önemli olduğu, zamanın şimdiki zaman içerisine sıkıştırıldığı, pastişler oluşturarak, geçmiş ile şimdikiyi harmanladığı, sadece tasarım ilkelerine sadık kalarak estetik bir görünüm elde etmeyi amaçladıkları ve herhangi bir öğüt sunmayan daha canlı ve karışık konular içerdiği gözlemlenmiştir.

Fellini'nin *8½* filminde kullanmış olduğu biçimsel özellikler ile Lynch sineması üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Kristeva'ya göre (1984 , s. 58) tüm metinler birbirleri arasında bir bağa sahiptir ve her metin metinlerarası olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında karakterlerin öykü eğrisi içerisindeki ilerleyişleri, kullanılan aydınlatma tekniğindeki benzerlikler, müziğin estetik bir öğe olarak kullanılması, kamera hareketlerindeki bütüncül yaklaşım, mekân tasarımı ve tercih edilen mekânların yönetmenlerin özel hayatları ile olan ilişkisi ve kurgu teknikleri ile zamansal kırılmalar oluşturması göze çarpmaktadır. Kısaca Fellini'nin filmografisinden seçilen *8½* filmi ile David Lynch'in *Wild at Heart* filmleri arasındaki benzerlik, iletişim, koşutluk, zıtlık, geçişkenlik ve aktarım gibi metinlerarası bağların kurulduğu gözlemlenmiştir. Tüm bu veriler ekseninde yönetmen Federico Fellini'nin, kendine has anlatı tarzıyla sinematografik açıdan, David Lynch sineması üzerinde belirli etkiler yarattığı metinlerarasılık kavramı çerçevesinde, betimsel analiz yöntemi kullanılarak iki film arasındaki bağın okunabilmesine olanak sağlamıştır. *8½* ve *Wild at Heart* filmleri içerisinde oluşturulan hikâye gerekli mekân, aydınlatma, kamera açıları ve karakter yapıları, kurgu ve müzik tasarımı gibi öğeler üzerinden başarılı bir şekilde izleyicilere aktarılmaktadır.

Kaynakça

- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2018). Metinlerarasılık ve evrim. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 17-30.
- Algül, M. (2016). Peri masallarının yakın dönem fantastik Hollywood sinemasındaki metinlerarası anlatı yapısı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aslan, P. (2007). 90 sonrası türk Sinemasında tip karakter ikilemi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Baloğlu, U. (2018). Sinemada görsel ve anlatsal nitelikli göstergelerin çözümlenmesi: Boundin'animasyon örneği. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research.*, 180-190.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2006). *Yazı üzerine çeşitlemeler/metnin hazzı*. (Ş. Demirkol, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayrak, T. (2014). Sinemada karakter olgusu: Bir karakter oyuncusu olarak Sadri Alışık. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 105-122.
- Bayraktaroğlu, A. M. & Uğur, U. (2011). Postmodern sinemada filmlerarasılık bağlamında pastiş ve parodi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1-20.
- Bayram, F. (2011). Işık ve aydınlatma: Işığın televizyon ve sinemada işlevsel kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 122-131.
- Bostan, A. D. & Serpil Kirel. (2018). Postmodern dönem Disney Prenses anlatılarında inşa edilen kadın temsiline Moana örneği üzerinden incelenmesi. *Trt Akademi*, 6-27.
- Bulut, F. (2018). Metinlerarasılık kavramının kuramsal çerçevesi. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 11(1), 1-19.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çağıl, F. & Kiliç, M. (2021). Sinemada mekân ve ışık etkileşimi: Bridge Of Spies üzerine bir inceleme. *Medya ve Sanat Çalışmaları Dergisi*, 59-73.
- Demir, Ö. (2019). Ses tasarımının komedi filmlerinde anlatı üzerine etkisi: Aile Arasında filmi örneği. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 85-109.
- Demir, Ö. (2019). Sinemada metinlerarası öğeler olarak mitler: Nerdesin Be Birader? filmi örneği. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 83-108.
- Eisenstein, S. M. (1975). *Bir sinemacının düşünceleri*. (A. Arna, Çev.) İstanbul: Yol Yayınları.
- Favaro, A. (2019). Kayıp Otoban'ın izinde: David Lynch'in postmodern dünyası. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 13-31.
- Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree*. Lincoln: University Of Nebraska Press.
- Gezer, E. E. (2021). Kendinden önceki metinleri bir arşiv olarak kullanan postmodern anlatılar: Metinlerarasılık, göstergelerarasılık, resimlerarasılık. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 141-154.
- Gülçur, Â. S. (2020). Fellini'nin yüzüncü yaşında "Cabiria'nın Geceleri" filmi üzerine okuma. *Journal Of Current Researches On Social Sciences*, 727-736.
- Güngör, A. C. (2016). Sinema-resim ilişkisi bağlamında David Lynch ve 'Silgikafa' filmi. *Aydın Sanat Dergisi*, 9-26.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İspir, N. & Kaya, Z. (2011). Sinemada postmodern arayışlar. *Atatürk İletişim Dergisi*, 81-100.
- Kalıpçı, M. (2016). Metinlerarasılık kapsamında G.O.R.A. ve A.R.O.G. filmlerinin incelenmesi . *Rumeli De Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 69-80.

- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 62-80.
- Kineşci, E. (2017). Postmodern etik kavrayışı ve “Müziğimiz” filmi. *Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 132-144.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in language*. New York: Columbia University.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in poetic language*. New York: Columbia University Press.
- Mencütekin, M. (2010). Sinema dili, film retoriği ve imgelenen anlama ulaşma. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Öneri Dergisi*, 259-266.
- Muzzarelli, A. (2017). *Sinemanın içine doğmuş Federico Fellini*. (P. Akman, Dü.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Olguntürk, K. (2011). Görüntü kurgusu ve devamlılık. *Journal Of Marmara University, Institute Of Social Sciences*, 229-232.
- Özden, H. (2019). Türk sinemasında anlatı mekânı olarak doğu karadeniz (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Ö. (2021). Sinema televizyonda ışığın kullanımı ve etkisi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 87-98.
- Öztürk, A. (2020). Postmodern bir film anlatısı: Kayıp otoban (Lost Highway). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 127-151.
- Salman, S. (2020). Postmodern sinemada anti kahraman: Quentin Tarantino filmlerinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2881-2904.
- Salman, S. (2021). Bilimkurgu sinemasının metinlerarasılık bağlamında analizi: Brazil filmi örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 299-316.
- Seçmen, E. A. (2018). Sinematografinin görsel anlatım kodları ve mekân kullanımının gerçekliğin oluşturulması bağlamında bir dönem dizisi incelemesi: Narcos örneği. *International Journal Of Cultural And Social Studies*, 507-532.
- Sinan, E. (2020). Akira Kurosawa sinemasının metinlerarasılık bağlamında incelenmesi (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Sözen, M. (2013). Estetik bir öge olarak sinemada ses tasarımı ve örnek bir film çözümlemesi. *International Periodical For The Languages*, 2097-2109.
- Tanç, C. E. (2015). Federico Fellini filmlerinde anlatım özellikleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tansel, D. (2007). Varoluşçuluk ve Yeni Kara film: David Lynch örneği (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuğan, N. H. (2017). Sinematografinin sinemasal anlamın oluşturulmasında etkisi: Prometheus (2012-Ridley Scott) filminde görüntü düzenlemesi. *Eurasian Conference On Language & Social Sciences* içinde (s. 222-240). Antalya.
- Uğur, U. (2020). Metinlerarasılık bağlamında sinema resim ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 87-107.
- Uğur, U. & Altay, S. (2018). Metinlerarasılık bağlamında fantastik türk ve amerikan sineması: Drakula. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 89-116.
- Uysal, S. (2008). Federico Fellini kadragealarında resimsel kurgu (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Federico Fellini Sineması’nın David Lynch Filmleri’ne Metinlerarasılık Bağlamında Etkileri: 8½ ve Wild at Heart Filmlerine Dair Karşılaştırmalı Bir Analiz başlıklı

makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Mohamed Nedali'nin La Maison de Cicine'deki disiplin alanı ve olmayan yer

Hafid Abouelkacem*

Öz

Çalışmamız, Mohamed Nedali'nin cicine evindeki mekana odaklanıyor. Hikayede köy, mutluluk ve sakinlik yerleri olarak, idilic güzelliğin bir manzarası olarak kendini ortaya koymuştur. Ancak, hikaye daha sonra, protagonistin evinin yıkıldığı ve bütün köyün apokaliptik bir manzaraya dönüştüğü bir sel felaketinin yaşandığı şekilde ters yüz olur. Şehir de köyde yaşanan lanetin aynı kaderine maruz kalmış görünmektedir. Çünkü Idar'ın konakladığı yerde, protagonist Charybdis'ten Scylla'ya geçerken birçok zorlukla karşılaşır. Yaşamaz ve apokaliptik olan köy, insanları oradan ayrılmaya zorlar, şehir de aynı durumdadır ve protagonist neredeyse aynı sorunlarla karşı karşıyadır. Ayrıca mekanın, hikayenin protagonistine doğanın sırlarını öğrenme ve bu sırlara inisiye olma imkanı vererek anlam verici bir özellik kazandığı söylenebilir. Yer, özgürlük ve güvenliğin nadir bulunan para olduğu, düşmanlık ve fundamentalizmin egemen olduğu bir yer haline gelmiştir. Şeyhin müdahalesi, yerin fundamentalizm tarafından yönetildiği bir yer haline getirir. Dar Louriki'nin diğer sakinleri tarafından kontrol edilir ve yönetilir, Idar dış dünya ile ilgili verimli deneyimlerden yoksun kalır. Bu nedenle, Michel Foucault'nun "güç makinesi" olarak adlandırdığı şeye bir şekilde kontrol edildiği ve yönetildiği söylenebilir. Bu, Dar Louriki'nin bir disiplin mekanı gibi olduğu fikrini güçlendirir. Hikayenin çoğu Dar Louriki evinde geçer, bu "otel" gibi bir yer, bütün hikayenin ifade edildiği bir yer olarak ortaya çıkar. Bu bir geçiş yeri veya bir konaklama yeri gibi bir şeydir.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 10/08/2022

Kabul - Accepted: 18/05/2023

Atıf - Reference: Abouelkacem,

H. (2023). Disciplinary space and

non-place in La Maison de

Cicine by Mohamed Nedali.

Nosyon: Uluslararası Toplum ve

Kültür Çalışmaları Dergisi, 11,

64-74.

Anahtar Kelimeler: Uzay, disiplin uzayı, olmayan yer, Nedali

Disciplinary space and non-place in La Maison de Cicine by Mohamed Nedali

Abstract

Our study targets the space in Mohamed Nedali's cicine house. The village has imposed itself in this story as a place of happiness and calm, a landscape of idyllic beauty. However, the story later testifies that this is turned upside down in that there will be a deluge destroying the protagonist's house and transforming the whole village into an apocalyptic landscape. As for the city, it seems that it is subject to the same curse as that experienced in the village. In that the stay of Idar is well strewn with pitfalls in that the protagonist passes there from Charybdis to Scylla. Unlivable and apocalyptic, the village forces you to leave, this is also the case for the city, and the protagonist finds himself confronted with almost the same problems. We can also say that the space sets itself up as a giver of meaning in that it grants the protagonist of the story the possibility of learning and being initiated into the secrets of nature. The place has become one of hostility, of fundamentalism, a place where freedom and security become scarce currency. The intrusion of the sheikh transforms the place into a place dominated by fundamentalism. Controlled and dominated by the other roommates of Dar Louriki, Idar finds himself deprived of fruitful experiences linked to life on the outside. From there, to say that it is in a certain way controlled and dominated by what Michel Foucault calls "the machinery of power". This therefore reinforces the idea that Dar Louriki is akin to a disciplinary space. Most of the story takes place in the house of Dar Louriki, this "kind of hotel" stands as a place of enunciation of the whole story. It is a place of passage or a kind of stopover.

Keywords: Space, disciplinary space, non-place, Nedali

* Dr., Université Ibno Zohr, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, Département de Langue et de littérature francaises, E-posta: haafidabouelkacem@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4391-8658

Introduction

Mohamed Nedali is a leading French-speaking author writing about Morocco today. He has made his mark on Moroccan literature in the French-speaking world through the humanist themes that underlie the messages in his works. He is also a man of culture, a fine connoisseur of Moroccan society and culture, a man who dares to denounce the faults of contemporary society. His works reflect the same values and belief system as humanist authors writing in the West today. He is best known for his novel which was awarded the prize La Mamounia Triste Jeunesse, in 2010. Other novels also testifying the same talent such as *Le jardin des pleurs* in 2014, *Evelyne ou le djihad* in 2016 and *La Maison de Cicine* in 2010. This last novel stands out as a novel of a disciplinary society where the links between character and space are very problematic. It is also the story of the hero's passage from the village to the city, the story of a flood that made the village a hostile place to live for Idar and his brother and caused the parents to disappear. Homelessness caused the two brothers to leave the village for the city of Marrakech. It was a painful passage that led them to Dar Louriki, an old house in the Medina of Marrakech described as a place of miserable proletarians. Nedali's work is problematic when it comes to a study of space. The heterogeneity of the places described by the narrator is worthy of study. The village, the town, the road and the alleys of the medina as well as the house are all places with specific characteristics.

It is important to highlight the space in relation to the action of the characters. The novel is indeed about the mobility of the characters, about the action. Starting from the idea that the journey brings together places that are not similar and disrupts the appearance of things, we will highlight this relationship between space and the action of the characters. Thus, it makes us highlight the space of the village as the place of departure and how it bears witness to ambivalent connotations. In other words, as the protagonist of the novel goes from Charybdis to Scylla. It is also interesting to clarify the passage from the village to the city. This chapter will also reveal the actantial relationship that the character has with the space and the dramatic spring that underlies it. It will be necessary to make explicit the interactions and power relations that govern the relationship between the subject and his space. It is also interesting to make explicit how the house in Dar Louriki is a real non-place. Thus, we will see if this place of passage presents the characteristics of the non-place as highlighted in the terminology of Marc Augé. In the rest of our study of Nedali's *La Maison de Cicine*, we will see if the dwelling of Dar Louriki presents the characteristics of the disciplinary society as defined by Michel Foucault.

1. The quest for a home between city and village

From the point of view of the action, Mohamed Nedali makes extensive use in "*La Maison de Cicine*" of the possibilities afforded by the character's mobility. This novel can be seen as a novel of itinerary in that the life of the characters is marked by movements or displacements that make them mutate. It is true that these displacements can be understood as trials that cause the meaning of life to change. The literary critic George Poulet stipulates in this sense that the possibilities of movement offered by travel in the experience of spatiality are important: "Travel brings places without similarity into proximity. It connects sites that belong to different planes of existence. (...) travel disrupts the appearance of things. More precisely, it seriously alters the situation in which they existed in relation to each other" (Poulet, 1982, p. 92). Indeed, the character's movement in the novelistic space can be apprehended in what the semiotician and philosopher Umberto Eco calls the narrative macro-propositions. For him, this is one of the constituents of the famous *Fabula* (Eco, 2014). Moreover, the movement from one site to another offers great vitality for the narrative. It appears as a real "hinge of the diegesis" in that it forms what Roland Barthes calls "a cardinal function", having as its definition "moment of

risk of the narrative” (Barthes, 1966, p. 22). If we think differently, we could link this function to the “great articulations of praxis” (Barthes, 1966, p. 35) as defined in the semiotics of A.J. Greimas, namely: desire, communication, struggle (quest and test).

The Nedalian story is built around the duality between city and village. The departure for the city is the basis of the narration, a motif that is amply represented in Nedali’s stories. The hero’s passage from the village to the city is clearly determined by the socio-cultural targets of the text. This journey leads the protagonist to discover the urban space. It can be said that the movement incarnated by Idar in the story represents for the author a personal experience in that he himself had to leave his village Tahanaoute to study in the city.

The motif of leaving for the city has thus become a real novelistic topos in this work, emphasising the socio-cultural meanings of the work. This novel itinerary thus makes the character strongly conditioned by a certain narrative programme. It also highlights the socio-cultural circumstances that forced the protagonist to leave and that marked his presence in the city. In this respect, it is interesting to note that the novel explicitly highlights the difficulties experienced in the village and the hardships endured in the city of Marrakech.

Several elements in the novel testify to the fact that the native village has wide ambivalent connotations. An obvious example is the fact that a happy cohabitation exists in this “small hamlet in the upper Ourika valley” (Nedali, 2010, p. 35) between the inhabitants of “about fifty hovels”. This is clearly seen when Idar lost his house after the deluge that hit the village. Thus, the people of the douar: “promised Idar to help him rebuild his house as soon as the waters receded from the shore, some even started to collect money to buy the materials needed for the reconstruction, others offered him and his brother shelter until their house was rebuilt...” (Nedali, 2010, p. 56). Moreover, positive marks appear in the description of the place, such as the narrator’s reference to the fact that it is an ‘idyllically beautiful landscape’ or in ‘lush vegetation, pure and invigorating air, fresh and crystal clear water, the calm of primeval forests’ (Nedali, 2010, p. 51). This panoramic landscape is transformed over the course of the narrative into an apocalyptic landscape that the narrator describes as follows:

Objects and beings, which only a surrealist canvas could bring together, littered the banks in singular postures: trees stripped, gnawed, branches broken, covered with mud; others, roots in the air like a crazy wig, branches in the mud; gigantic rocks, the day before still perched on the surrounding mountains, were now lying on the bank, frozen in curious positions; corpses of animals bloated, their necks inverted, their legs in the air; vehicles compressed, crushed as if by caterpillar engines; furniture completely dislocated, mattresses torn open... An apocalyptic scene, grandiose and terrifying. (Nedali, 2010, p. 69).

At first glance, the village appears to be a place of happiness and calm, a landscape of idyllic beauty. However, the narrative will later show that this will soon be turned upside down in that there will be a deluge destroying the protagonist’s house and transforming the whole village into an apocalyptic landscape. In order to pinpoint the reasons for the departure, the negative connotations in the village space also need to be illuminated. These include the flood that transforms the village into a devastated place, and the death of the protagonist’s parents.

In addition to the death of the parents, the protagonist is left homeless in the village after the disaster. It is clear that “no one was as cruelly affected by the disaster as Idar and his little brother.” (Nedali, 2010, p. 56). Idar becomes not only destitute but also homeless, which is the reason why the hero leaves for the city. Apocalyptic and hostile, the space of the village leaves Idar no choice but to go elsewhere. Despite this, Idar and his brother decide to leave only after it has become impossible to rebuild the house again: “The Makhzen says that the riverbank is now a dangerous area” and that it is forbidden to live there.

If Idar has left the village, it is because the constraints are too heavy. As for the town, it seems that it is subject to the same curse as the one experienced in the village. In this way, the

stay is full of pitfalls in that the protagonist goes from Charybdis to Scylla. Uninhabitable and apocalyptic, the village forces the protagonist to leave, as does the town, where he faces almost the same problems.

In Dar Louriki, everything contributes to the protagonist's downfall, the cramped conditions of the house and the hostility of the people living there. Left to misery and religious fundamentalism, Idar understands that the city is in no way a possible solution to his problem. The world of Dar Louriki in which the protagonist moves is particularly brutal: in search of a home or a "better life" in the city, Idar could only go from the hell of the apocalypse experienced in the village to the hell of the city, that of poverty and religious fundamentalism. As a result, intimacy is difficult to achieve in Dar Louriki. This was highlighted by Abdelmjid Aboutarik and Hafid Abouelkacem : "the space of Dar Louriki can be understood as a space where religious prohibition triumphs over freedom, an essential value in any home. Thus, the house, this closed universe, being also a symbol of protection and well-being, becomes in Nedali's narrative a house/prison, a place of all hostilities" (Aboutarik and Abouelkacem, 2022, p. 11). In other words, the protagonist's itinerary can be understood as a passage from one tragedy to another, that of the disappearance of his parents and that of his ashes (his death). It is obvious that both the village and the city are places of decay, of tragic events.

Nedali's narrative is thus built around the pattern of departure, which is an important stage in the "diegesis" because it is a capital experience that founds the narrative. This marks the protagonist's itinerary to the point of generating a real metamorphosis, resulting in the inflection of his vision of the world. Moreover, the work is certainly based on the pattern of departure. However, the pattern of the quest is also represented in the novel. The village appears as the place of origin and the city as the place of search. In the story, therefore, there is a joint presence of village life and city life. The result is a fruitful confrontation that highlights the transformations undergone by the protagonist and his environment.

In this story, it is clear to us that the mobility from the village to the city leads Idar not to success but rather to degradation, disappointment and failure. The originality of Nedali's narrative can be said to lie in its ambiguity in that it admits of several possible explanations. The itinerary of Idar, this Amazigh from the Atlas, suggests that the city is an important stage in the story. His departure from the village to the ochre city is hardly the result of a free choice: he only flees the village because he is forced to.

2. Subjected, coveted, and dominated space

In the same vein, A. Moles and E. Rohmer have highlighted the interactions and power relations that govern the relationship between the subject and his space:

One of the essential factors of the environment is the degree of involvement of the individual in it, that is to say, among other things, his place on a vector of active/passive opposition (...) To act on the environment or to suffer from its attacks against which one must react, these two attitudes define two lifestyles, two colours of the phenomenological sphere" (Moles, Rohmer, 1978, p, 175).

Several facts attest to the protagonist's relationship with space. He is at the same time subjected, coveted and dominated. To think of this relationship in aesthetic terms seems contradictory and biased, which is why it is necessary to think of it in terms of power. Thus, a few pages later in the narrative, the major figure of the novel finds herself in a situation of conflict with her living space, the village. This living space is so threatening that it takes away her parents. In particular, it is the place of apocalypse, of death, of drought. As the story progresses, the space becomes an unlivable place for the hero. From there, it can be said that the character has to choose between two options, namely to passively endure space or to flee the oppression of space elsewhere, to go in search of a place where he can flourish. Idar opts to leave for the ochre city.

However, it should be noted that the character's actantial relationship to space and the dramatic spring that underlies it is not always one of conflict. From this point of view, it is important to emphasise that the relationship can also be one of euphoria, with space becoming a source of meaning, i.e. of a certain knowledge or power. This is notably the case in the universe narrated by Nedali, the protagonist of the novel maintains a deep connivance with the space of the village. In that he begins his quest for knowledge in this place until he obtains an unexpected power. The interaction with this place allows Idar to learn and to apprehend the secrets of nature, a discovery that the narrator describes as fortuitous 'due to a fact of chance'. This is how he discovered 'a vocation as a sculptor of animal figures'. This is a concrete example of the interaction between subject and space and the fact that this relationship is not only conflictual, but also euphoric. It is particularly in the episode of the walk along the river that Idar is inspired: "Idar walked along the river, occasionally dipping a foot into the lazily flowing water. Sometimes he would bend down and watch for a moment the little aquatic creatures playing in the ochre coloured mud that had gathered at the sides" (Nedali, 2010, p. 38). It can be said that the space is a giver of meaning in that it gives the protagonist of the story the opportunity to learn and be initiated into the secrets of nature. It is easy to see that by leaning, observing and playing in the ochre mud, Idar learns the secrets of nature. Later on, nature not only gives him inspiration but also material: "The pieces of wood inspired him to create shapes: the stretched or oblong ones oblong shapes lent themselves to reptilian species: caterpillars, snakes turtles, lizards... Trunks, small round and massive blocks were more suitable for trunks, small round and massive blocks were better suited to species of similar shape, to bovids such as" (Nedali, 2010, p. 40). We can thus understand that this episode in which Idar is initiated into sculpture is highly significant in that it allows us to grasp how space constitutes itself as a donor of knowledge. What it shows is that Idar has grasped the meaning of nature, and that he sculpts figures inspired by nature, by the earth of his native village. In many ways, his craft is akin to the mastery of space: in sculpture, Idar exploits the resources of natural space, as well as manipulating its raw materials. The hero of the novel thus becomes a true *Homo Faber* who is inspired by nature and the assets it provides.

It should be noted here that the natural space of the village is the most important factor in the character's positive development. This is later reversed in that the village space is shunned by the sculptor. Because it has become so destructive and threatening. He thus leaves the village, his quest was not in vain. He finds a place of refuge in the city, but this new space soon becomes oppressive for the hero of the story. Dar Louriki, the house where most of the story takes place, becomes a macabre place. It is clear that the hero is greeted by the hostility of the other tenants right from the start. We can quote in this sense: 'And the welcome given to Idar was all the more hostile' (Nedali, 2010, p. 93). This was particularly true of the two students of Islamic studies who classified him as unholy: "Having noticed that their new roommate did not observe the five recommended prayers, they immediately classified him as unholy, an engeance with whom all trade, all exchange, was strongly contraindicated." (Nedali, 2010, p. 93). His love affair with Laila, one of the tenants of Dar Louriki, gets him into a lot of trouble. In particular, she is behind his being burned by the fire of radical Islam. The Sheikh broke into the house with the help of two Islamist students.

It is easy to understand that the place becomes one of hostility, of fundamentalism where freedom and security become rare currency. The intrusion of the sheikh transforms the place into a place dominated by fundamentalism. The protagonist chooses to passively endure this space without wanting to, as he finds death there the day before the move: "Idar and Leïla agreed to a last night of love in Dar Louriki. To tell the truth, it was Idar's idea. It was the night they were burned to the ground. This is how we can say that this space becomes a real actor in the story. That said, the protagonist is not free there. From there, we can say that he is dominated, oppressed, not being able to draw knowledge, he is under power.

The Nedalian narrative also shows that the protagonist, like all the others, has a tendency to covet more space. If Idar arrives in Dar Louriki, it is because he is in search of a home. The home he has in the ochre city is shared before many others. The dream of his life is to have a home of his own. Unable to rent a whole house, Idar ended up in Dar Louriki with the idea that it would be temporary. The narrator describes this as: “a kind of stopover on the thorny and slippery path of life, a forced stop.” (Nedali, 2010, p. 7). This shows that Idar is only thinking of leaving one day, buying a proper home to create privacy for himself.

3. Dar Louriki, a disciplinary space

Dar Louriki, the protagonist’s space of passage, constitutes a “non-place” in the sense given to it by Augé. As noted, there are no fruitful social relationships, which is what makes it a non-place. This remark testifies to the problematic social relations within Dar Louriki. It is clear to us that the house should not only be considered a “non-place”. Moreover, one can perceive in the house of “Dar Louriki” the marks of a “disciplinary society” (Foucault, 1975) as conceptualised in Foucaultian thought. It is therefore in the spirit of Foucault’s work that we will first attempt to clarify the conflicts that develop within Dar Louriki, as represented by Nedali in the narrative. Idar witnesses hostility firstly from the two Islamist students, who, after realising that Idar was not doing his daily prayers, then from the Sheikh. In front of whom Idar shows resistance to his attempts at indoctrination. It is clear that their identities are often irreconcilable: the Sheikh’s hysterical identity does not attract the protagonist because Idar has a strong link with his Amazigh identity, that of his village and his ancestors. His arrival in the city has caused Idar to lose or break all ties with his native land. That said, the shift from an anthropological place to a non-place has caused the protagonist to suffer from problematic social relations. In other words, Idar first experienced uprooting and then difficulty in adapting to the non-place where social relations are disrupted. As a result, Idar can be said to be not only uprooted but also unable to form a rich relationship with the other housemates. As Nedali (2010, p. 178) “This generalized hostility caused the two lovers of Dar Louriki to reconsider their behaviour inside the house. Leïla now hid in her room, rarely leaving it, to go to her work, to go to the latrine or, around midnight, when all the lights were off in the neighbouring rooms, to join her beloved. She hardly ever set foot in the kitchen again.” Also he (Nedali, p. 93) stated that “the noose was tightening around Idar and Leïla. Their relations with the other tenants were getting smaller and colder by the day. Soon, no one in Dar Louriki dared speak to them. Some people managed not to bump into them, others ignored them altogether. A quarantine.”

Because he wants to be free, Idar is put in a ‘real quarantine’. This suggests that the house is not a real home for Idar. The cold atmosphere characterising the relations between the tenants seems to be clearly described in several passages. Non-submission to the strict norms set by the Sheikh has led to hostility towards the rebellious. Thus, the vice tightened around Idar and Laila. Withdrawing and avoiding contact with others fundamentalist puts forward the idea of confinement to the room. This is particularly the case with Laila, with whom Idar has sexual relations, and who will be targeted by the hostility of others. She chooses to lock herself up in her room and to leave only when necessary, in particular to go to work.

There is therefore a loss of contact and lack of social relations between Idar and others. Although cramped and cluttered, the house becomes a place where there is a lack of relationships. Idar, with the values of freedom and love in him, avoids submitting to the will of the Sheikh. The norms established by the latter are foreign and unacceptable to him. Indeed, they are completely different from the one Idar knew in the village.

We therefore believe that the space of Dar Louriki presents several characteristics of the disciplinary space conceptualised by Michel Foucault in his book *Surveiller et punir* (Foucault, 1975). We observe in this collocation on the level of control: we can mention the fact that Idar and Laila become over the course of the story in a situation of confinement, and also of the

difficulty of transgression, if not the impossibility. Indeed, it is with great difficulty that Idar and Laila live their true identity. They only make love to each other in the bedroom with great difficulty. This has led them to lock themselves away and avoid contact with other housemates.

In the same vein, it can be said that ‘enclosure’ being one of the characteristics of the ‘disciplinary society’ as conceptualised in the work of Michel Foucault. The case of Laila is amply significant in that it explicitly reflects the idea of enclosure. Once in Dar Louriki, she locks herself in her room to avoid all contact with others. We can therefore say that she locks herself up physically. If we compare the village and the city, we could say that in the village communication as well as social and friendly relationships were promoted and very essential for the people. Whereas in the city, in Dar Louriki, we can see the opposite, we can see that the only relationship Idar had was with Laila and her little brother H’cine. It’s only family relationships. It is easy to see that the tensions between the housemates give rise to a discontent in Idar which, it is obvious, is in an almost unbearable situation. It is about being locked up and not being able to enjoy his freedom in the room. This makes life both difficult and impossible, which is why, towards the end, Idar thinks about moving.

In the same vein, the difficulty of transgression, or even the impossibility of it, is clearly evident in Idar’s case. This is an important element in that it sheds light on the ‘disciplinary society’. At the beginning, Idar and Laila are careful to have relationships in secret, he avoids the gaze of others. This shows that they are not free in the space of the house. They are well aware that sexual relations between single people are prohibited, which is why they meet in secret. Transgression seems difficult to achieve, but towards the end it becomes impossible because their meetings are no longer a secret. It thus becomes a space where transgression is severely punished (Idar and Laila are burnt to a crisp in their room). The triumph of the forbidden and the norm over people’s freedom makes any transgression impossible. Thus, there are no fruitful experiences after their relationship is no longer secret. In the case of Idar and Laila, we can therefore speak about control. Idar and Laila are explicitly locked into their own territory, namely the room that will later be invaded by the fire of radical Islam.

Controlled and dominated by the other housemates of Dar Louriki, Idar finds himself deprived of the fertile experiences of life outside. From there, to say that he is in some way controlled and dominated by what Michel Foucault calls ‘the machinery of power’, the human body enters, and subsequently, this machinery ‘excavates, disarticulates and recomposes it’ (Foucault, 1975, p. 139). In that they are transformed by this machinery into a ‘docile’ body, or a ‘submissive and exercised body’ (Foucault, 1975, p. 139-140) if we use Foucauldian terminology.

4. Dar Louriki as a non-place according to Augé

Our analysis is also presented as an attempt at literary appropriation of an anthropological notion. This fiction is built around a place of passage such as Dar Louriki, which means that it joins the notion of “non-place”. It will therefore be necessary to discern the itinerary of Idar, the protagonist of the novel. By bringing him to light, one could not only question and grasp the inhabitation, but also question the link to the native land. Typologically, since the village, as explained, is an anthropological place, the road to the city, however painful it may be for the protagonist, and the house in Dar Louriki, this shared flat, appear as places of transit, of passage. Thus, we can say that “La Maison de Cicine” is a novel of both place and non-place.

Its transition from village to city and the journey (Appadurai, 2009, p. 263) marks the passage from place to non-place as defined in the terminology of Marc Augé. The movement from the village to the city has thus meant that ‘boundaries never fade, they are redefined’ (Augé, 2009, p. 16). Indeed, Idar leaves the village because he is forced to, the loss of his parents and his home has meant that he is no longer in a secure place. His existence is disrupted despite

the fact that it has allowed him to develop relationships, an identity and a history. One might think that there has been a rupture, but this is hardly the case with Idar, since he retains an immanent meaning, which means that he still has ‘an authenticated relationship with his place of origin’ (Urry, 2005, p. 75). It was after nature showed its hostility that Idar left the village with his brother. The centre of his existence has become his little brother H’cine, whom he must now preserve. It is therefore clear to us that the literary space in question is embedded in a topicality of urbanity.

From his very first days in Dar Louriki, the space of passage that the protagonist does not intend to inhabit strictly, the hostility of the housemates is present. His Amazigh identity separates him from the others. He has a difficulty in communicating in that he only understands a few words in dialectal Arabic, which sets him apart from the others. His relationship with the others seems difficult to imagine. As he only speaks Berber, it is difficult for him to communicate with the two Islamist students: “The students were discussing in an old-fashioned Arabic, that of the Holy Book and the Hadith; their voices had old inflections, a little singing, as in Mohammad, the messenger of Allah. The latter also avoided contact with him: ‘As soon as Idar appeared in the doorway, they stopped their discussion.’ (Nedali, 2010, p. 116).

From this, it seems that despite the fact that they are in a flat share, there is no contact between them. This can be explained by the fact that both students are explicitly fundamentalist and refuse all contact with Idar. The latter speaks only Berber and Arabic is unrecognisable to him. This is how he expresses his lack of interest in the house of Dar Louriki: “I don’t like the city. People live there in cramped conditions and speak only Arabic...” (Nedali, 2010, p. 190). It is also in the spirit of Fischer’s work that we place our approach to the space of the house in the novel, for him, man’s relationship to space constitutes an indicator of man’s relationship to social reality. And the psychologist adds: “The notion of space expresses the fact that all social reality occurs and unfolds in a particular place with which we act and which, therefore, is not merely a purely external setting.” (Fisher, 1981, p. 24). The analysis of the protagonist’s relationship with space will therefore shed light on the relationship with the rest of the people.

As many people as there are in the house, there are problems. Idar is aware of this, which is why he avoids them. He does not share their value system. Living in Dar Louriki for Idar means first of all avoiding the other in that they present a danger. This is well expressed in the text: “Their relations with the other tenants were getting smaller, colder day by day”. (Nedali, 2010, p. 178). From there, we can consider that this place of passage that the protagonist only aspires to leave has made Idar isolate himself. He locks himself in his room and moves his workshop there. “Idar had moved his small workshop into his room, working on his animal figures away from the cold, unfriendly eyes of his neighbours. The place thus changes to “a monastery silence, cold and dreary.” (Nedali, 2010, p. 179). As a result, there is evidence to suggest that an absence of contact with others characterises Idar’s life in the house of Dar Louriki. Similarly, we note that this is also the case for Laila, who also finds herself “already very much at odds with most of her neighbours, would find herself completely isolated and would thus leave on her own”. (Nedali, 2010, p. 129). And here we can say that there is no fruitful contact with the society itself. And as it is this place that is transformed into a ‘kind of hotel’ by its owner, it passes for a non-place because it is only a place of passage: ‘Transforming the vast residence into a kind of hotel where destitute households would each come to rent a room, a frequent and very profitable mode of renting in those days. (Nedali, 2010, p. 129). The house is therefore predisposed to isolate and make one solitary through its atmosphere. By being a place of isolation, the house of Dar Louriki passes for a place. It is not even a relational place, although it is agreed that it is indeed a “non-place”. From this it is easy to deduce that the house described as a “kind of hotel” can be understood as an individualising spatial figure. Added to this is the idea that the protagonist discovers that society is different to him in that the identity of the people is not that of the people of Tiouli.

The main part of the story takes place in the house of Dar Louriki, and this “kind of hotel” becomes the place where the whole story is told. We can therefore draw from this fact that this house is a particular place of enunciation because it has a weak and slow transitivity. Thus, Dar Louriki clearly fulfils the primary contract of the non-place in that it is a figure of passage. Dar Louriki, transformed into a kind of hotel, consists of two floors, with two rooms on the ground floor and four upstairs. By transforming the pantry and the granary, the house has eight rooms. Thus, we see that it is described as a place of passage or a kind of stopover: “These men and women had all ended up there with the idea that it would be temporary, a kind of stopover on the thorny and slippery path of life, a forced stop.” (Nedali, 2010, p. 129). Similarly, so much is true of a liquid topography made of spatial mobility, ephemerality and even the rhizome. The journey undertaken by Idar makes him mutate in that he has experienced a journey in which he constructs himself.

It is interesting to note that all these elements are in many ways reminiscent of the theory of ‘places’ and ‘non-places’. Moreover, the anthropologist points out that places and non-places are clearly ‘elusive polarities’ (Augé, 1992, p. 101). And the anthropologist explains that a ‘place’ is defined by the fact that it constitutes a space where mechanisms explicitly linked to history, identity and the relationship between people are displayed. What was perceived in Idar’s journey was that the village, this ancient place, with which Idar has an affective and historical relationship, meant for him through the memory shared with the people of the village. It is an identity that develops in the relationship that the man undertakes with the place. One would readily believe what the village meant to Idar and that his transition to the city introduces him to a non-place that is no longer meaningful to him.

It is a space of passage and not a space of encounter. Hence Dar Louriki is first and foremost a non-place because it is a space where one remains in solitude. However, if we think backwards and agree with Marc Augé’s theory, we must subscribe to the fact that a space can be grasped by one person as a “place” and by another as a “non-place”. This is one of Marc Augé’s own conclusions, and he explains this by the fact that each person’s personal background, as well as the dimension linked to social interactions. As a result, we understand from the narrative that all the tenants arrived at Dar Louriki in the hope of leaving one day because it is difficult to invest in this place. One remains as if solitary in one’s room, separated from the others. All the rooms seem empty of furniture. There is no real social interaction between the tenants - the only real contact is between Idar and Laila, which happens outside the house.

It is therefore true that no history or tradition is discernible in the House of Dar Louriki. Idar’s room is devoid of any traces of the past or even of elements that could highlight the character’s background. From there, we can say that the village of Tiouli constitutes, in contrast to Dar Louriki in Marrakech, a place according to Augé in that the native land is defined by the fact that it is identity-based, relational and historical (Augé, 1992, p. 100). These dimensions are important, and their absence in the house of Dar Louriki leads us to say that it is a non-place (lack of fertile social relations, no history and fertile identity). This is what the protagonist has left behind in the village.

It is important to emphasise that this place and non-place appear to be subjective and deeply linked to one’s own experience. Dar Louriki is located in the medina of Marrakech, a neighbourhood with a rich identity and history. This means that it is a vast terrain of social interaction, and thus it is seen as having an important role in the creation of the identity of the inhabitants. We can talk about the fact that the medina, for the people who live there, seems to be a place that gives them an identity, a history, and allows them to develop relationships that are very obvious, as it is not for Idar, who does not share the identity and language of the people, nor even their culture. One would readily believe, therefore, that there is a rupture in Idar’s journey due to the fact that he comes from an anthropological place. A rupture resulting from

the fact that displacement problematises being in the world because it tends towards the ephemeral and the simulacrum. This place, which has the characteristics of a non-place in the eyes of the protagonist, has no teleonomy to concede.

If there is one fact that should be remembered, it is that Idar comes from an anthropological place where Amazigh culture dominates, this being evident first of all from the name he bears. In Dar Louriki, only dialectal Arabic is spoken. The lack of communication and exchange between Idar and the other housemates is obvious. Thus, the feeling of belonging is absent, and it is well known that it is important in any place because it gives rise to a fruitful relationship between space and man. If place is achieved through speech in the terminology granted by Augé, it is clear that there is a lack of communication in this place. Similarly, it is clear to us that the only place the protagonist occupies in Dar Louriki is his room and not the common space of the house, which is dominated by the other characters. He is content to pass by without making any noise so as not to be seen by them. This topicality of urbanity, around which the novel is built, has meant that the protagonist's life is marked by solitude and anonymity.

We realise that the city is also alien to Idar. Its customs and society are exotic to him. He is a person who lives in a place that is not his own, who only wants to leave it. He is isolated and unable to make fruitful contacts. Indeed, if Idar decides to set himself apart in the space of the house of Dar Louriki, it is also because the others want to indoctrinate him. He knows that the other is dangerous to him because he is different from him and the values he defends. It is therefore to be assumed that the places in the novel have the attributes of mobility and ephemerality. These places of transit appear to be explicitly dynamic. The analysis of Dar Louriki, "a kind of hotel" as a place or non-place of a new literary spatiality makes it burst first as a statement and then as a place of enunciation of non-place.

Conclusion

From our analysis results that the village appears to be a place of happiness and calm, a landscape of idyllic beauty. However, the story later shows that this is disrupted when a flood destroys the protagonist's house and turns the whole village into an apocalyptic landscape. If Idar has left the village, it is because the constraints there are too heavy. As for the city, it seems that it is subject to the same curse as the one experienced in the village. In this way, Idar's stay is full of pitfalls in that the protagonist goes from Charybdis to Scylla. Uninhabitable and apocalyptic, the village forces the protagonist to leave, as does the city, where he faces almost the same problems. It can also be said that the space becomes a source of meaning in that it gives the protagonist of the story the opportunity to learn and be initiated into the secrets of nature. In particular, it is by leaning, observing and playing in the ochre mud that Idar acquires the secrets of nature. We also understand that the place becomes one of hostility, of fundamentalism, a place where freedom and security become rare currency. The intrusion of the sheikh transforms the place into a place dominated by fundamentalism.

The place also has the characteristics of a disciplinary society. We observe in this roommate in terms of the control that Idar and Laila become over the course of the story in a situation of confinement, and also of the difficulty of transgression, if not the impossibility. Indeed, it is with great difficulty that Idar and Laila live their true identity. They only make love to each other in the bedroom with great difficulty. This has led them to lock themselves up and avoid contact with the other housemates. Controlled and dominated by the other housemates of Dar Louriki, Idar finds himself deprived of the fruitful experiences of life outside. From there, it can be said that he is in a way controlled and dominated by what Michel Foucault calls "the machinery of power".

The main part of the story takes place in the house of Dar Louriki, this "kind of hotel" becomes the place of enunciation of the whole story. It is described as a place of passage or a

kind of stopover. In contrast to the village, this ancient place, with which Idar had an emotional and historical relationship, meant for him through the memory shared with the people of the village. It is an identity that develops in the relationship that the man undertakes with the place. It follows from this fact that all the tenants arrived at Dar Louriki in the hope of leaving it one day because it is difficult to invest in this place. One remains as if solitary in one's room, separated from the others. All the rooms seem empty of furniture. There is no real social interaction between the tenants.

References

- Aboutarik, A. & Abouelkacem, H. (2022). Spatialité et Intimité Dans La Maison De Cicine De Mohamed Nedali. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 1-15.
- Appadurai, A. ([1996] 2001). *Après le colonialisme. Les conséquences culturelles de la globalisation*. Paris: Payot.
- Augé, M. (2009). *Pour une anthropologie de la mobilité*. Paris: Payot.
- Augé, M. (1992). *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil.
- Barthes, R. (1966). Introduction à l'analyse structurale des récits. *Communications*, 8(1), 1-27.
- Eco, U. (2014). *Lector in fabula*. Paris: Grasset.
- Fischer, G-N. (1981). *La psychologie de l'espace*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir*. Paris: Éditions Gallimard.
- Moles, A. A. & Rohmer, E. (1978). *Psychologie de l'espace*. Paris: Casterman.
- Nedali, M. (2010). *La Maison de Cicine*. Casablanca: Le Fennec.
- Poulet, G. (1982). *L'espace proustien*. De Gruyter Mouton.
- Urry, J. (2005). *Sociologie des mobilités*. Paris: Armand Colin.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: % 100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Giséle Sapiro. Edebiyat sosyolojisi. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019).

İnceleyen: Hamit Ölçer*

Öz

Toplumsal gerçekliği değerlendirme ölçütünün ne olması gerektiğine dair öteden beridir yürütülen pek çok kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar bulunmaktadır. Öte yandan günümüz dünyasındaki postmodern metodolojik yaklaşımlar bize bilim yapma biçimlerinin alışıldık seçeneklerini aşmamıza katkıda bulunmaya çalışmaktadır ve böyle bir durumda toplumsal yaşama dair sosyolojik bakış açısının gerçekliği yorumlamada edebiyatın alternatif yollar önerdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir edebiyat sosyolojisinin varlığından söz etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, sosyoloji, edebiyat sosyolojisi, Gisèle Sapiro.

Kitap incelemesi

Book review

Geliş - Submitted: 01/05/2023

Kabul - Accepted: 30/06/2023

Atıf – Reference: Ölçer, H. (2023). Edebiyat sosyolojisi. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 11, 75-81.

Giséle Sapiro. Sociology of literature. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019).

Abstract

There are many theoretical and methodological approaches that have been carried out for a long time about what the criterion for evaluating social reality should be. On the other hand, postmodern methodological approaches in today's world try to help us overcome the usual options of doing science, and in such a case, we can say that the sociological perspective of social life suggests alternative ways of interpreting reality. Therefore, it is necessary to talk about the existence of a sociology of literature.

Keywords: Literature, sociology, sociology of literature, Gisèle Sapiro

Toplumsal gerçekliği değerlendirme ölçütünün ne olması gerektiğine dair öteden beridir yürütülen pek çok kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar bulunmaktadır. Öte yandan günümüz dünyasındaki postmodern metodolojik yaklaşımlar bize bilim yapma biçimlerinin alışıldık seçeneklerini aşmamıza katkıda bulunmaya çalışmaktadır ve böyle bir durumda toplumsal yaşama dair sosyolojik bakış açısının gerçekliği yorumlamada edebiyatın alternatif yollar önerdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir edebiyat sosyolojisinin varlığından söz etmek gerekir.

Burada edebiyat sosyolojisi alanında yapılan bazı çalışmalara atıfta bulunmak gerekirse örneğin pedagojik anlamda temel referans kitaplarından biri olan Robert Escarpit'in *Edebiyat Sosyolojisi* (1992) adlı eseri, edebiyat alanına sistematik birtakım sosyolojik birtakım yorumlar getirdiğini belirtmekle beraber yine de Escarpit'in, edebiyatı sosyolojik açıdan ele almada ne türden kuramsal ve yöntemsel yaklaşımları izleyebileceğimize dair belirgin bir bakış açısına sahip olmadığını ve dolayısıyla pratikte işlevsel olabilecek birtakım fikirleri sunmada yetersiz kaldığını belirtmek gerekir. Mesela Diana T. Laurenson ile Alan Swingewood'un *The Sociology of Literature* (1972) adlı eserini sayabiliriz. Yine Lucien Goldmann'ın ayrıca *Essays on Method in the Sociology of Literature* (1980) adlı bir başka eserinde Goldmann'ın birtakım

*Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü,
E-posta: hamitolcer@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0003-1418-4237

kuramsal yaklaşımlar geliştirdiğini söylemek gerekir. Ayrıca edebiyat sosyolojisinin bir alt dalı olan roman sosyolojisinde Lucien Goldmann'ın *Roman Sosyolojisi* (2005) adlı çalışmasını ekleyebiliriz. Genel olarak bakıldığında sayılan bu eserlerin kuramsal yaklaşımlar ve yöntemler noktasında önemli ancak yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Edebi bir eseri, yazarı, yayınevlerini, aracı kişileri ve okuyucuları kapsayan edebiyat alanının başlı başına sosyolojik bir evren teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bu haliyle edebiyat bir araştırma nesnesi konumundadır. İkinci olarak edebi eser ve yazarının toplumsal dünyaya dair bir çeşit sosyolojik imgelemde bulunduğunu söyleyebiliriz. O zaman edebiyat bir çeşit bilim işlevine sahip bir görüntü çizmektedir diyebilir miyiz? Edebi eserin yaratıcısı yazar, bu anlamda estetik bir bakış açısı sunmanın ötesinde bir çeşit bilim insanı veya daha özel anlamda sosyolog rolünü icra ediyor olabilir mi? Örneğin Jack London'ın *Uçurum İnsanları* (2015) adlı romanı ile Friedrich Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* (2019) adlı çalışması arasında birtakım benzerliklerin olduğunu söyleyebilir miyiz? Charles Dickens'ın Viktorya Çağı İngiltere'sini anlattığı *Oliver Twist* (2022) adlı eserinin sosyolojik bir değerinden bahsedebilir miyiz? Ya da Tanzimat Edebiyatı'nın realist kuşağının döneme özgü sorunları aktarırken söz konusu dönemin edebiyatçılarının bir çeşit sosyolojik imgelemde bulduklarını söylemek mümkün müdür? Eğer öyleyse Sapiro'nun deyişiyle "toplumsal olgu olarak edebi olgu"dan söz edebiliriz. Bu yazımızda Gisèle Sapiro'nun *Edebiyat Sosyolojisi* (2019) adlı kitabının incelemesine odaklanmış bulunmaktayız. Bu kapsamda öncelikle Sapiro'nun kitabında geçen konuların ana hatları hakkında kısaca bilgilendirmede bulunduktan sonra yazının ilerleyen kısımlarında kitapta tartışılan önemli konulara dair daha detaylı açıklamalarda bulunmayı deneyeceğiz.

Gisèle Sapiro'nun *Edebiyat Sosyolojisi* yapıtında 4 ana başlık ve her ana başlığın altında alt başlıklar etrafında çeşitli konuların tartışıldığını görmekteyiz. Kitabın birinci bölümünde "Edebiyata İlişkin Teoriler ve Sosyolojik Yaklaşımlar" ana başlığı ile öncelikle edebi olguların bir toplumsal olgu olarak ele alınması tezinden hareketle yola çıkmakta ve edebiyatın toplumsala etkileri, edebiyat tarihinin yasaları, bir iletişim eylemi olarak edebiyat fikri gibi tartışmalara değindikten sonra edebiyata dair erken dönem yaklaşımlardan olan yansıma teorisi ile yakın dönem teorilerden olan alan teorisi, edebi kurum teorisi, çoklu sistem teorisi, sembolik etkileşimcilik ile ağ teorisi hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Kitabın ikinci bölümünde "Eserlerin Toplumsal Üretim Şartları" ana başlığı altında edebi eserlerin ne tür şartlarda üretildiğine dair konuların tartışıldığını görmekteyiz. Bu kapsamda edebiyatın toplumdaki konumu, yazarların toplumsal yaşam içindeki rolü, yazarlık mesleğinin profesyonel açıdan nasıl geliştiği, edebiyatın nasıl kurumlaştığı gibi konular ele alınmaktadır. Kitabın üçüncü bölümünde "Eserlerin Sosyolojisi" ana başlığı altında edebiyat ile toplumsal temsiller, pratik bilgi olarak edebiyat, edebiyatta ekoller, akımlar ve edebi türler, edebiyat ve kimlik ilişkisi ile edebiyat ve ulus arasındaki ilişkiler, yazma ve yazar stratejileri gibi konular tartışılmaktadır. Son olarak kitabın dördüncü bölümünde "Kabul Sosyolojisi" ana başlığı altında aracılık makamları, kabul tarzlarının edebi ürünlere olan etkileri, edebi eserlerin uluslararası dolaşımı, festivallerin önemi ve rolü, okuma sosyolojisi gibi konuların ele alındığı görülmektedir.

Gisèle Sapiro herhangi bir eserin kültürel üretiminin salt yazarın kişisel niyetine indirgenemeyeceğine ve dolayısıyla söz konusu yazarların çağdaşları tarafından da paylaşıldığı üzere toplumsal dünyaya dair birtakım temsillerin yer aldığına vurgu yapar (Sapiro, 2019, s. 13-14). Bu bakımdan erken dönem edebiyat sosyolojisi araştırmalarının çoğunlukla edebiyatın toplumsal etkileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmaların 18. yüzyılda başladığı söylenebilir ve bu dönemde örneğin Madame de Stael'in edebiyat tarihi çalışmalarından söz edilebilir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise Hippolyte Taine tarafından bu türden çalışmaların geliştirildiğini görmekteyiz. 19. yüzyılın sonuna doğru ise Gustave Lanson'un bu çalışmaları daha da kurumsallaştırarak akademik bir ilginin ve disiplinin konusu haline getirdiği bilinmektedir (Sapiro, 2019, s. 20-21).

Yazarlar edebi eserler yoluyla sadece kişisel bir hazzın dışavurumundan ziyade çoğu kez doğrudan doğruya okuyucu ile kurduğu iletişimsel ilişki üzerinden sosyolojik bir eylemin inşasına katkıda bulunurlar. Yazar bu noktada toplumsal bir fail rolünü üstlenerek bireyleri harekete geçirebilmektedir. Bunun belki de en tipik örneklerinden biri Jean Paul Sartre olsa gerektir. Sapiro'nun aktardığı üzere “Sartre, okumayı ve yazmayı bir ‘eylem’ olarak tanımlamıştır” (Sapiro, 2019, s. 31). Yazarların bir işlevi insanların hoşnut olmadığı bir dünyada bir şeyleri değiştirme gücünü kendinde keşfetmelerini sağlamaya çalışmalarıdır ki bu da edebi aktörlerin yani yazarların sosyolojik bağlamda “toplumsal hareketler”in şekillenmesinde önemli rollerinin olduğunu bize hatırlatmaktadır.

Edebiyata dair sosyo-kuramsal bakış açılarının akademik anlamda sosyolojiye konu olmasının nispeten yakın dönemlere tekabül ettiğini belirtmek gerekir. Başka bir deyişle her araştırma nesnesi gibi edebiyatın da bu anlamda çeşitli kuramsal bakış açıları içinden ele alındığını söylemek gerekir. Bu kapsamda edebiyat alanına dair en erken kuramsal yaklaşımlardan biri olan “yansıma teorisi”yle karşılaşırız. Yansıma teorisinin felsefi temellerini muhtemelen Platon’a kadar geri götürmek mümkündür ancak burada edebiyatı bizim için sosyolojik kılan şeyin bağlamının daha öncelikli konu olduğu açıktır. Şu halde özellikle realist akımın etkisinde gelişen edebi ürünlerle Marxist düşünce geleneği içinde şekillenen edebi eserlerin mevcut toplumsal yaşamın gerçekliğine dair bir imgelemde bulduklarını ve bu toplumsal gerçekliği dışı vurduklarını söyleyebiliriz. Sözelimi Marxist perspektiften hareketle edebiyat, toplumun bir aynasıdır ve bu ayna bir dünya görüşünü bize yansıtmaktadır. “Bu dünya görüşü, hâkim sınıfın kolektif bilincinin ifadesi midir, yoksa toplumsal üretim ilişkilerini biçimlendiren çelişkileri mi yansıtır?” (Sapiro, 2019, s. 32-33) diye sorduğumuzda muhtemelen bu soruya verilebilecek yaygın yanıtlardan biri John Steinbeck’in *Gazap Üzümleri* (2012) adlı romanı olsa gerektir.

Edebiyata dair ikinci bir kuramsal yaklaşım Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün alan teorisidir. Alan teorisinin temel vurgusu herhangi bir alandaki güç mücadelesinin fail bireyler için oynanmaya değer olduğu sayıtlısı üzerine kuruludur diyebiliriz. Bu ne anlama gelmektedir? Bourdieu her ne kadar Marxist düşünce geleneğinden de etkilenmesine karşılık Marx'ın güç mücadelesini salt ekonomik altyapıya indirgeyici bakış açısına mesafelidir ve bireylerin aynı zamanda kültürel, sosyal ve simgesel sermayelerinin de önemli bir işleve sahip olduğunu düşünür. Alan teorisinden söz ettiğimiz yerde burada dikkat edilirse “edebiyat alanı”ndan da söz etmekteyiz. Şu halde eğer bir güç mücadelesinden bahsediyorsak o zaman edebiyat alanındaki mücadelenin daha çok bir kültürel iktidar mücadelesi olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda daha geniş, açıklayıcı bir okuma için David Swartz'ın *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (2022) adlı yapıtına bakmak yerinde olacaktır.

Şu halde edebiyat alanında güç mücadelesi nasıl gerçekleşmektedir? Edebiyat alanı hem konumlar hem de konum almalar alanıdır. Yani yazarın sahip olduğu sermaye hacmi aynı zamanda o yazarın edebiyat alanındaki etkinliğini veya tanınırlık düzeyini de belirler. Yazarın sahip olduğu kültür sermayesi ya da estetik sermaye onun ne türden bir çalışmanın içinde daha etkili olabileceğine dair bir fikir verir. Bununla birlikte yazarın hangi kültür veya sınıf kuşağına veya hangi kesime hitap edeceği de önemlidir. Dolayısıyla kırsaldan gelen bir yazarın pastoral şiirler yerine simbolist şiirler yazması bu alanda daha etkili ve tanınmış olanların yanında geri planda kalmasına neden olabilir. Bu bakımdan edebi eserlerin yaratıcıları olan yazarların içinde yetiştikleri bir toplumsal ortam ve içine dahil oldukları bir ihtimaller alanı söz konusudur. Başka bir deyişle yazarlar için çeşitli seçeneklerden söz edilebilir.

“Alan”, ilgili dönem boyunca az çok seçenek olarak oluşturulmuş şeyler arasında yapılacak tercih (kâfiye ya da serbest nazım, dışöyküsel ya da içöyküsel anlatıcı, doğrudan/dolaylı/serbest dolaylı üslup vb.) olarak, yazarlara sunulan ihtimaller alanını ifade eder. Bu alanda yürürlükte olan oyun kurallarına bağlılığa temel oluşturan bir inanç (ya da *illusio*) varsayar. Estetik tercihler, yazarların alandaki pozisyonlarıyla ilintilidir. Bu pozisyonlar ise, yazarların özel simgesel sermayesinin kompozisyonuna ve hacmine göre (yani yazarların yazar olarak elde ettikleri tanınmanın türüne ve

derecesine göre) tanımlanır –ama diğer yazarlar ya da eleştirmenler nezdindeki simgesel tanınma, mutlak maddi başarı (kitap satışı, kurumsal onay) anlamına gelmez ve tanınmama da mutlaka maddi başarısızlık demek değildir. Dolayısıyla ‘pozisyonlar alanı’ ile ‘pozisyon almalar’ alanı arasında yapısal bir türdeşlik vardır. (Sapiro, 2019, s. 37-38)

Bu durumda edebiyat alanında güç mücadelesinde olan bir yazar için en önemli mesele simgesel sermayenin birikimi olmakla beraber yine de bu göreceli bir etkiye sahiptir denilebilir. Çünkü oyunun kurallarının oynandığı bir alanda ya da oyunun oynanmaya değer görüldüğü bir çıkar/illusio ilişkisinde yazar biçin farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla edebi alandaki kültürel iktidar mücadelesi bir yazar için aynı zamanda denge sorunudur da. Bu denge işinde bazen yerleşik olanı kabul etmeyle ya da yerine göre yerleşik kuralları yerinden etmeyle ilgili stratejileri gerektirebilir. Sapiro’nun vurguladığı üzere mesela dönemin romantik edebiyatının egemen kurallarına karşı itirazda bulunan sürrealistlerin ön plana çıkması gibi (Sapiro, 2019, s. 38). Yani alana sıra dışı kurallar getirenler doğal olarak algı repertuarını da değiştirmeye eğilimli olurlar.

Edebiyat sosyolojisinde bir diğer teorik yaklaşım ise “edebi kurum” teorisidir. Edebi kurum teorisi “edebiyatın toplumsal işlevleri, üretim ve meşrulaştırma makamları, yazarın statüsü, okumanın şartları, metnin statüsü ve metnin ilgili olduğu edebiyatın statüsü” gibi şeylere vurgu yapmaktadır” (Sapiro, 2019, s. 40). Edebi kurum teorisinin aynı zamanda hakimiyet ilişkilerini edebiyat alanı üzerinden çok daha geniş bir bağlama taşıdığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan örneğin “azınlık edebiyatları” ya da Deleuze ve Guattari’nin “minör edebiyat” gibi bölgesel, yasaklanmış ya da zayıf bir özerkliğe sahip olan edebi ürünlerin egemen kültür karşısındaki konumlarının analizinden söz edilebilir (Sapiro, 2019, s. 40-41).

Edebiyat sosyolojisinde karşımıza çıkan bir başka teorik yaklaşım olarak “çoklusistem teorisi”ni görüyoruz. Bu teorinin tanınmış savunucularından olan Even-Zohar’ın belirttiği üzere, “[e]debi olarak nitelendirilen faaliyetlerin kaynaklandığı ilişkiler ağı ve bu faaliyetlerin bizzat kendileri” edebiyat sistemini oluşturmaktadır (Sapiro, 2019, s. 41). Burada edebiyat olayı bir sistem olarak işler ve bu edebiyat sistemi yazarlar ile okuyucuları arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Bu ilişkiler yayınevleri, birtakım dergiler, medya organları, eleştirmenler ya da yazarlar gibi edebi kurumların aracılığından geçerken diğer yandan kütüphaneler ya da kitabevleri gibi dağıtım yerleri ile edebi ürünlerin dolaşımında etkili bütün aktörlerin faaliyetlerini içermektedir (Sapiro, 2019, s. 41-42). Çoklusistem teorisinden hareketle meseleyi somutlaştırsak örneğin bir kitabevinin yazar ile okuyucusunu buluşturduğu bir etkinliği organize etmesi ya da şiir dinletilerinin veya edebiyat sohbetlerinin yer aldığı edebiyat günleri veya festivalleri gibi.

Edebiyat sosyolojisinde bir diğer teorik yaklaşım olarak “sembolik etkileşimcilik” teorisini görmekteyiz. “Sembolik etkileşimcilerin öncelikli ilgileri, anlamların ve sembollerin insan eylemi ve etkileşimi üzerindeki etkisidir” (Ritzer&Stepnisky, 2018, s. 150). Dolayısıyla sembolik etkileşimcilerin yapının değil daha ziyade anlamla yüklü eylemi, mikro ilişkileri ön planda tuttıkları bir yorumsama geleneğinin içinden geldiklerini belirtmek gerekir. Edebiyat alanı içinde ele alındığında sembolik etkileşimcilik teorisi aile ve dostluk ilişkileri, grupların oluşumu gibi mikro ölçekli konulara odaklanır. Bu noktada biyografi yazarları ile edebiyat tarihçilerinin rolünden söz edilebilir. Bu tarz bir yaklaşımı teşvik eden şeylerin ise daha çok mektuplar, anılar, kişisel birtakım tanıklıklar veya otobiyografik anlatıların oluşturduğu söylenebilir. Şu halde “sosyolojik düzlemde, edebiyat dünyası bireyler arasındaki ilişki sisteminin kavranması için ayrıcalıklı bir alandır” (Sapiro, 2019, s. 45) diyebiliriz. Örneğin Jack London’ın aynı zamanda kendi hayat hikâyesini yansıttığı *Yol* (2010) adlı romanını sembolik etkileşimci perspektiften okuduğumuzda, burada yazarın gençliğinde meyhaneye takılıp içki düellosuna girmesini basitçe doğal bir içme eyleminden öte, onun kendi erkekliğini veya adamlığını kanıtlayanın sembolik göstergesi olarak karşımıza çıktığını anlayabiliyoruz. Dolayısıyla örneğin otobiyografik tarzda yazılmış edebi ürünler anlam ve eylem dünyası

arasındaki ilişki ve etkileşimin mahiyetini anlamak bakımından işlevsel bir değere sahip olabilir.

Edebiyat sosyolojisinde son olarak ‐ağ teorisi‐nden söz edilebilir. 1980’li yıllardan itibaren geliştirilen ağ teorisi, işlevselci paradigmanın toplum, sınıf, grup, rol, statü veya örgüt kavramlarının açıklama girişimlerini aşmaya dönük bir faaliyeti içerir. Bu anlamda ağ analizi bir edebi eserin oluşumunda yalnızca tekil bir failin değil, kolektif bir faaliyetin katkıda bulunduğuna vurgu yapar. Şu halde edebi alanın bazı edebi çevreler, gruplar, edebi ekoller, dergiler veya bazı öncü hareketler gibi oluşum tarzları ile çeşitli manifesto veya bildiriler yoluyla nasıl seferber edildiği hususunun ağ teorisinin ilgi alanına girdiği görülmektedir (Sapiro, 2019, s. 47-48). ‐Ağ teorisinin önemli katkılarından biri, bilgiye erişim şartlarını dikkate alması ve şu ya da bu ilişki tipine erişim imkânlarını ortaya koymasındır‐ (Sapiro, 2019, s. 48). Örneğin edebi alana adım atan bir yazarın kendisinden önce bu alanda çalışmış başka yazar tarafından ilgili ağa dahil edilmesini örnek verebiliriz. Dolayısıyla burada yazarın bilgiye erişim olanağı daha hızlı ve nispeten daha fazla olabilmektedir diyebiliriz.

Yazmak esas itibarıyla sanıldığı gibi aksine kolay bir iş olmasa gerektir. Bir edebi eser okuyucusu için çoğu kez keyifli veya bilgilendirici bir ürün iken yazarı için serüven dolu ve çoğu kez de riskli iş olabilmektedir. Edebi eserin içeriği ile söz konusu eserin yazıldığı dönemin şartlarının çoğu kez birbiriyle çatışmalı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla edebi eserlerin her zaman için çağın ruhuyla örtüşen veya çatışan yanları olabilmektedir. Bu hususta Sapiro, edebi eserlerin üretim ve dolaşım şartlarını şöyle dile getirmektedir: ‐Eserlerin üretim ve dolaşım şartları önce, siyasal, ekonomik ve dinsel iktidarların edebiyatla ilişkileri ve edebiyata atfettikleri toplumsal rol tarafından belirlenir; ardından, yazarların toplumsal istihdamına, yazarlık mesleğinin icra şartlarına, mesleki örgütlenmesine, edebiyat dünyasının ve kurumlarının (akademilerin, kulüplerin, edebiyat ödülleri, dergilerin) işleyiş tarzlarına bağlıdır‐ (Sapiro, 2019, s. 50). Burada edebiyat alanı hem iktidardan etkilenen hem de iktidarı etkileyen durumunda olduğu söylenebilir.

Edebi eserlerin sosyolojik çözümlenmeye dahil edilmesinde son derece geçerli birtakım nedenler vardır şüphesiz. Herhangi bir sosyolojik meseleyi veya kavramı hikâyelerin veya romanların içinden okumak ve yorumlamaya çalışmak akademide sır değildir. Dolayısıyla burada edebiyatta toplumsal temsiller sorunu önem kazanmaktadır. Şu halde belirli bir sosyolojik olay edebiyatın penceresinden nasıl temsil edilmektedir? Örneğin edebiyatta romantik ekol ile naturalist veya realist ekollerin ortaya çıkışını sadece yazarların keyfi tutumlarının veya kişisel birtakım niyetlerinin ürünü mü yoksa sosyolojik açıdan olaylara bakışın değişik versiyonları olarak mı ele almalıyız? Bu bağlamda mesela sınıfsal ilişkiler ‐Stendhal’den Balzac’a, Flaubert, Zola, Proust, Céline ve Aragon’a kadar uzanan bir yelpazede, romancıların ayrıcalıklı bir konusunu oluşturmuştur‐ (Sapiro, 2019, s. 78). Örneğin, John Steinbeck’in *Bitmeyen Kavga* (2019) adlı romanı bize işçi ve patron arasındaki çatışmanın Marksist yorumunu sunmaktadır. Sosyologlar casusluk, polisiye veya aşk romanlarında dahi birtakım toplumsal temsillerin varlığına rastlamıştır (Sapiro, 2019, s. 81). Örneğin Mario Puzo’nun *Baba* (2021) ve *Omerta* (2023) adlı romanları gerek mafya sorunsalının ya da mafios birey tipinin Sicilya toplum yapısıyla olan ilişkisini anlamamızda kaynaklık edebilecek türden önemli betimlemeler ve yorumlar içermesi bakımından gerekse de alt-kültür okuması olarak İtalyan-Amerikan asıllı organize suç aktörlerinin analiz edilmesi bakımından etnografik birtakım araştırmalar yapmamıza yardımcı olabilmektedir.

Bundan önceki kısımlarda da değinildiği üzere edebi bir eser sanıldığı gibi aksine salt yazarın niyetine indirgenemez ve bu noktada okurların yorumları ve okuyucuların bu eseri kendilerine mal etmeleriyle de yakından ilgili olabilmektedir. Bu anlamlandırma faaliyeti eserin kitaplaştırılmasından eleştirel tarzda değerlendirilmesine dek bir aracılık seti yoluyla şekillenmektedir. Bu anlamda Sapiro eserlerin kabulü meselesine dikkat çekmektedir ve bir bakıma ‐kabul sosyolojisi‐ olarak ifade edilebilecek alanın amacı ‐aracılıkların ve

kullanımların analizinden oluşur” (Sapiro, 2019, s. 107). Burada eserin kabulü öncelikle yayım ve dağıtım aracılığından geçmekte ve ayrıca “metnin çevresi” de aracılık oluşturmaktadır (Sapiro, 2019, s. 108-109). Eserlerin kabulü, başka bir deyişle tanınması meselesinin büyük ölçüde eleştirmen sınıfının varlığı ve gücüyle yakından bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz ki bu da iktidar ilişkilerinden pek de bağımsız olmasa gerektir. Elbette ki eleştirmenler aynı zamanda salt estetik birtakım kişisel değerlendirmeler etrafında da esere yönelmektedirler. Bunun yanı sıra Bourdieücü perspektiften hareketle söz konusu edebi eserin analizinin ne türden ölçütler etrafında “beğenildiği” ya da “beğenilmediği” meselesinin sosyolojik olmadığı gerçeğini de inkâr etmek güç olsa gerektir.

Giséle Sapiro’nun *Edebiyat Sosyolojisi* (2019) adlı yapıtının incelemesine odaklandığımız bu yazımızda yazarın ele aldığı bazı önemli konulara yer vermeye çalıştık. Binyıllara uzanan geçmişle edebiyat, her zaman için insanlığın en temel uğraşlarından biri olmuştur. Edebiyatın erken sosyolojik analizlere konu edilmesi 18. yüzyıllara kadar gitse de yine de edebiyat sosyolojisinin kurumsal-akademik anlamda bağımsız bir alt disiplin olarak gelişmesinin daha yakın zamanlara denk düştüğünü söylemek gerekir. Bu haliyle edebiyat sosyolojisi görece yeni bir disiplindir ve hala keşfedilmeyi bekleyen birtakım meseleleri barındırmaktadır. Burada muhtemelen çıkarılabilecek iki genel sonuçtan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, edebi eserlerin bizim için bir çeşit toplumsal dünyaya dair sosyolojik imgelemler geliştirdiğidir. İkincisi ve bununla bağlantılı olarak ise yazarların, edebi eserlerin, okuyucuların ve edebiyat alanıyla ilgili pek çok aktörün sosyolojik incelemelerin ilgi odağını oluşturduğudur. Zira “edebiyat dünyası” deyimini kullanıyorsak muhtemelen bundan daha sosyolojik bir şey olmasa gerektir.

Genel olarak her bilimsel çalışmanın belirli bir birikimin ve kendisinden önceki çalışmaların eksikliklerini tamamlamanın bir ürünü olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Gisèle Sapiro’nun *Edebiyat Sosyolojisi* adlı eseri, ilgili literatür açısından bu anlamda daha sistematik ve pratikte işlevsel olabilecek önemli katkılarda bulunduğu söylenebilir. Gisèle Sapiro, özellikle edebi metinlerin, okuyucuların, yazarların, edebiyat ve toplum ilişkisinin ve genel olarak edebiyat dünyasının ele alınıp yorumlanmasında nasıl bir yaklaşım ve yöntem izleyebileceğimize dair çeşitli alternatifler sunmaktadır. Gisèle Sapiro, incelemek istediğimiz konu alanına ilişkin ne türden bir yaklaşımı veya yöntemi izleyebileceğimize dair birtakım perspektifler ve projeksiyonlar sunmakla bizi edebiyat dünyasının gizemli dünyasına davet etmektedir. Bu bakımdan Gisèle Sapiro’nun *Edebiyat Sosyolojisi* kitabının gerek edebiyat sosyolojisi alanında gerekse de bu alana ilgi duyan araştırmacılar için temel başvuru kitaplarından biri olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Dickens, C. (2022). *Oliver Twist* (N. Yeğınobalı, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Escarpit, R. (1991). *Edebiyat sosyolojisi* (H. Portakal, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goldmann, L. (1980). *Essays on method in the sociology of literature*. St. Louis, MO: Telos Press Ltd.
- Goldmann, L. (2005). *Roman sosyolojisi* (A. Erkay, Çev.). Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- London, J. (2010). *Yol* (A. Şan, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- London, J. (2015). *Uçurum insanları* (O. Çakmakçı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Puzo, M. (2021). *Baba* (Z. Umuroğlu Çetinol, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Puzo, M. (2023). *Omerta* (Z. Umuroğlu Çetinol, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2018). *Sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi* (E. Cenk Gürcan, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Steinbeck, J. (2012). *Gazap üzümleri* (G. Fındıklı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Swartz, D. (2022). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: % 100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.